Inclusive Horizon

- Priručnik -

Izrađen u sklopu Erasmus+ projekta:

YOUTH IMPACT – Youth Integration and Motivation for Positive Achievement and Capacity Transformation

Autori Priručnika

Nositelj projekta: Hrvatski savez slijepih

Partneri na projektu: Savez Slijepih Crne Gore, Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, Savez slijepih Herceg-Bosne, Emphasys Centre – Education, ICT Training, Research and Development

Erasmus+ Programme

2025

Projekt sufinancira Europska unija. Izraženi stavovi i mišljenja vlasništvo su Hrvatskog saveza slijepih i ne odražavaju nužno stavove Europske unije ili EACEA-e. Ni Europska unija ni tijelo koje dodjeljuje potporu ne mogu se smatrati odgovornima za njih. Projekt se provodi u sklopu Erasmus+ fonda u području izgradnje kapaciteta mladih: ERASMUS-YOUTH-2024-CB”

Sadržaj

O projektu Youth IMPACT 1

Uvod u priručnik Inclusive Horizon Handbook 4

Metodologija izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook 7

Položaj mladih s oštećenjem vida u partnerskim zemljama 9

- Uvod i paralelni pregled 9
- Crna Gora 10
- Slovenija 15
- Hrvatska 19
- Bosna i Hercegovina 23
- Cipar 24

Međunarodni europski okvir 26

Nacionalno zakonodavstvo u partnerskim zemljama 34

- Zakonodavni okvir u Crnoj Gori 36
- Zakonodavni okvir u Sloveniji 42
- Zakonodavni okvir u Hrvatskoj 44
- Zakonodavni okvir u Bosni I Hercegovin 49
- Zakonodavni okvir na Cipru 50

Dostupne usluge, usluge i programi podrške – institucionalni i nevladini 54

- Crna Gora 55
- Slovenija 61
- Hrvatska 65

Bosna I Hercegovina 66
Cipar 67
Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i sudjelovanje mladih 70
Crna Gora 70
Slovenija 79
Hrvatska 82
Bosna I Hercegovina 84
Cipar 85
Najčešće prepreke i barijere identificirane u nacionalnom kontekstu 88
Crna Gora 89
Slovenija 103
Hrvatska 107
Bosna I Hercegovina 109
Cipar 109
Nacionalne inicijative i primjeri dobre prakse 114
Crna Gora 114
Slovenija 123
Hrvatska 127
Bosna I Hercegovina 128
Cipar 129
Glas mladih s oštećenjem vida: zaključci transnacionalnih panel diskusija 131
Uvod u transnacionalne panel diskusije 131

Zaključci prve transnacionalne panel diskusije – pristup informacijama 132

Zaključci druge transnacionalne panel diskusije – potrebe, prilike i rješenja za ravnopravno sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom 137

Preporuke za unaprjeđenje položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom 142

- **Crna Gora 143**
- **Slovenija 146**
- **Hrvatska 150**
- **Bosna i Hercegovina 152**
- **Cipar 152**

Zaključak 155

Izvori 159

O projektu Youth IMPACT

Projekt **Youth IMPACT** – **Youth Integration and Motivation for Positive Achievement and Capacity Transformation** razvijen je kao odgovor na jasno prepoznatu potrebu mladim osobama s oštećenjem vida osigurati snažniju i sveobuhvatniju podrška u pristupu informacijama, mogućnostima za obrazovanje, programima mobilnosti i aktivnom sudjelovanju u društvenom životu. U suvremenom dobu, gdje se većina ključnih informacija, usluga i prilika prenosi putem digitalnih platformi, mladi s oštećenjem vida često se suočavaju sa značajnim barijerama koje ograničavaju njihov pristup pravovremenim, točnim i pristupačnim informacijama. Razlozi su višestruki: nedovoljno razvijeni standardi pristupačnosti, nedostatak razumijevanja i znanja u obrazovnim institucijama, nedostatak tehničke podrške, kao i brojne barijere u društvu. Youth IMPACT okuplja organizacije iz pet europskih zemalja koje dijele zajednički cilj, unaprijeđenje položaja mladih s oštećenjem vida kroz međusobnu suradnju, razmjenu znanja i razvoj inkluzivnih politika i programa. Partneri na projektu su: Hrvatski savez slijepih (koordinator projekta), Savez slijepih i slabovidnih Slovenije, Savez slijepih Herceg Bosne / Federacije BiH, Savez slijepih Crne Gore i Emphasys Centre – Education, ICT Training, Research and Development Centre sa Cipra.

Svaka od organizacija donosi svoje znanje, iskustvo i razumijevanje specifičnih izazova u svom okruženju. Zajedno, ovi partneri čine usklađenu mrežu koja obuhvaća različite europske kontekste, ali istovremeno dijeli zajedničku viziju inkluzivnog, pristupačnog i podržavajućeg društva za sve mlade.

Također, ovim projektom se prepoznaje nužnost da mladi s oštećenjem vida imaju jednake mogućnosti kao i njihovi vršnjaci u područjima obrazovanja, zapošljavanja,

mobilnosti, sudjelovanja u programima za mlade i procesu donošenja odluka. Zbog toga projekt obuhvaća aktivnosti osmišljene da ojačaju njihove kompetencije, povećaju njihovo samopouzdanje i pruže konkretne alate za lakše uključivanje u lokalne, regionalne i međunarodne programe. Posebno je važno naglasiti značaj aktivnosti koje uključuju direktan rad s mladima, među kojima se izdvajaju dva programa mobilnosti, kao i istraživačke i edukativne aktivnosti. Ipak, centralno mjesto zauzima izrada transnacionalnog priručnika, koji je pred vama, Inclusive Horizon Handbook.

Ovaj priručnik, naime, nastao je kao rezultat kombiniranog procesa učenja, konzultacija i razmjene, koji počinje organiziranjem dvije transnacionalne online panel diskusije s mladima s oštećenjem vida iz partnerskih zemalja. Kroz ove panele mladi su imali priliku otvoreno govoriti o svojim iskustvima u pristupu informacijama, o preprekama koje ograničavaju njihovo sudjelovanje, o nedostajućim uslugama i o konkretnim promjenama koje bi unaprijedile kvalitetu njihovog života. Zaključci sa panela predstavljaju važan temelj za sadržaj priručnika, jer omogućavaju da se glas mladih direktno ugradi u dokument.

Suradnja partnera zasniva se na međusobnom povjerenju, uvažavanju i posvećenosti zajedničkoj misiji. Svaka organizacija donosi dio mozaika – nacionalne propise, postojeće usluge, primjere dobre prakse, ali i izazove u pristupačnosti, obrazovanju, mobilnosti i zapošljavanju. Unaprijeđenje položaja mladih s oštećenjem vida zahtijeva sveobuhvatan pristup, a Youth IMPACT nastoji kroz svoje aktivnosti ponuditi rješenja koja su primjenjiva u različitim kontekstima. Na taj način, projekt ne samo da analizira postojeće stanje, već pruža polaznu osnovu za razvoj inkluzivnih politika i praktičnih koraka koji mogu doprinijeti promjenama na razini lokalne zajednice i društva u cjelini, kao i institucija i zakonodavstva.

Priručnik Inclusive Horizon Handbook predstavlja jedan od najznačajnijih rezultata projekta, jer povezuje istraživanje, praksu, iskustva mladih i europske standarde.

Njegovi su ciljevi pružanje jasnog i sveobuhvatnog pregleda stanja u partnerskim zemljama, ukazivanje na ključne prepreke, ali i predstavljanje modela podrške koji mogu biti inspiracija za daljnji rad. Priručnik je namijenjen mladima, organizacijama koje rade s mladima, institucijama, javnim službama, stručnjacima i kreatorima politika. Pruža alat za razumijevanje izazova, ali i mapu mogućih rješenja, zasnovanu na iskustvima onih koji te izazove žive svakodnevno.

Kroz ovaj projekt i kroz izradu priručnika, Youth IMPACT nastoji podići svijest o potrebama mladih s oštećenjem vida, ojačati njihov glas i doprinijeti izgradnji inkluzivnog društva u kojem svatko ima jednaku priliku učiti, kretati se, doprinositi i uspjeti.

Uvod

Inclusive Horizon Handbook predstavlja ključni rezultat jačanja kapaciteta mladih s oštećenjem vida i jedan je od najvažnijih intelektualnih proizvoda projekta Youth IMPACT. Ovaj priručnik nastaje kao odgovor na potrebu za osiguranjem jedinstvenog, sveobuhvatnog i pristupačnog dokumenta koji mapira stanje, potrebe, izazove i mogućnosti mladih s oštećenjem vida u partnerskim zemljama, ali i prikazivanjem modela i praksi iz Europske unije koje mogu doprinijeti kreiranju inkluzivnijih politika i programa.

Svrha priručnika je dvostruka. Prvo, on sustavno objedinjuje informacije koje su prikupljene tijekom projekta – od uvida mladih kroz transnacionalne panel diskusije do analiza koje su pripremile partnerske organizacije. Drugo, on predstavlja praktičan alat koji može koristiti širok spektar dionika: mladi s oštećenjem vida, njihove obitelji, organizacije mladih, obrazovne institucije, državne ustanove, donositelji odluka, organizacije civilnoga društva i europske institucije koje se bave politikama mladih i inkluzijom.

Priručnik nije zamišljen samo kao skup informacija, već kao dokument koji potičepromjene. Kroz razmatranje prepreka s kojima se mladi suočavaju, analizu postojećih usluga podrške i predstavljanje konkretnih preporuka, priručnik stvara osnovu za unaprjeđenje praksi u svim aspektima života mladih s oštećenjem vida – od obrazovnog sustava, preko zapošljavanja i mobilnosti, do pristupa informacijama i aktivnog sudjelovanja u društvu.

U procesu izrade posebna pažnja posvećena je tome da se glas mladih čuje, razumije i uvažava. Njihova iskustva, potrebe i očekivanja, prikupljena kroz dvije transnacionalne online panel diskusije, predstavljaju osnovu priručnika. Paneli su omogućili da mladi iz

Crne Gore, Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine direktno podijele izazove u pristupu informacijama, prepreke s kojima se susreću, nedostatke u podršci i preporuke koje smatraju ključnim za poboljšanje svojih mogućnosti i kvalitete života. Dodatno, partnerske organizacije pripremile su nacionalne analize koje pružaju sveobuhvatan pregled zakonskog okvira, institucionalne prakse, dostupnih usluga i inicijativa u svojim državama. Ove analize pružaju kontekst koji omogućava bolje razumijevanje položaja mladih s oštećenjem vida, kao i uvjeta u kojima žive, uče, rade i sudjeluju u društvenim aktivnostima. Svaka zemlja ima specifične izazove i prilike, a priručnik objedinjuje sve te informacije u jedinstven, pregledan i koherentan dokument. Pored nacionalnih uvida, priručnik uključuje i europsku perspektivu. Ovaj dio obrađuje primjere dobre prakse iz država članica Europske unije, strateške dokumente i politike koje se bave inkluzijom, mobilnošću mladih, digitalnom transformacijom, pristupačnošću i ravnopravnošću. Pregled europskih praksi služi kao inspiracija i mapa puta koja može pomoći u planiranju i implementaciji sustavnih rješenja u partnerskim zemljama. Time priručnik omogućava uspoređivanje različitih pristupa i identificiranje modela koji se mogu preuzeti, prilagoditi i primijeniti u lokalnim kontekstima.

Priručnik je strukturiran tako da omogući jasno i jednostavno kretanje kroz različite teme i poglavlja. Svako poglavlje predstavlja zaseban tematski cjelokupni segment, ali zajedno čine jedinstvenu cjelinu koja pruža sveobuhvatan pregled položaja mladih s oštećenjem vida. Kroz prezentaciju prepreka, potreba, mogućnosti i preporuka, priručnik se odnosi i na donositelje odluka, nudeći im konkretne smjernice za unapređivanje politika i praksi. U skladu s opredjeljenjem projekta da promovira pristupačnost, priručnik će biti dostupan u više formata: digitalnoj verziji, audio verziji, kao i na Brailleovom pismu na jezicima partnerskih zemalja i na engleskom jeziku. Time se osigurava da dokument bude u potpunosti pristupačan i dostupan svim zainteresiranim stranama, uključujući i mlade s oštećenjem vida koji često nailaze na prepreke u pristupu informacijama.

Inclusive Horizon Handbook je osmišljen kao alat koji ima dugoročan značaj, pa samim tim ne predstavlja samo rezultat projekta, već temelj za buduće inicijative, istraživanja i programe. Kroz kombinaciju nacionalnih informacija, europske perspektive i preporuka zasnovanih na iskustvima mladih, priručnik ima potencijal biti korišten kao referentni dokument u kreiranju politika, strateških planova, projekata i programa koji doprinose unaprjeđenju položaja mladih s oštećenjem vida.

Konačno, priručnik predstavlja poziv na suradnju, akciju i daljnji razvoj inkluzivnog društva. Njegova vrijednost leži ne samo u informacijama koje nudi, već u procesu u kojem je nastao – procesu učenja, razmjene i zajedničkog djelovanja partnera iz više zemalja, u kojem su mladi s oštećenjem vida prepoznati kao aktivni sudionici i nositelji promjena.

Metodologija izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook

Proces izrade priručnika Inclusive Horizon Handbook zasniva se na pažljivo strukturiranoj metodologiji koja kombinira kvalitativne uvide, tematsku analizu, stručni doprinos partnera i pregled europskih standarda. Metodologija je koncipirana tako da osigura sveobuhvatan, reprezentativan i vjerodostojan prikaz položaja mladih s oštećenjem vida u partnerskim zemljama, uz usklađivanje svih nalaza sa strateškim dokumentima Europske unije i međunarodnim praksama.

Izrada priručnika odvijala se kroz sljedeće ključne faze:

Prvi korak u procesu izrade priručnika bila je organizacija dvije online transnacionalne panel diskusije, koje su okupile mlade s oštećenjem vida iz Crne Gore, Hrvatske, Bosne Hercegovine i Slovenije. Paneli su imali jasno definirana tematska područja, uključujući: pristup informacijama i izvore informiranja, najčešće prepreke i ograničenja u pristupu informacijama, prepreke koje utječu na mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i participaciju u društvenoj zajednici, ključne potrebe mladih, nedostajuće usluge i očekivane promjene, preporuke za unaprjeđenje inkluzije i kvalitete života. Sudionici su govorili o vlastitim iskustvima, što je omogućilo direktan uvid u stvarne izazove s kojima se mladi suočavaju. Paneli su moderirani od strane Saveza slijepih Crne Gore, pripremljeni prema unaprijed utvrđenoj strukturi pitanja i dokumentirani zapisnicima. Ovi nalazi predstavljaju jedan od temeljnih izvora informacija za priručnik.

Druga faza pripreme priručnika podrazumijeva presjek stanja u odnosu na položaj mladih s oštećenjem vida u partnerskim zemljama. Ovaj segment čini okosnicu priručnika, jer na ovaj način su obuhvaćeni opći pregled položaja mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom, zakonski okvir, politike i institucionalne mehanizme, dostupne usluge, usluge i programe podrške, mogućnosti za obrazovanje, mobilnost i zapošljavanje, uočene prepreke i izazove, primjere dobre prakse na nacionalnoj razini,

preporuke za unaprjeđenje sustava podrške. Navedene analize na nacionalnoj razini omogućavaju usporedbu konteksta, identifikaciju osobnosti i razlika među zemljama, te formiranje zajedničkih preporuka zasnovanih na realnim potrebama.

Posebno poglavlje u priručniku posvećeno je europskom kontekstu. Ovaj dio priručnika obuhvaća: politike Europske unije i strateške dokumente o mladima i osobama s invaliditetom, standarde digitalne pristupačnosti (npr. EN 301 549, Web Accessibility Directive), dostupne europske programe mobilnosti i inkluzije (Erasmus+, ESC, Eurodesk, Youth Goals), primjere uspješnih modela i usluga iz europskih zemalja, nacionalne inovacije i prepoznate primjere dobre prakse u EU.

Europska perspektiva služi kao referentni okvir i nadopunjuje nacionalne uvide, omogućavajući priručniku da bude i lokalno relevantan i međunarodno usklađen.

Nakon prikupljanja svih neophodnih podataka uključujući nalaze panela, presjek stanja na nacionalnim razinama i mogućnosti sudjelovanja mladih s oštećenjem vida na razini Europske Unije uslijedila je završna faza izrade priručnika koja obuhvaća: sintezu i uređivanje sadržaja, tematsko grupiranje informacija prema poglavljima, prepoznavanje zajedničkih obrazaca i razlika među partnerskim zemljama, obradu preporuka, izazova i primjera dobre prakse, usklađivanje terminologije.

Kao što je gore navedeno, u cilju prvenstveno pristupačnosti za mlade s oštećenjem vida, a s druge strane i vidljivosti, što kvalitetnije primjene, distribucije, priručnik je prilagođen u elektroničkom obliku, audio formatu kao i na Brailleovom pismu.

Također, ovaj priručnik preveden je na jezicima partnera (hrvatski, bosanski, slovenski, crnogorski, grčki, turski) kao i na engleskom jeziku.

Položaj mladih s oštećenjem vida u partnerskim zemljama

Uvod i paralelni pregled

U svim partnerskim zemljama projekta — Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Cipru — položaj mladih s oštećenjem vida oblikuje se kroz mnogo više od zakona i institucionalnih politika. On se gradi u svakodnevnom iskustvu mladih: u učionicama i na fakultetima, u digitalnom prostoru, na ulicama kroz koje se kreću, u uredima gdje traže posao, ali i u neformalnim susretima gdje pokušavaju pronaći svoje mjesto u zajednici. Iako svaka zemlja ima svoj društveni i kulturni kontekst, ono što ih povezuje jest činjenica da mladi s oštećenjem vida i dalje nailaze na osobne barijere, od tehnologije koja nije uvijek pristupačna do sredine koja često nema dovoljno znanja da pruži podršku koja im je potrebna.

U nekim segmentima, poput razvoja usluga podrške, zakonskog okvira i dostupnosti informacijskih tehnologija, neke zemlje su otišle korak dalje, dok se druge i dalje bore sa osnovnim izazovima. Ali bez obzira na razlike, zajednička nit koja spaja sve partnere jest želja mladih da se kreću slobodno, da uče ravnopravno, da rade i da doprinose društvu na isti način kao i njihovi vršnjaci.

Upravo zbog toga ovo poglavlje ne uspoređuje zemlje kroz statistike, već pokušava narativno prikazati stvarnost mladih s oštećenjem vida u različitim društvenim sredinama. Ono predstavlja kombinaciju institucionalnog konteksta i živih iskustava — jer se položaj mladih ne mjeri samo kroz propise, već i kroz doživljaj pristupačnosti, mogućnosti i svakodnevnih prepreka.

Crna Gora

Crna Gora je u posljednjih nekoliko godina unaprijedila svoj zakonodavni okvir na području prava osoba s invaliditetom, ali je stvarni položaj mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom i dalje obilježen brojnim ograničenjima. Iako zakoni i strateški dokumenti formalno prepoznaju prava i potrebe osoba s invaliditetom, njihova primjena u praksi odvija se sporo, neujednačeno i često bez jasne međuresorne koordinacije. Institucije ulažu određene napore u unaprjeđenje sustava podrške, ali se zbog ograničenih kapaciteta, nedostatka specijaliziranih usluga i slabe povezanosti sektora, veliki dio konkretne podrške i dalje oslanja na organizacije civilnoga društva.

Prema dostupnim podacima popisa stanovništva i administrativnim evidencijama, u Crnoj Gori više od 33.000 osoba ima formalno priznati status osoba s invaliditetom, dok procjene ukazuju da oko 8,5% ukupnog stanovništva ima određene smetnje ili prepreke u svakodnevnom funkcioniranju. Ovi podaci obuhvaćaju različite oblike invaliditeta, uključujući senzorne, motoričke i psihosocijalne teškoće, te nesumnjivo uključuju i značajan broj mladih osoba. Ipak, u Crnoj Gori ne postoji jedinstveni registar osoba s invaliditetom sa starosnom i disegregacijom na temelju invaliditeta, zbog čega nije moguće precizno utvrditi točan broj mladih osoba s invaliditetom, niti posebno mladih s oštećenjem vida. Ovaj nedostatak podataka dodatno otežava planiranje politika i usluga usmjerenih ka mladima.

Mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori sve izraženije pokazuju želju da budu aktivni, uključeni i vidljivi u društvu, ali se istovremeno suočavaju sa brojnim preprekama u pristupu informacijama, obrazovanju, zapošljavanju i mobilnosti. Iako su danas glasniji nego ranije i češće sudjeluju u aktivnostima organizacija koje ih okupljaju, njihovo sudjelovanje u institucionalnim procesima donošenja odluka i dalje je ograničeno. Veliki broj mladih ne zna gdje može pronaći pouzdane informacije, kako

ostvariti prava na adekvatnu podršku, niti koje mogućnosti postoje za obrazovanje, stručno usavršavanje ili mobilnost izvan Crne Gore.

U obrazovnom sustavu, pristupačnost i podrška u velikoj mjeri ovise o dobroj volji i senzibilitetu pojedinaca – nastavnika, profesora ili administrativnog osoblja. Postoje pozitivni primjeri prilagodbe nastave i ispita, ali pristupačni udžbenici, digitalni materijali i asistivne tehnologije još uvijek nisu standardizirani niti sustavno osigurani. Mnogi mladi se oslanjaju na obitelj ili organizacije osoba s invaliditetom kako bi došli do skripti, udžbenika ili digitalnih resursa u pristupačnim formatima.

Iako se digitalna transformacija u Crnoj Gori ubrzava, brojne internetske stranice državnih institucija, obrazovnih ustanova, studentskih servisa, kulturnih centara i javnih poduzeća i dalje nisu pristupačne osobama koje koriste čitače zaslona. Mladi često navode da se osjećaju isključeno već na samom početku, jer osnovne informacije o stipendijama, natječajima, programima ili javnim pozivima nisu dostupne u pristupačnom obliku.

U području socijalne i dječje skrbi u Crnoj Gori u posljednjih nekoliko godina uočeni su određeni pomaci koji imaju značaj za položaj mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom, iako sustav i dalje nije u potpunosti prilagođen njihovim stvarnim potrebama. Razvoj zakonodavnog okvira, kao i usvajanje različitih strategija i drugih dokumenata u području socijalne politike i invaliditeta, doprinijeli su većoj vidljivosti pitanja invaliditeta, ali je praksa i dalje obilježena fragmentiranošću, neujednačenom dostupnošću i velikom ovisnošću o projektnim rješenjima. Sustav socijalne i dječje skrbi formalno prepoznaje prava osoba s invaliditetom kroz različite oblike novčanih potpora, socijalnih usluga i mjera podrške, ali dostupnost i kvaliteta tih usluga značajno variraju ovisno o općini i kapacitetu lokalnih centara za socijalnu skrb. Mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom često nailaze na administrativne prepreke, dugotrajne procedure i neujednačenu primjenu propisa, što otežava pravovremeni pristup adekvatnoj i

kontinuiranoj podršci. Poseban značaj imaju usluge podrške za život u zajednici, koje u praksi najčešće provode organizacije civilnoga društva, prije svega Savez slijepih Crne Gore i Udruženje mladih sa hendikepom crne gore. Ove organizacije već godinama pružaju konkretne usluge koje omogućavaju mladima veću samostalnost, mobilnost i aktivno sudjelovanje u društvu. Među najznačajnijim uslugama izdvajaju se videći pratitelj, osobna asistencija, psihosocijalna podrška, savjetovanje, informiranje o pravima, podrška u obrazovanju i zapošljavanju, kao i programi osnaživanja i vršnjačke podrške. Uslugu videćeg pratitelja provodi Savez slijepih Crne Gore, a ona ima poseban značaj za mlade s oštećenjem vida jer im omogućava kretanje, obavljanje svakodnevnih aktivnosti, pristup obrazovnim, kulturnim i društvenim sadržajima, kao i sudjelovanje u javnom životu. Iako ova usluga postoji, njena dostupnost još uvijek nije sustavno riješena, već u velikoj mjeri ovisi o projektu i kapacitetima organizacija koje je provode, što ograničava dugoročnu sigurnost i planiranje samostalnog života mladih. Pored toga, Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore kroz različite programe doprinosi razvoju modela neovisnog života, zagovaranju deinstitucionalizacije, unaprjeđenju pristupačnosti i jačanju sudjelovanja mladih s invaliditetom u procesima donošenja odluka. Ove aktivnosti imaju važnu ulogu u popunjavanju praznina u sustavu socijalne i dječje skrbi, posebno u dijelu koji se odnosi na tranziciju mladih iz obrazovanja prema zapošljavanju i samostalnom životu. Iako se u strategijama i drugim dokumentima sve češće naglašava potreba za razvojem usluga u zajednici i smanjenjem institucionalne ovisnosti, u praksi još uvijek ne postoji zaokružen, stabilan i održiv sustav koji bi mladima omogućio dugoročno planiranje obrazovanja, zapošljavanja i života u zajednici. Zbog toga se socijalna i dječja skrb i dalje u velikoj mjeri oslanja na kombinaciju institucionalnih rješenja, obiteljske podrške i angažmana nevladinog sektora, što jasno ukazuje na potrebu za daljnjim unaprjeđenjem i sustavnim jačanjem usluga podrške za život u zajednici.

Samostalan život mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje je ograničen nizom strukturnih i praktičnih prepreka. Iako mladi sve češće izražavaju želju za neovisnošću, samostalnim kretanjem, obrazovanjem, zapošljavanjem i aktivnim društvenim životom, sustavna podrška za razvoj samostalnosti još uvijek nije dovoljno razvijena. Posebno važnu ulogu u razvoju samostalnosti mladih s oštećenjem vida ima Savez slijepih Crne Gore, koji provodi obuku za orijentaciju i kretanje uz pomoć bijelog štapa. Ovu obuku dominantno pohađaju mladi s oštećenjem vida i ona predstavlja osnovni preduvjet za neovisno kretanje, školovanje, zapošljavanje i sudjelovanje u zajednici. Usprkos njenom značaju, obuka nije kontinuirano dostupna svima kojima je potrebna, već ovisi o projektnim sredstvima i ograničenim kapacitetima. Samostalan život podrazumijeva i mogućnost donošenja odluka, planiranja vlastite budućnosti i preuzimanja kontrole nad svakodnevnim životom. U tom smislu, mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida često ostaju upućeni na obitelj i neformalnu podršku, jer sustav ne osigurava dovoljno mehanizama koji bi omogućili dugoročnu neovisnost, posebno u području stanovanja, zapošljavanja i mobilnosti.

Sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u javnom i političkom životu u Crnoj Gori i dalje je ograničeno, iako su u posljednjim godinama zabilježeni određeni pomaci. Mladi su formalno prepoznati kroz različite strategije i druge dokumente javnih politika, ali njihovo stvarno uključivanje u procese donošenja odluka ostaje sporadično i u velikoj mjeri ovisi o inicijativama organizacija civilnog društva, a ne o sustavnim i institucionaliziranim mehanizmima. Mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida rijetko su zastupljeni u savjetodavnim tijelima, radnim grupama i drugim formalnim strukturama odlučivanja. Kada su i uključeni, njihovo sudjelovanje je često ograničenog dometa, bez značajnijeg utjecaja na kreiranje i provedbu politika koje direktno utječu na njihov svakodnevni život. Dodatni izazov predstavlja nedostatak pravovremenih i pristupačnih informacija o javnim raspravama, savjetovanjima, natječajima i drugim oblicima sudjelovanja u donošenju odluka, kao i nepristupačnost

digitalnih platformi putem kojih se ovi procesi najčešće odvijaju. U tom kontekstu, značajnu ulogu u unaprjeđenju digitalne pristupačnosti ima Savez slijepih Crne Gore, koji u suradnji s Ministarstvom javne uprave sudjeluje u izradi Smjernica za kreiranje pristupačnih elektroničkih dokumenata i pristupačnih web-stranica, u skladu sa WCAG standardima. Smjernice su namijenjene državnim tijelima, institucijama i lokalnim samoupravama, s ciljem osiguravanja dostupnosti informacija osobama s oštećenjem vida i osobama s invaliditetom, naročito u područjima obrazovanja, zapošljavanja, socijalne i dječje skrbi i ostvarivanja prava putem elektroničkih usluga. Također, Savez slijepih Crne Gore je sudjelovao u procesu kreiranja i unaprjeđenja državne digitalne platforme Gov.me, sa ciljem povećanja njene funkcionalnosti i pristupačnosti za osobe s oštećenjem vida. Ova platforma predstavlja centralni kanal komunikacije građana s institucijama i ključan izvor informacija o javnim uslugama, natječajima i administrativnim procedurama. U području političkog sudjelovanja, Udruženje mladih sa hendikepom crne gore (UMHCG) i Savez slijepih Crne Gore ostvaruju suradnju s Državnom izbornom komisijom i drugim relevantnim institucijama u cilju unapređenja pristupačnosti izbornog procesa. Ova suradnja obuhvaća savjetovanja, zagovaračke aktivnosti i inicijative usmjerene na poboljšanje dostupnosti izbornih informacija i procedura za osobe s invaliditetom. Ipak, sudjelovanje mladih s oštećenjem vida u političkom životu i dalje je nisko, naročito kada je riječ o formalnim političkim strukturama i stranačkom angažmanu. Pozitivni primjeri sudjelovanja mladih najčešće su vezani za javne rasprave, savjetodavne procese i projekte koji se realiziraju uz podršku međunarodnih organizacija i kroz inkluzivne programe za mlade, ali su i dalje ograničenog opsega i trajanja.

Mobilnost, kako na lokalnoj, tako i na međunarodnoj razini, dodatno je ograničena fizičkom nepristupačnošću prostora, nedovoljno razvijenim uslugama podrške i nepostojanjem stabilnih rješenja za asistenciju. Ipak, iskustva pokazuju da, kada mladi dobiju priliku sudjelovati u obrazovnim ili međunarodnim programima za mlade, iskazuju

visoku razinu motivacije, odgovornosti i angažmana. U tom smislu, prepreke nisu u potencijalima mladih, već u nedostatku sustavnih mehanizama koji bi im omogućili ravnopravan pristup.

Na tržištu rada mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom suočavaju se s kombinacijom predrasuda, nedovoljne informiranosti poslodavaca i ograničene institucionalne podrške. Iako postoje subvencije i određene mjere zapošljavanja, one nisu dovoljne da značajnije motiviraju poslodavce, zbog čega mnogi mladi odustaju prije nego što uopće pokušaju pronaći posao. Oni koji se uspiju zaposliti najčešće rade u podržavajućim sredinama, u okviru nevladinog sektora ili u pojedinim institucijama koje prepoznaju vrijednost inkluzije.

Najpozitivniji primjeri prakse u Crnoj Gori dolaze upravo iz organizacija mladih i organizacija osoba s invaliditetom. Programi mentorstva, vršnjačke podrške, inkluzivne radionice i međunarodne razmjene jasno pokazuju koliko mladi mogu postići kada im se omoguće adekvatni uvjeti. Ova iskustva potvrđuju da potencijal mladih nije sporan, već da je ključni izazov stvaranje dostupnog, koordiniranog i održivog sustava podrške.

Slovenija

U Sloveniji mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom čine relativno mali, ali raznolik dio populacije mladih. Njihov položaj oblikovan je nacionalnim opredjeljenjem za inkluziju, razvojem obrazovnog sustava i sustava socijalne podrške, kao i značajnom ulogom specijaliziranih službi i organizacija civilnoga društva, kako je predviđeno Akcijskim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030.

Prema procjenama baziranim na međunarodnim interpolacijskim studijama, u Sloveniji živi između 8.000 i 10.000 osoba s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida. Ovi podaci predstavljaju okvirnu procjenu na razini populacije i treba ih tumačiti kao indikativne, s obzirom na to da su sveobuhvatni nacionalni podaci o oštećenju vida dostupni tek odnedavno i još uvijek ne omogućavaju pouzdane longitudinalne analize.

Slovenski savez slijepih i slabovidnih primjenjuje funkcionalnu klasifikaciju oštećenja vida, zasnovanu na utjecaju preostalog vida na svakodnevno funkcioniranje i sudjelovanje u društvu, u skladu sa suvremenim međunarodnim pristupima.

Na razini djece i mladih, najnoviji dostupni europski izvještaji pripremljeni u okviru praćenja primjene Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom ukazuju na to da u Sloveniji postoji približno 210 djece i mladih s oštećenjem vida uzrasta do 18 godina, što čini oko 0,06% populacije u ovoj starosnoj grupi. Ovaj podatak pruža detaljniji uvid u okviru šire procijenjene populacije.

Paralelno s tim, nacionalni administrativni podaci Zavoda Republike Slovenije za školstvo (ZRSŠ), koji se prikupljaju kroz postupke usmjeravanja u skladu sa Zakonom o usmjeravanju djece s posebnim potrebama (ZUOPP-1), obuhvaćaju i djecu potpuno I djelomično s oštećenjem vida koja su dobila formalna rješenja o usmjeravanju. Međutim, ovi podaci odražavaju administrativne procjene i prava na podršku, a ne stvarnu rasprostranjenost u populaciji, te stoga nisu direktno usporedivi s europskim podacima ili općim procjenama na nivou populacije.

Prema evidenciji članstva Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih, najnoviji dostupni podaci ukazuju na to da je 193 osoba s potpunim I djelomičnim oštećenjem vida uzrasta od 18 do 30 godina registrirano kao članovi Saveza. Ovaj broj se odnosi isključivo na registrirano članstvo i ne treba ga tumačiti kao ukupan broj mladih odraslih osoba s oštećenjem vida u ovoj starosnoj grupi u Sloveniji.

Zbog male ukupne populacije i ograničenog broja specijaliziranih stručnjaka, ključne usluge za osobe s oštećenjem vida u Sloveniji su u velikoj mjeri centralizirane, što utječe na geografsku dostupnost usluga i dostupnost adekvatno obučenog kadra. Slovenija se suočava sa značajnim nedostatkom specijaliziranih stručnjaka u području obrazovanja osoba s oštećenjem vida, kao i s ograničenim međugeneracijskim prijenosom znanja, što i dalje predstavlja ograničenje za pružanje prilagođene podrške.

Mladi s potpunim ili djelomičnim oštećenjem vida u Sloveniji su uglavnom uključeni u redovni obrazovni sustav, uz podršku individualiziranih prilagodbi, asistivnih tehnologija i specijaliziranih usluga, u skladu sa ZUOPP-1. Specijalizirana obrazovna podrška osigurava se kroz sustav podrške nastavnika savjetnika za učenike s oštećenjem vida, kao i kroz nacionalni resursni centar Center IRIS, koji pruža podršku školama, razvija prilagođene nastavne materijale i osigurava obuke iz područja orijentacije i mobilnosti, kao i drugih funkcionalnih vještina.

Medicinska procjena i određeni segmenti funkcionalne rehabilitacije vida realiziraju se u okviru zdravstvenog sustava, dok se dugoročnija obrazovna i funkcionalna podrška uglavnom pruža kroz Center IRIS, regionalne udruge slijepih i slabovidnih (MDSS) i druge specijalizirane pružatelje usluga.

Iako je inkluzivno obrazovanje formalno dobro uspostavljeno, mladi s oštećenjem vida i dalje se suočavaju s izazovima, uključujući kašnjenje u dostupnosti pristupačnih nastavnih materijala, neujednačenu digitalnu pristupačnost obrazovnih platformi, kao i prepreke u području mobilnosti i javnog prijevoza, naročito izvan većih urbanih sredina. Razlike u dostupnosti specijaliziranih usluga između urbanih i ruralnih područja i dalje su prisutne, kao i različiti nivoi informiranosti i senzibiliziranosti nastavnog kadra i vršnjaka. Unatoč ovim izazovima, mladi s oštećenjem vida u Sloveniji u velikoj mjeri imaju koristi od podržavajućeg okvira koji potiče snažno sudjelovanje nevladinih organizacija, posebno Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih.

Mladi s invaliditetom u Sloveniji čine raznoliku grupu koja obuhvaća osobe sa senzornim, fizičkim, intelektualnim, neurorazvojnim i drugim oblicima invaliditeta. Većina njih se obrazuje u redovnim obrazovnim ustanovama uz različite oblike podrške, dok manji broj pohađa specijalizirane programe, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom koje promovira inkluzivno obrazovanje i jednake mogućnosti.

Unatoč relativno razvijenom sustavu socijalne skrbi i rehabilitacijske podrške, mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa strukturnim preprekama, kao što su fizička nepristupačnost, izazovi u području prijevoza, digitalna isključenost i neujednačen pristup asistivnim uslugama, posebno van većih urbanih centara. Istovremeno, nacionalne politike za mlade sve više naglašavaju inkluzivni rad s mladima, njihovo sudjelovanje i unaprijeđenje tranzicije prema zapošljavanju, kroz ciljane inicijative usmjerene na jačanje profesionalnih i zapošljavačkih puteva mladih s invaliditetom.

Mladi u Sloveniji sve su češće uključeni u život zajednice, uz podršku snažnih mreža nevladinih organizacija, uključujući organizacije koje predstavljaju mlade s oštećenjem vida i druge mlade s invaliditetom, kao i organizacije mladih koje promoviraju aktivno sudjelovanje mladih. Istovremeno, Slovenija odražava širi europski trend smanjenog angažmana mladih u tradicionalnim, organiziranim oblicima sudjelovanja, poput članstva u udrugama ili strukturiranim grupama mladih.

Ovi trendovi povezani su s većom uključenošću mladih u redovna društvena okruženja, raznovrsnijim i individualiziranijim mogućnostima za sudjelovanje, kao i promjenama u interesima i preferencijama mladih. Oni odražavaju principe sudjelovanja i inkluzije koje promovira Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom, ali istovremeno ukazuju na potrebu da organizacije prilagode svoje pristupe kako bi potakle smisleno i stvarno sudjelovanje mladih, uključujući njihovo uključivanje u procese donošenja odluka.

U cjelini, Slovenija osigurava podržavajuće okruženje i relativno dobro razvijenu mrežu usluga za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom. Istovremeno, i dalje postoje trajne prepreke, koje ukazuju na potrebu za daljnjim unaprjeđenjem pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, samostalne mobilnosti i osnaživanja mladih s invaliditetom.

Hrvatska

Opći pregled situacije i položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Hrvatskoj se posljednjih godina bilježi vidan napredak kroz razvoj zakonodavnog okvira, jačanje sustava socijalnih usluga, sve veću prisutnost inkluzivnih politika i stabilnije financiranje sektora. Organizacije osoba s invaliditetom prepoznate su kao organizacije od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku i, po prvi put u povijesti, imaju mogućnost kroz trogodišnje institucionalne projektne podrške osigurati temeljno sustavno financiranje svog rada.

Unatoč ovim pomacima, prepreke i dalje ostaju značajne, kako u području mobilnosti i pristupačnosti, tako i u odgoju i obrazovanju, zapošljavanju i svakodnevnom sudjelovanju u životu zajednice. Hrvatska se i dalje nalazi u procesu tranzicije iz medicinskog modela institucionalne brige prema modelu neovisnog življenja, koji predstavlja osnovu suvremenih europskih standarda, naročito nakon 2025. godine i početka primjene 18 stupova neovisnog življenja u skladu sa Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom.

Demografski i društveni kontekst ukazuje na to da u Hrvatskoj živi više od 575.000 osoba s invaliditetom, od kojih značajan dio čine mladi do 30 godina starosti. Mladi s oštećenjem vida predstavljaju jednu od najranjivijih skupina, jer uz invaliditet često nose i posljedice socijalne izolacije, ograničenih mogućnosti mobilnosti i nedovoljnog pristupa suvremenim asistivnim tehnologijama. Iako formalna jednakost postoji, stvarne

mogućnosti za punu uključenost i dalje su znatno udaljene od željene razine i u velikoj mjeri ovise o dostupnosti lokalnih usluga, financijskoj podršci i stupnja senzibiliziranosti društva.

Mobilnost ostaje jedan od najvećih izazova. Iako su zakonski standardi jasno definirani, pristupačnost infrastrukture, informacija i okruženja ne provodi se ravnomjerno u svim sredinama. Veći gradovi donekle razvijaju taktilne staze, zvučne semafore i prilagođeni javni prijevoz, dok manje sredine i dalje ovise o sporadičnim inicijativama pojedinaca, organizacija i lokalnih samouprava. Usluge osobne asistencije u vidu videćeg pratitelja, iako sve rasprostranjenije, nisu jednako dostupne na svim lokacijama, a financijski okvir i uvjeti njihovog pružanja nisu u skladu sa standardima kvalitete koji bi bili potrebni. Mladi s oštećenjem vida se stoga često suočavaju s ograničenom samostalnošću, što direktno utječe na njihovo obrazovanje, zapošljavanje i društveni život.

Inkluzivno obrazovanje bilježi napredak, ali izazovi i dalje ostaju. Hrvatska je zakonski uvela inkluzivno obrazovanje na svim razinama, međutim njegova efikasnost i svrhovitost variraju. Ne može se govoriti o potpunom inkluzivnom obrazovanju dok se ne usvoji standard hrvatske brajice koji je izradio Hrvatski savez slijepih, a koji je prihvatio i primjenjuje Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje u okviru mature, kao i dok se udžbenici na Brailleovom pismu osiguravaju isključivo kroz projektno financiranje.

Najveći izazovi u ovom području uključuju:

nedovoljan broj edukacijskih rehabilitatora i stručnjaka za podršku, nedovoljnu pripremljenost i educiranost nastavnog kadra u redovnom obrazovnom sustavu,

ograničenu digitalnu pristupačnost obrazovnih platformi i dostupnost asistivne tehnologije i tiflotehničkih pomagala, neujednačenu kvalitetu podrške između urbanih i ruralnih sredina.

Ipak, ohrabrujuće je to što raste broj učenika s oštećenjem vida uključenih u redovni obrazovni sustav, dok visokoškolske ustanove postupno uvode prilagodbe ispita, digitalnih materijala i osiguravaju osobnu asistenciju.

Unatoč zakonskim poticajima, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju sa niskom zapošljivošću, predrasudama i nedovoljnom prilagođenošću radnih mjesta, ali i s nedostatkom kompetencija, znanja, iskustva i obrazovnih profila traženih na otvorenom tržištu rada. Profesionalna rehabilitacija, kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom i subvencije za poslodavce postoje, ali nisu jednako efikasne u svim sektorima. Ključne prepreke ostaju nedostatak radnog iskustva, strah poslodavaca, nedovoljna fleksibilnost radnog okruženja, složene administrativne procedure, nerazumijevanje sustava vještačenja, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, kao i ograničene mogućnosti karijernog napredovanja. Ipak, pozitivan trend prepoznaje se kroz sve veći broj primjera dobre prakse, naročito u IT sektoru, javnim institucijama poput Ministarstva unutarnjih poslova i Grada Zagreba, kao i u društvenim poduzećima.

Sustav socijalnih i psihosocijalnih usluga prolazi kroz značajnu transformaciju. Od 2023/2024. godine osobna asistencija je po prvi put postala sustavno zakonsko pravo, a ne projektna usluga. Ovo obuhvaća osobne asistente, videće pratitelje, komunikacijske posrednike i druge oblike podrške. Pored toga, primjenom Zakona o inkluzivnom dodatku osigurane su značajno veće naknade za kompenzaciju povećanih troškova života uzrokovanih invaliditetom, čime je unaprijeđen životni standard i dostojanstvo osoba s oštećenjem vida i svih osoba s invaliditetom.

Najveći pomaci prepoznaju se u sljedećim područjima:

- stabilno financiranje usluga neovisnog življenja
- razvoj mobilnih timova u lokalnim zajednicama
- povećanje životnog standarda kroz inkluzivni dodatak

- jačanje psihosocijalne podrške mladima
- sve značajnija uloga organizacija osoba s invaliditetom kao ključnih pružatelja usluga

Istovremeno, glavni izazovi ostaju nedostatak dugoročno osposobljene i održive radne snage, administrativna opterećenja u provođenju projekata i pružanju usluga, sporost sustava u rješavanju zahtjeva za ostvarivanje novih prava i neujednačena dostupnost usluga po regijama.

Kada je riječ o sudjelovanju u društvenom i političkom životu, mladi s oštećenjem vida i dalje su u velikoj mjeri nevidljivi u procesima donošenja odluka. Iako postoje savjetodavna tijela i inkluzivni mehanizmi, njihova uključenost ostaje nedovoljna. Pristupačnost kulturnih, sportskih i društvenih sadržaja bilježi postupni rast, uglavnom zahvaljujući djelovanju organizacija civilnoga društva. Digitalna pristupačnost još uvijek nije standard, iako je od ključnog značaja za sudjelovanje mladih u online obrazovanju, zapošljavanju i informiranju.

Od 2025. godine Hrvatska ulazi u novu fazu usklađivanja s europskim standardima kroz primjenu 18 stupova neovisnog življenja, koji obuhvaćaju samoodređenje, izbor i kontrolu nad vlastitim životom, pristupačno stanovanje, osobnu asistenciju kao pravo, individualizirane socijalne usluge, mobilnost i pristup prijevozu, pristup informacijama i komunikacijama, pristupačnu tehnologiju i asistivne uređaje, inkluzivno obrazovanje, pristup zapošljavanju, sudjelovanje u zajednici, zaštitu od institucionalizacije, deinstitucionalizaciju i podržano stanovanje, socijalnu i zdravstvenu sigurnost, sudjelovanje u donošenju odluka, zaštitu od diskriminacije, financijsku dostupnost podrške i kulturnu, političku i sportsku uključenost. Ovi stupovi predstavljat će osnovu daljnjeg oblikovanja javnih politika u Hrvatskoj u narednom dugoročnom periodu.

Asistivne tehnologije i tiflotehnička i očna pomagala predstavljaju ključ za neovisnost, ali su i dalje nedovoljno dostupni. Tehnološki napredak, uključujući pametne telefone sa

pristupačnim sučeljima, navigacijske uređaje, Brailleove retke i softvere za čitanje zaslona, otvorio je značajan prostor za samostalnost. Međutim, i dalje ostaje problem sporog uvrštavanja novih pomagala na Listu pomagala Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje. Organizacije civilnoga društva, uključujući Ured pravobranitelja za osobe s invaliditetom i organizacije osoba s oštećenjem vida, intenzivno zagovaraju redovno ažuriranje liste pomagala, uključivanje suvremenih asistivnih tehnologija i tiflotehničkih pomagala, uklanjanje birokratskih prepreka i omogućavanje zamjene zastarjelih pomagala prije isteka dugih rokova.

Iako je Hrvatska ostvarila značajan napredak, položaj osoba s oštećenjem vida, posebno mladih, i dalje je opterećen strukturnim, društvenim i tehnološkim preprekama. Trendovi su ipak pozitivni: osobna asistencija kao sustavno pravo, registar osoba s invaliditetom, jedinstveno tijelo vještačenja, proširenje prava i beneficija, inkluzivni dodatak, unaprijeđenje pristupačnosti, razvoj obrazovne podrške, rast primjene asistivnih tehnologija i sve snažniji glas osoba s invaliditetom u kreiranju javnih politika.

Ključ narednog desetljeća bit će dosljedna primjena zakonodavnog okvira, ubrzano uvođenje asistivnih tehnologija i tiflotehničkih pomagala na Listu pomagala, razvoj pristupačnog prijevoza i infrastrukture, jačanje inkluzivnog obrazovanja, veće uključivanje na otvoreno tržište rada i puna primjena 18 stupova neovisnog življenja. To je put ka društvu u kojem mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom nisu samo korisnici usluga, već ravnopravni, vidljivi i aktivni građani.

Bosna i Hercegovina

Organiziranje osoba s oštećenjem vida i napori usmjereni ka sustavnoj brizi o ovoj populaciji u Bosni i Hercegovini prisutni su već desetljećima. U gotovo svakom većem gradu djeluju lokalne udruge slijepih i slabovidnih osoba, koje su, u skladu s

administrativnim uređenjem države, organizirane u saveze. Složena administrativna struktura Bosne i Hercegovine utjecala je i na složenu organizacijsku strukturu udruga i saveza slijepih i slabovidnih osoba.

Udruge i njihovi savezi, poput Saveza slijepih Herceg-Bosne i Saveza slijepih Federacije Bosne i Hercegovine, djeluju s ciljem unapređenja položaja osoba s oštećenjem vida u različitim područjima života, uključujući obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu skrb, pristup informacijama, kulturu i druge segmente društvenog života.

Svi savezi i udruge u Bosni i Hercegovini okupljaju oko 5.000 osoba s oštećenjem vida, dok je ukupan broj osoba s oštećenjem vida znatno veći. Sve osobe s oštećenjem vida, bez obzira na to jesu li članovi udruge ili ne, imaju jednako pravo na korištenje prava i sudjelovanje u aktivnostima koje organiziraju ove udruge, pod istim uvjetima kao i njihovi članovi.

Cipar

Zahvaljujući unaprjeđenoj ranoj dijagnostici, inicijativama za inkluzivno obrazovanje i jačanju prava osoba s invaliditetom, mladi s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida, čine relativno malu, ali rastuću zajednicu na Cipru. Ipak, socioekonomska marginalizacija i invaliditet ostaju snažno povezani, unatoč naporima koji se ulažu kako bi se taj odnos ublažio. U usporedbi sa svojim vršnjacima bez invaliditeta, mladi s invaliditetom češće se suočavaju s dugotrajnom nezaposlenošću, socijalnom isključenošću i smanjenim sudjelovanjem u životu zajednice.

Obrazovni sustav nudi određene mogućnosti za inkluziju mladih, ali se one značajno razlikuju ovisno o školi koju pohađaju. Učenicima s oštećenjem vida dostupni su

nastavnici za specijalno obrazovanje i asistivne tehnologije; međutim, bez obzira na to, razina podrške u velikoj mjeri ovisi o lokalnim resursima, broju stručnog kadra i kapacitetima škole da prilagodi nastavne programe.

Na Cipru, mladi s oštećenjem vida iskazuju snažnu želju za samostalnošću, zapošljavanjem i aktivnim sudjelovanjem u različitim aktivnostima za mlade. Ipak, ravnopravno sudjelovanje otežano je zbog izazova kao što su ograničena pristupačnost, nedovoljan razvoj vještina, digitalna isključenost i nedovoljna priprema za tržište rada. Dodatno, važno je istaknuti da, s obzirom na to da su podaci o invaliditetu objedinjeni u jedinstvenu kategoriju, ne postoji poseban nacionalni registar koji bi se odnosio isključivo na potrebe mladih s oštećenjem vida.

Zbog kulturnih normi i nedostatka adekvatnih usluga podrške, mlade osobe s invaliditetom često nisu u mogućnosti živjeti samostalno, zbog čega obitelji ostaju primarni, a nerijetko i jedini izvor dugoročne podrške. Posljedično, mladi s invaliditetom nastavljaju biti ovisni o svojoj obitelji i tijekom odraslog doba.

Međunarodni europski okvir

Inkluzija mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom ne može se sagledavati isključivo kroz nacionalni kontekst. Iako se svakodnevna iskustva mladih najčešće vezuju za obrazovni sustav, dostupnost informacija i podršku lokalnih institucija, veliki dio prava, standarda i mogućnosti koje utječu na njihov život oblikuje se na europskoj i međunarodnojrazini. Politike, programi i normativni okviri koji nastaju u okviru Europske unije i šireg međunarodnog sustava imaju direktan utjecaj na obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, digitalnu pristupačnost i društveno sudjelovanje mladih s invaliditetom.

Europska unija već duži niz godina sustavno razvija okvire čiji je cilj osiguravanje jednakih prilika za mlade s invaliditetom, bez obzira na državu u kojoj žive. Ovi okviri obuhvaćaju područja pristupačnosti, digitalnih usluga, obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i aktivnog sudjelovanja mladih u društvu. Iako se europski dokumenti i politike često doživljavaju kao apstraktni ili udaljeni, mnoge konkretne mogućnosti koje su dostupne mladima – poput programa Erasmus+, razmjena mladih, stručnih praksi i drugih inicijativa – direktno proizlaze iz ovih odluka i strateških opredjeljenja.

Europski standardi u velikoj mjeri odražavaju očekivanja mladih u pogledu funkcioniranja suvremenog društva: dostupne informacije, digitalni alati koji su kompatibilni s asistivnim tehnologijama, mogućnost kretanja, učenja i profesionalnog razvoja pod jednakim uvjetima. Razumijevanje europskog okvira stoga ne predstavlja isključivo poznavanje politika i propisa, već i uvid u to gdje nastaju prilike, ali i osnova za zahtijevanje promjena na nacionalnoj razini.

Ovo poglavlje daje pregled međunarodnih i europskih dokumenata i mehanizama koji oblikuju politiku inkluzije, pristupačnosti i prava osoba s invaliditetom. Poseban fokus

stavljen je na standarde i instrumente koji su relevantni za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom, kao i na načine na koje oni mogu biti dio šire europske zajednice kroz obrazovanje, mobilnost i aktivno sudjelovanje. Iako se nacionalni konteksti razlikuju, europski okvir pruža zajedničku osnovu za razmjenu iskustava, učenje i unaprijeđenje politika.

U središtu međunarodnog okvira nalazi se Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom, koja predstavlja temelj suvremenog razumijevanja invaliditeta zasnovanog na ljudskim pravima. Konvencija jasno naglašava pravo osoba s invaliditetom na dostojanstven život, obrazovanje, zapošljavanje, pristup informacijama, sudjelovanje u zajednici i donošenje odluka o vlastitom životu. Poseban naglasak stavljen je na pristupačnost, ne samo fizičku, već i digitalnu i komunikacijsku, kao preduvjet za ravnopravno sudjelovanje u društvu. Za mlade s oštećenjem vida to znači da pristup obrazovnim materijalima, asistivnim tehnologijama, javnim uslugama i informacijama nije pitanje dobre volje, već priznato i zagarantirano pravo.

Na ovom međunarodnom okviru nadovezuje se europski normativni i strateški sustav. Europska unija je u posljednjim godinama razvila niz zakonodavnih i političkih mehanizama koji se direktno odnose na osobe s invaliditetom, a posebno na mlade. Jedan od ključnih instrumenata predstavlja Direktiva o pristupačnosti web-stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora, kojom se propisuje obaveza da digitalni sadržaji javnih institucija budu dostupni svim korisnicima, uključujući osobe koje koriste čitače zaslona i druge asistivne tehnologije. Ova direktiva značajno utječe na svakodnevni pristup informacijama, od obrazovnih usluga i javnih natječaja do kulturnih i administrativnih sadržaja.

Dodatni iskorak predstavlja Europski zakon o pristupačnosti, koji proširuje obaveze pristupačnosti i na proizvode i usluge privatnog sektora. Time se pristupačnost uspostavlja kao standard, a ne izuzetak, čime se jačaju prava mladih s invaliditetom u

području digitalnih tehnologija, komunikacija i usluga. Tehnički aspekti ovih obaveza dodatno su definirani kroz standard EN 301 549, koji služi kao referentni okvir za razvoj pristupačnih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, uključujući obrazovne platforme i softverska rješenja koja koriste institucije.

Europski zakonodavni okvir povezan je sa strateškom vizijom definiranom kroz Strategiju o pravima osoba s invaliditetom 2021–2030. Ova strategija prepoznaje potrebu za unaprjeđenjem jednakih prilika osoba s invaliditetom u područjima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i društvenog sudjelovanja. Iako mladi nisu uvijek posebno izdvojeni, strategija jasno afirmira princip da inkluzija predstavlja aktivno sudjelovanje u svim društvenim tokovima, a ne samo formalnu zaštitu prava. U okviru ove vizije razvijene su i inicijative poput Europske kartice za osobe s invaliditetom, čiji je cilj da se određena prava i olakšice prepoznaju i van matične države, naročito tijekom putovanja, studiranja i sudjelovanja u međunarodnim programima.

Dostupni europski programi mobilnosti i razvoja vještina za mlade s invaliditetom

U okviru europskog konteksta, mladima s oštećenjem vida i mladima s invaliditetom dostupni su različiti programi koji omogućavaju mobilnost, razvoj vještina i stjecanje međunarodnog iskustva. Među najznačajnijima su programi Erasmus+ i Europske snage solidarnosti, koji mladima pružaju mogućnosti sudjelovanja u razmjenama mladih, studijskim boravcima, stručnim praksama, treninzima, volonterskim aktivnostima i neformalnom učenju u međunarodnom okruženju.

Ovi programi prepoznaju mlade s invaliditetom kao grupu kojoj su potrebne dodatne mjere podrške, te omogućavaju individualne prilagodbe u skladu sa specifičnim potrebama sudionika. To uključuje financiranje asistencije, pokrivanje dodatnih troškova putovanja, prilagođen smještaj, fleksibilnost u realizaciji aktivnosti, kao i podršku tijekom pripreme, boravka i povratka s mobilnosti. Na taj način, mladi s oštećenjem vida mogu sudjelovati u međunarodnim programima ravnopravno sa svojim vršnjacima.

Pored same mobilnosti, europski programi poseban naglasak stavljaju na razvoj ključnih životnih i profesionalnih vještina. Sudjelovanje u ovim programima doprinosi razvoju samostalnosti, komunikacijskih i digitalnih vještina, timskog rada, interkulturalnog razumijevanja i aktivnog građanstva. Za mnoge mlade s invaliditetom, upravo ovi programi predstavljaju prvi prostor u kojem se njihovi potencijali prepoznaju i razvijaju u podržavajućem i inkluzivnom okruženju.

Iskustva s europskih mobilnosti često imaju dugoročan utjecaj na osobni i profesionalni razvoj mladih, jer doprinose jačanju samopouzdanja, širenju vidika i lakšem uključivanju u obrazovne i društvene tokove po povratku u svoju zajednicu. U tom smislu, europski programi mobilnosti predstavljaju važan resurs za osnaživanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom i njihovo aktivnije sudjelovanje u društvu.

Primjeri uspješnih inkluzivnih modela i praksi iz europskih zemalja

U različitim europskim zemljama razvijeni su modeli i prakse koji pokazuju kako inkluzija mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom može funkcionirati u praksi, kada se pristupa sustavno i uz aktivno sudjelovanje samih mladih. Iako se konteksti razlikuju, zajednički nazivnik ovih praksi jest fokus na pristupačnost, samostalnost i ravnopravno sudjelovanje u svim područjima života.

U području obrazovanja, brojne zemlje Europske unije razvile su snažne sustave podrške za inkluzivno obrazovanje. Nacionalni resursni centri i specijalizirane službe, poput onih koje postoje u Sloveniji, Njemačkoj i nordijskim zemljama, osiguravaju pravovremenu izradu udžbenika i nastavnih materijala u pristupačnim formatima, podršku nastavnicima, kao i kontinuiranu obuku stručnog kadra. U ovim sustavima pristupačnost obrazovanja ne ovisi o dobroj volji pojedinaca, već je jasno uređena kroz institucionalne mehanizme i stabilno financiranje.

U području mobilnosti i samostalnog života, posebno se ističu prakse iz skandinavskih zemalja i Nizozemske, gdje je orijentacija i kretanje prepoznata kao temelj samostalnosti mladih s oštećenjem vida. Sustavna obuka za kretanje uz pomoć bijelog štapa, dostupnost taktilnih staza vodilja, zvučne signalizacije i digitalnih navigacijskih alata omogućavaju mladima da se samostalno kreću i planiraju svoj svakodnevni život. Ovi modeli pokazuju da mobilnost nije izdvojena usluga, već sastavni dio šire politike neovisnog življenja.

Pozitivni primjeri postoje i u području zapošljavanja. U zemljama poput Njemačke, Austrije i Francuske razvijeni su modeli podržanog zapošljavanja koji objedinjuju profesionalnu rehabilitaciju, individualno savjetovanje, prilagodbu radnog mjesta i kontinuiranu podršku zaposlenima s invaliditetom. Poseban značaj ima suradnja s

poslodavcima, koji se ne smatraju samo kao krajnji korisnici poticaja, već kao aktivni partneri u procesu inkluzije.

Na razini rada s mladima i sudjelovanja u zajednici, mnoge europske zemlje razvile su inkluzivne centre i programe za mlade koji od početka uključuju mlade s invaliditetom u dizajn i realizaciju aktivnosti. U ovim praksama mladi ne sudjeluju samo kao korisnici, već kao kreatori sadržaja, treneri vršnjaka i članovi savjetodavnih tijela. Time se jača osjećaj pripadnosti, samopouzdanja i vidljivosti mladih s invaliditetom u javnom prostoru.

Značajnu ulogu u razvoju i promociji ovih praksi imaju i europske mreže organizacija osoba s invaliditetom, poput European Blind Union, koje povezuju nacionalne organizacije, razmjenjuju iskustva i utječu na oblikovanje europskih politika. Kroz ove mreže dobre prakse se prenose iz jedne zemlje u drugu, prilagođavaju lokalnim kontekstima i postaju osnova za unaprjeđenje nacionalnih sustava podrške.

Ovi primjeri pokazuju da inkluzija mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom nije pitanje resursa, već prioriteta, koordinacije i dosljedne primjene principa pristupačnosti i jednakih mogućnosti. Europska iskustva potvrđuju da je moguće izgraditi sustave u kojima mladi imaju stvarnu podršku da uče, rade, kreću se i sudjeluju u zajednici ravnopravno sa drugima.

Preporuke europskih mreža i organizacija u područjima pristupa informacijama, inkluzivnog obrazovanja i aktivnog sudjelovanja mladih

Europske mreže i organizacije koje se bave pravima osoba s invaliditetom tijekom posljednjih godina razvile su niz preporuka i smjernica koje se odnose na položaj mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom. Ove preporuke nastaju na osnovu iskustava iz različitih zemalja, praćenja primjene međunarodnih i europskih standarda, kao i direktnih konzultacija sa mladima.

U području pristupa informacijama, europske organizacije kontinuirano naglašavaju da informacije predstavljaju osnovu za ostvarivanje svih drugih prava. Poseban fokus stavlja se na digitalnu pristupačnost, jer su mladi najčešće upućeni na online kanale za informiranje o obrazovanju, zapošljavanju, mobilnosti i društvenom sudjelovanju. Preporuke se odnose na dosljednu primjenu standarda pristupačnosti, poput WCAG smjernica, ali i na jasnu, razumljivu i pravovremenu komunikaciju. Europske mreže ističu da pristupačnost ne podrazumijeva samo tehničku usklađenost web-stranica, već i dostupnost sadržaja u formatima koji su prilagođeni različitim vrstama invaliditeta, uključujući oštećenje vida.

Kada je riječ o inkluzivnom obrazovanju, preporuke europskih organizacija usmjerene su prema sustavnom pristupu, u kojem podrška učenicima i studentima s invaliditetom ne zavisi od pojedinačnih rješenja ili projektnih aktivnosti. Naglašava se značaj pravovremene dostupnosti udžbenika i nastavnih materijala u pristupačnim formatima, kontinuirane obuke nastavnog kadra, kao i uloge resursnih centara i stručnih službi koje pružaju podršku redovnim školama i sveučilištima. Posebno se ističe važnost tranzicije između različitih razina obrazovanja, kako bi mladi imali kontinuitet podrške tijekom školovanja i studiranja.

Europske mreže, uključujući European Blind Union, ukazuju i na potrebu za aktivnim uključivanjem mladih s oštećenjem vida u procese planiranja obrazovnih politika i prilagodbi sustava, jer upravo njihova iskustva daju najprecizniji uvid u stvarne prepreke i potrebe.

U području aktivnog sudjelovanja mladih, preporuke se odnose na stvaranje uvjeta u kojima mladi s invaliditetom mogu ravnopravno sudjelovati u politikama namijenjenim mladima, savjetodavnim tijelima i procesima donošenja odluka. Europske organizacije naglašavaju da je važno osigurati pristupačne mehanizme sudjelovanja, uključujući dostupne informacije o savjetovanjima, prilagođene formate sastanaka i digitalne

platforme koje omogućavaju ravnopravno uključivanje. Posebna pažnja posvećuje se ulozi organizacija za mlade i osobe s invaliditetom kao prostora u kojima mladi razvijaju samopouzdanje, vještine zagovaranja i osjećaj pripadnosti zajednici.

Preporuke također ukazuju na značaj umrežavanja mladih na europskoj razini, kroz formalne i neformalne platforme, kako bi razmjena iskustava doprinijela jačanju njihovog glasa i vidljivosti. Europske mreže u tom kontekstu prepoznaju mlade ne samo kao korisnike politika, već kao aktivne aktere koji mogu doprinositi njihovom unaprjeđenju.

U cjelini, preporuke europskih mreža i organizacija odražavaju zajedničko razumijevanje da inkluzija mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom zahtijeva dosljednu primjenu postojećih standarda, ali i stalni dijalog sa mladima. One predstavljaju važan referentni okvir za razumijevanje europskih trendova i praksi, kao i osnovu za usporedbu nacionalnih politika i iskustava. Dakle, europski okvir koji se odnosi na mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom predstavlja spoj međunarodnih obaveza, zakonodavnih standarda, strateških dokumenata i praktičnih programa koji zajedno oblikuju suvremeno razumijevanje inkluzije. Od Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom, preko europskih direktiva i akata o pristupačnosti, do programa mobilnosti i preporuka europskih mreža, jasno se uočava zajednička orijentacija k uklanjanju prepreka i stvaranju jednakih mogućnosti za sudjelovanje mladih u svim područjima života. Ovaj okvir ne djeluje izolirano, već se očituje kroz obrazovne sustave, digitalne usluge, programe zapošljavanja i politike za mlade u državama širom Europe. Za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom, europski kontekst predstavlja važan referentni prostor koji povezuje nacionalne politike sa širim vrijednostima pristupačnosti, ravnopravnosti i aktivnog sudjelovanja, te pruža osnovu za razumijevanje kako se prava, standardi i mogućnosti razvijaju i primjenjuju u suvremenom europskom društvu.

Nacionalno zakonodavstvo u partnerskim zemljama

Kada se razmatra položaj mladih s oštećenjem vida I mladih s invaliditetom kroz prizmu zakona u zemljama koje sudjeluju u projektu Youth IMPACT, jasno je da su pravni okviri različiti, ali da svi imaju istu osnovnu težnju - da mladima omoguće jednake prilike za učenje, rad i aktivno sudjelovanje u društvenoj zajednici. Međutim, stvarnost često pokazuje da zakoni na papiru i stvarnost u svakodnevnom životu nisu uvijek u savršenom skladu.

U Crnoj Gori, na primjer, zakoni o pravima osoba s invaliditetom postojali su i ranije, ali posljednjih godina doživjeli su značajna unaprjeđenja. Oni jasno definiraju pravo na obrazovanje, zapošljavanje i pristup informacijama, ali u praksi se njihova implementacija često oslanja na inicijativu organizacija civilnoga društva. Mladi s oštećenjem vida sve češće traže svoje mjesto u zajednici, ali se susreću s problemima kada pokušaju iskoristiti zakonske pogodnosti, jer podrška i koordinacija institucija još uvijek nisu potpuno razvijene.

Hrvatska je, sa svoje strane, razvila detaljnije mehanizme koji uređuju prava mladih s invaliditetom. Zakonodavstvo ovdje predviđa obavezu uključivanja osoba s invaliditetom u obrazovni i radni proces, a postojanje kvota za zapošljavanje i specifičnih usluga pokazuje jasnu namjeru države da osigura podršku. Ipak, praksa često pokazuje da dostupnost tih prava ovisi o lokalnoj zajednici, resursima i volji pojedinih institucija. Mladi u većim gradovima imaju više prilika, dok oni u manjim sredinama moraju sami tražiti načine da dođu do potrebne pomoći.

Slovenija predstavlja primjer zemlje gdje zakonodavstvo i politika idu ruku pod ruku sa praksom. Mladi s oštećenjem vida imaju definirane kanale podrške, od školovanja do profesionalne integracije, a suradnja između institucija i organizacija civilnoga društva

često olakšava pristup tim pravima. Ipak, i ovdje se može osjetiti potreba za većim naglaskom na digitalnu pristupačnost i veću vidljivost mladih u procesima odlučivanja.

Bosna i Hercegovina pokazuje koliko kompleksna administrativna struktura može utjecati na primjenu prava. Zakonodavstvo postoji, ali njegova implementacija varira između entiteta, kantona i lokalnih jedinica, što stvara nejednak pristup mladima širom zemlje. Mladi često osjećaju da moraju sami navigirati kroz birokratske prepreke, oslanjajući se na podršku organizacija osoba s invaliditetom kako bi ostvarili svoja prava.

Cipar, kao članica Europske unije, u zakonodavnom smislu prati europske standarde, posebno u području digitalne pristupačnosti i inkluzivnog obrazovanja. Mladi ovdje imaju relativno dobru institucionalnu podršku, ali prepreke se i dalje javljaju u pristupu zapošljavanju i svakodnevnom uključivanju u društveni život. Iako zakonske regulative postoje i prate međunarodne okvire, praksu još uvijek oblikuje spremnost institucija i lokalnih zajednica da te zakone provedu na konkretan način.

Kroz sve partnerske zemlje jasno je da zakonodavstvo, koliko god bilo dobro osmišljeno, nije samo skup propisa – ono je živi okvir koji dobiva smisao kroz praksu, svakodnevne odluke institucija, volju zajednice i angažman mladih. Prava mladih s oštećenjem vida ovdje nisu apstraktni koncept, već realnost koja se oblikuje kroz borbu za pristup obrazovanju, mogućnosti zapošljavanja, mobilnost i aktivno sudjelovanje u društvu. Nacionalni zakoni daju strukturu, ali istinska inkluzija dolazi kada te strukture ožive u svakodnevnom životu i kada mladi zaista mogu koristiti prava koja im pripadaju.

Zakonodavni okvir u Crnoj Gori

Pravni položaj mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori zasniva se na kombinaciji međunarodnih obaveza, ustavnih garancija, nacionalnog zakonodavstva i strateških dokumenata koji uređuju područja socijalne i dječje skrbi, obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, pristupačnosti, mobilnosti, kulture, sporta i zaštite od diskriminacije. U posljednjem desetljeću u Crnoj Gori je uočen postupan pomak ka pristupu zasnovanom na ljudskim pravima, uz formalno napuštanje isključivo medicinskog modela invaliditeta i sve izraženije prepoznavanje potrebe za uključivanjem osoba s invaliditetom u sve segmente društvenog života.

Iako zakonodavni okvir danas obuhvaća širok spektar područja koja su od značaja za mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida, razlika između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi i dalje je izražena. Zakoni i politike često uspostavljaju opća prava i obaveze, dok se njihova konkretna realizacija suočava s izazovima u pogledu dostupnosti usluga, međuresorne koordinacije, kapaciteta institucija i ravnomjerne primjene na teritoriju cijele države. Upravo zbog toga, razumijevanje zakonodavnog okvira predstavlja važan preduvjet za sagledavanje stvarnog položaja mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u Crnoj Gori.

Crna Gora je ratificirala Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom 2009. godine, čime se obavezala poštovati, štititi i unapređivati prava osoba s invaliditetom u svim područjima života. Konvencija predstavlja temelj suvremenog pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima i polazi od načela dostojanstva, jednakosti, samostalnosti i punog sudjelovanja u društvu. Obaveze koje proizlaze iz Konvencije odnose se i na mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida, naročito u područjima obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti, informiranja, mobilnosti i sudjelovanja u javnom i političkom životu. Konvencija naglašava da pristup obrazovanju,

informacijama, tehnologijama i javnim uslugama ne smije ovisiti o dobroj volji institucija, već mora biti sustavno osiguran. Ona također postavlja temelj za usklađivanje nacionalnog zakonodavstva i javnih politika sa međunarodnim standardima i služi kao referentni okvir za praćenje ostvarivanja prava osoba s invaliditetom u Crnoj Gori.

Ustav Crne Gore garantira zabranu diskriminacije po bilo kojoj osnovi i obavezuje državu da osigura posebnu zaštitu osobama s invaliditetom. Ove ustavne odredbe predstavljaju temelj za razvoj posebnih zakona, politika i mjera kojima se uređuje položaj osoba s invaliditetom, uključujući mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida.

Zakonodavni okvir Crne Gore obuhvaća više sustavnih propisa kojima se uređuje položaj osoba s invaliditetom u različitim područjima života. Jedan od najznačajnijih iskoraka predstavlja Zakon o jedinstvenom vještačenju invaliditeta, donesen 2025. godine, kojim se uvodi jedinstven, centraliziran i transparentan sustav procjene invaliditeta. Ovim zakonom uspostavlja se objedinjena procjena funkcionalnosti, potreba i stupnja invaliditeta, čime se stvaraju uvjeti da se prava iz područja socijalne i dječje skrbi, obrazovanja, zapošljavanja, rehabilitacije i zdravstvene zaštite ostvaruju kroz jedinstven postupak, bez višestrukih i paralelnih procjena.

Zaštita od diskriminacije osoba s invaliditetom uređena je Zakonom o zabrani diskriminacije i Zakonom o zabrani diskriminacije osoba s invaliditetom. Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja opći pravni okvir kojim se u Crnoj Gori uređuje zaštita od diskriminacije po svim osnovama, uključujući invaliditet. Ovim zakonom propisuje se zabrana direktne i indirektne diskriminacije u svim područjima društvenog života, kao i obaveza države i drugih subjekata da osiguraju jednakost u ostvarivanju prava i sloboda. Zakon uspostavlja osnovna načela jednakog postupanja, pravne zaštite i mehanizme za sprečavanje diskriminacije, čime se stvara temelj za zaštitu prava osoba s invaliditetom u svim sustavima i sektorima. Zakon o zabrani diskriminacije osoba s

invaliditetom predstavlja poseban propis kojim se detaljnije uređuje zaštita osoba s invaliditetom od diskriminacije. Ovim zakonom definira se obaveza osiguravanja razumnih adaptacija, uklanjanja prepreka i stvaranja jednakih uvjeta u područjima obrazovanja, zapošljavanja, pristupa informacijama, javnim uslugama, kulturi i društvenom životu. Zakon jasno postavlja invaliditet kao osnovu koja zahtijeva aktivne mjere države i drugih subjekata radi ostvarivanja pune ravnopravnosti.

Sustav socijalne i dječje skrbi uređen je Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojim se definiraju prava na materijalna davanja, socijalne usluge i oblici podrške za život u zajednici. Ovim zakonom postavljaju se temelji za razvoj usluga koje omogućavaju podršku osobama s invaliditetom u svakodnevnom funkcioniranju, uključujući usluge u zajednici, savjetodavnu i druge oblike podrške, u skladu s načelima deinstitucionalizacije i socijalne uključenosti.

Prava u području zdravstvene zaštite uređena su Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju. Zakon o zdravstvenoj zaštiti uređuje organizaciju zdravstvenog sustava, vrste zdravstvenih usluga i prava korisnika zdravstvene zaštite u Crnoj Gori. Ovim zakonom propisuje se obaveza osiguravanja dostupne, kontinuirane i kvalitetne zdravstvene zaštite, uključujući preventivne, dijagnostičke, terapijske i rehabilitacijske usluge. Normativni okvir obuhvaća i posebne obaveze u odnosu na osobe s invaliditetom, kroz pravo na zdravstvenu skrb prilagođenu njihovim potrebama. Zakon o zdravstvenom osiguranju uređuje prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, obujam zdravstvenih usluga i način njihovog financiranja. Ovim zakonom definiraju se prava osiguranika na zdravstvene usluge, medicinska i druga pomagala, kao i postupci za ostvarivanje tih prava. Zakon predstavlja osnovu za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu i pomagala osobama s invaliditetom u okviru sustava obaveznog zdravstvenog osiguranja.

Područje rada i zapošljavanja uređeno je Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, kojim se propisuju mjere profesionalne rehabilitacije, poticaji za zapošljavanje, obaveze poslodavaca i zaštitni mehanizmi na tržištu rada. Cilj ovog zakona je unaprjeđenje zapošljivosti osoba s invaliditetom i stvaranje uvjeta za njihovo ravnopravno uključivanje u svijet rada.

Pravni okvir koji uređuje položaj mladih u Crnoj Gori, uključujući mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida, zasniva se na više sektorskih zakona koji definiraju prava, obaveze i institucionalne nadležnosti u područjima obrazovanja, politike za mlade, mobilnosti, kulture i sporta. Ovi zakoni predstavljaju temelj za ostvarivanje jednakih mogućnosti i pristupa javnim uslugama, uz obavezu prilagodbe sustava različitim potrebama mladih.

Područje obrazovanja uređeno je Zakonom o osnovnom obrazovanju i odgoju, Zakonom o srednjem obrazovanju, Zakonom o visokom obrazovanju, kao i Zakonom o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama. Zakon o osnovnom obrazovanju i odgoju uređuje pravo na osnovno obrazovanje, načela inkluzije i obavezu osiguravanja jednakog pristupa odgoju i obrazovanju za svu djecu. Zakon predviđa prilagodbu obrazovnog procesa, individualiziranu podršku i suradnju sa stručnim službama u cilju ostvarivanja prava djece s invaliditetom na obrazovanje. Zakon o srednjem obrazovanju regulira uvjete i način ostvarivanja prava na srednjoškolsko obrazovanje, uključujući obavezu osiguravanja jednakih mogućnosti za učenike s invaliditetom. Normativni okvir predviđa prilagođavanje obrazovnog procesa i podršku učenicima s posebnim obrazovnim potrebama tijekom srednjoškolskog obrazovanja. Zakon o visokom obrazovanju uređuje sustav visokog obrazovanja i prava studenata, uključujući pravo na jednak pristup obrazovanju bez diskriminacije. Zakon postavlja osnovu za osiguravanje pristupačnosti, prilagodbe studijskih programa i podrške studentima s invaliditetom u visokoškolskim ustanovama. Zakon o odgoju i obrazovanju

djece s posebnim obrazovnim potrebama uređuje specifične mjere i oblike podrške za djecu i mlade kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška. Ovim zakonom uspostavlja se sustav individualiziranog pristupa i stručne podrške u obrazovnom procesu.

Položaj mladih kao posebne društvene skupine uređen je Zakonom o mladima, koji definira prava mladih, oblike institucionalne podrške, mehanizme sudjelovanja u donošenju odluka i razvoj politika za mlade. Iako zakon ne izdvaja mlade s invaliditetom kao posebnu kategoriju, njegova načela ravnopravnosti, dostupnosti usluga i inkluzije stvaraju normativni okvir u kojem mladi s invaliditetom imaju pravo na jednako sudjelovanje u programima, aktivnostima i procesima odlučivanja za mlade.

Pitanja mobilnosti mladih uređena su kroz Zakon o sigurnosti prometa na putovima, Zakon o saobraćaju i Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata. Zakon o sigurnosti prometa na putovima uređuje pravila i mjere kojima se uređuje sigurno sudjelovanje svih sudionika u prometu. U okviru ovog zakona prepoznaje se potreba prilagodbe prometnog okruženja osobama s invaliditetom kroz sigurne i dostupne prometne uvjete. Zakon o prometu uređuje organizaciju i funkcioniranje prometa, uključujući javni prijevoz putnika. Normativni okvir postavlja osnovu za razvoj dostupnog i prilagođenog sustava prijevoza osobama s invaliditetom. Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata propisuje obavezu planiranja i izgradnje objekata i javnih prostora u skladu sa načelima pristupačnosti. Ovim zakonom uspostavlja se normativna osnova za uklanjanje arhitektonskih barijera i stvaranje pristupačnog fizičkog okruženja.

Pravo na sudjelovanje u kulturnom životu uređeno je Zakonom o kulturi, koji garantira dostupnost kulturnih sadržaja, kulturnih institucija i kulturnog stvaralaštva svim građanima. Zakon afirmira načelo jednakog pristupa kulturi i obavezu javnih institucija da stvaraju uvjete za sudjelovanje različitih društvenih skupina, uključujući osobe s

invaliditetom, čime se postavlja pravna osnova za uključivanje mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u kulturni život zajednice.

Područje sporta regulirano je Zakonom o sportu, kojim se prepoznaje pravo svih građana na bavljenje sportskim i rekreativnim aktivnostima. Zakon uključuje odredbe koje se odnose na razvoj sporta osoba s invaliditetom, dostupnost sportskih programa i sudjelovanje u sportskim aktivnostima u skladu s individualnim sposobnostima. Time se stvara normativni okvir za ravnopravno uključivanje mladih s invaliditetom u sportske i rekreativne aktivnosti.

Pored zakonskog okvira, položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, uključujući mlade osobe s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida, u značajnoj mjeri oblikuju strateški dokumenti, akcijski programi podzakonski akti. Ovi dokumenti predstavljaju operativnu razinu javnih politika, jer definiraju ciljeve, prioritete, mjere i nositelje aktivnosti kroz koje se zakonom zajamčena prava prevode u konkretne programe i usluge.

Strategija za zaštitu od diskriminacije i promociju jednakosti 2022–2027 predstavlja krovni strateški dokument u području ljudskih prava i jednakosti. Njome se osobe s invaliditetom prepoznaju kao skupina izložena višestrukoj diskriminaciji, a fokus je stavljen na unaprjeđenje jednakog pristupa obrazovanju, zapošljavanju, javnim uslugama, informacijama i pravnoj zaštiti. Iako strategija ne izdvaja mlade kao posebnu kategoriju u svim segmentima, ona stvara horizontalni okvir za unaprjeđenje položaja mladih s invaliditetom kroz mjere jednakosti i zabrane diskriminacije.

Strategija razvoja sustava socijalne i dječje skrbi za period 2023–2027 usmjerena je na unaprjeđenje kvalitete socijalnih usluga, deinstitucionalizaciju i razvoj usluga podrške za život u zajednici. Ovim dokumentom naglašava se potreba prelaska s modela dugotrajne institucionalne ili obiteljske ovisnosti ka individualiziranim oblicima podrške, što ima poseban značaj za osobe s invaliditetom. Strategija postavlja osnovu za razvoj

usluga koje su ključne za samostalan život, uključujući podršku u zajednici, uz jasno definiranu ulogu države i jedinica lokalne i regionalne samouprave.

Strategija za mlade 2023–2027 definira pravce razvoja politike za mlade u područjima obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti, sudjelovanja mladih u donošenju odluka i mentalnog zdravlja. Dokument afirmira načela inkluzije i jednakih prilika, ali mladi s invaliditetom nisu sustavno razrađeni kroz posebne mjere u svim područjima. Njihovo uključivanje se najčešće ostvaruje kroz opće mjere namijenjene mladima ili kroz projekte koji se realiziraju u suradnji s organizacijama civilnoga društva.

Zakonodavni okvir u Sloveniji

Mladi u Sloveniji sve su više uključeni u život zajednice, uz podršku snažnih mreža nevladinih organizacija, uključujući organizacije koje okupljaju mlade s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom, kao i organizacije mladih koje promoviraju aktivno sudjelovanje mladih. Istovremeno, u Sloveniji je prisutan širi europski trend opadanja angažmana u tradicionalnim, formalno organiziranim oblicima sudjelovanja, kao što su članstvo u udrugama ili sudjelovanje u strukturiranim skupinama za mlade.

Ovi trendovi povezani su s većom uključenošću mladih u redovna društvena okruženja, raznovrsnijim i individualiziranijim mogućnostima sudjelovanja, kao i promjenama u interesima i preferencijama mladih. Oni odražavaju principe participacije i inkluzije koje promovira Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom, ali istovremeno ukazuju na potrebu da organizacije prilagode svoje pristupe kako bi potakle smisleno i aktivno sudjelovanje mladih, uključujući njihovo uključivanje u procese donošenja odluka.

U cjelini, Slovenija osigurava podržavajuće okruženje i relativno dobro razvijenu mrežu usluga za mlade s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom. Istovremeno, i dalje postoje trajne prepreke, koje ukazuju na potrebu za kontinuiranim unaprjeđenjem pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, samostalne mobilnosti i osnaživanja mladih osoba s invaliditetom.

Politika invaliditeta u Sloveniji zasniva se na načelima inkluzije, pristupačnosti i jednakih mogućnosti, u skladu s pristupom zasnovanim na ljudskim pravima koji promovira Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom. Ovi principi ugrađeni su u nacionalno zakonodavstvo i strateške dokumente usmjerene na osiguravanje inkluzivnog obrazovanja, sudjelovanja u životu zajednice, zaštite od diskriminacije i pristupa odgovarajućim uslugama podrške za djecu, mlade i odrasle osobe s invaliditetom.

Ključni nacionalni strateški dokument u ovom području je Akcijski program za osobe s invaliditetom 2022–2030, kojim se definiraju prioriteti u području pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, rehabilitacije i sudjelovanja u društvenom životu. U okviru obrazovnog sustava, Zakon o usmjeravanju djece s posebnim potrebama (ZUOPP-1) osigurava okvir za postupke procjene, individualizirane prilagodbe i pristup stručnoj podršci, čime se podržavaju inkluzivni obrazovni putevi.

Zakon o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom (ZIMI) uspostavlja pravnu osnovu za pristupačnost i uklanjanje fizičkih, informativnih i komunikacijskih barijera, čime se oblikuje sudjelovanje u javnom i društvenom životu. Rana podrška osigurava se kroz Zakon o ranoj intervenciji, dok pojedine osobe, ovisno o ispunjenosti propisanih kriterija, ostvaruju pravo na podršku u okviru Zakona o osobnoj asistenciji. Ovi kriteriji u određenim slučajevima mogu ograničiti pristup podršci za neke skupine osoba s invaliditetom, uključujući dio slijepih i slabovidnih osoba. Zaštita od diskriminacije osigurana je kroz Zakon o zaštiti od diskriminacije.

Zakonodavni okvir također podržava pristup pristupačnim nastavnim materijalima za učenike i studente s oštećenjem vida, uključujući Brailleovo pismo, uvećani tisak i pristupačne digitalne formate, uz podršku nacionalnih resursnih centara koji pomažu školama u provođenju ovih mjera. Dodatni pravni instrumenti uređuju područja socijalne skrbi, zdravstvene zaštite, rehabilitacije i zapošljavanja, uključujući profesionalnu rehabilitaciju i modele podržanog zapošljavanja.

U cjelini, zakonodavni i strateški okvir u Sloveniji pruža čvrstu osnovu za inkluziju mladih s oštećenjem vida i drugih osoba s invaliditetom. Iako su osnovna prava jasno definirana, njihova djelotvorna primjena ovisi o kontinuiranom unapređenju pristupačnosti, pravovremene dostupnosti pristupačnih nastavnih materijala i koordinirane podrške između različitih sektora, u skladu sa Konvencijom Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom i nacionalnim strateškim dokumentima.

Zakonodavni okvir u Hrvatskoj

Pravni položaj i zaštita osoba s invaliditetom u Hrvatskoj zasnivaju se na kombinaciji međunarodnih obaveza, nacionalnog zakonodavstva i razvojnih politika koje obuhvaćaju različita područja života – od pristupačnosti i mobilnosti, preko obrazovanja, zapošljavanja i socijalnih usluga, do sudjelovanja u društvenom i političkom životu. Sustav je tijekom posljednjih godina značajno unaprijeđen, dok se dodatni iskoraci očekuju kroz potpunu implementaciju europskih standarda neovisnog življenjaa od 2025. godine nadalje.

a) Međunarodni okvir – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD)

Hrvatska je među prvim državama ratificirala Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (CRPD), čime se obavezala da osigura puno poštovanje ljudskih prava

osoba s invaliditetom, uključujući pravo na samostalan život, pristupačnost, obrazovanje, rad, zdravstvenu zaštitu i sudjelovanje u javnom životu. Od 2025. godine politike u Hrvatskoj se sve snažnije usklađuju sa 18 stupova neovisnog življenja, europskim interpretativnim okvirom CRPD-a koji definira ključna područja podrške.

b) Ustav Republike Hrvatske

Ustav Republike Hrvatske garantira jednakost svih građana, zabranu diskriminacije i posebnu brigu i zaštitu osoba s invaliditetom. Ova ustavna odredba predstavlja temelj za razvoj svih posebnih zakona i javnih politika koje uređuju inkluziju.

c) Temeljni nacionalni zakoni za osobe s invaliditetom

Zakon o osobnoj asistenciji (2023) po prvi put uvodi osobnu asistenciju kao trajno, sustavno zakonsko pravo, uključujući osobne asistente, videće pratitelje, komunikacijske posrednike i druge specifične oblike podrške. Ovaj zakon predstavlja jedan od najvećih iskoraka u području neovisnog življenja i smatra se jednom od najznačajnijih socijalnih usluga u Republici Hrvatskoj.

Zakon o inkluzivnom dodatku (2024) uređuje financijsku podršku osobama s invaliditetom radi pokrivanja troškova invaliditeta i povećanih životnih troškova, uz jasno definirane kategorije stupnja oštećenja, odnosno funkcionalnih sposobnosti. Posebno je značajan za mlade osobe s oštećenjem vida, jer osigurava stabilniji i ujednačeniji oblik podrške.

Zakon o socijalnoj skrbi uređuje sustav socijalnih usluga, postupke procjene potreba, vrste usluga, prava na smještaj, podršku u zajednici i nadležnosti lokalnih i državnih institucija.

Zakon o suzbijanju diskriminacije zabranjuje diskriminaciju po osnovi invaliditeta u svim područjima života, uključujući zapošljavanje, obrazovanje, pristup uslugama, zdravstvenu zaštitu i javne politike.

Zakon o jednakoj pristupačnosti proizvoda i usluga, čija primjena počinje 2025. godine, usklađen je s Europskim zakonom o pristupačnosti i propisuje obaveznu pristupačnost digitalnih i elektroničkih usluga, informacijskih sustava, bankarskih proizvoda, digitalne trgovine, transportnih sustava i komunikacijskih uređaja.

Zakon o Hrvatskom registru osoba s invaliditetom omogućava vođenje statističkih evidencija i oblikovanje politika zasnovanih na podacima, a posebno je važan za praćenje položaja mladih osoba s invaliditetom.

d) Zakoni značajni za mobilnost i pristupačnost

Zakon o gradnji i prostornom planiranju uvodi obavezu univerzalnog dizajna i pristupačnosti javnih prostora, zgrada i javnih površina.

Zakon o prijevozu u cestovnom prometu i lokalni propisi o javnom prijevozu propisuju minimalne uvjete pristupačnosti javnog prijevoza, uključujući taktilne staze vodilje, zvučnu signalizaciju i prilagođena vozila.

Zakon o elektroničkim komunikacijama i Zakon o digitalnoj pristupačnosti uređuju pristupačnost internet stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora, što predstavlja ključnu pretpostavku za sudjelovanje mladih u digitalnom okruženju.

e) Zakoni i politike u području obrazovanja

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi uređuje inkluzivno obrazovanje, dodatnu stručnu podršku, prilagođavanje nastavnih planova i programa i prava učenika s teškoćama u razvoju.

Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoistraživačkoj djelatnosti propisuje obaveze visokoškolskih ustanova da osiguraju pristupačnost, asistivne tehnologije, prilagodbu ispita i individualiziranu podršku studentima s invaliditetom.

Nacionalni plan razvoja sustava obrazovanja predviđa unaprjeđenje digitalne pristupačnosti, zapošljavanje stručnog kadra poput tiflopedagoga, psihologa i edukacijskih rehabilitatora, kao i jačanje rane razvojne podrške.

f) Zakonodavni okvir u području zapošljavanja

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom uređuje kvotni sustav zapošljavanja, poticaje za poslodavce, mjere profesionalne rehabilitacije, zaštitne i integrativne radionice i prava zaposlenih osoba s invaliditetom.

Zakon o radu sadrži odredbe o razumnim prilagodbama radnog mjesta i zaštiti od diskriminacije.

Aktivni programi Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i politike za mlade potiču radnu integraciju mladih osoba s invaliditetom kroz subvencije, pripravništva, mentorstva, edukacije i digitalizirane modele rada.

g) Prava u području zdravstvene zaštite i asistivnih tehnologija

Zakon o zdravstvenoj zaštiti uređuje organizaciju i provedbu zdravstvene zaštite, razine zdravstvene djelatnosti, mrežu pružatelja usluga, prava pacijenata i posebne preventivne programe.

Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju regulira krug osiguranika, prava iz obaveznog osiguranja, opseg zdravstvenih usluga, bolovanja, putne troškove i druga prava.

Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju uređuje dopunsko, dodatno i privatno zdravstveno osiguranje.

Zakon o zaštiti prava pacijenata definira prava pacijenata na informiranost, suglasnost, povjerljivost i pristup medicinskoj dokumentaciji.

Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja ima ključnu ulogu u procjeni invaliditeta, radne sposobnosti i ostvarivanju prava koja se temelje na zdravstvenom oštećenju.

h) Ključni podzakonski akti

Uredba o metodologijama vještačenja propisuje kriterije i postupke procjene invaliditeta i funkcionalnih sposobnosti.

Pravilnik o medicinskom vještačenju u obaveznom zdravstvenom osiguranju regulira postupke ostvarivanja prava na bolovanje, pomagala i radnu nesposobnost.

Pravilnik o ortopedskim i drugim pomagalima detaljno definira vrste pomagala, uvjete i rokove korištenja, a posebno je značajan za očna, tiflotehnička pomagala i asistivne tehnologije.

Lista pomagala Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, iako nije zakon, u praksi predstavlja ključni dokument za ostvarivanje prava na pomagala.

Pravilnik o doprinosima za obavezna osiguranja važan je zbog posebnih obračuna i oslobađanja u određenim slučajevima.

Pravilnik o ostvarivanju prava na putne troškove u zdravstvenom sustavu uređuje pravo na prijevoz na preglede, rehabilitaciju i liječenje.

Pravilnik o standardima kvalitete zdravstvene zaštite i akreditaciji odnosi se na dostupnost i pristupačnost zdravstvenih usluga.

i) Nacionalne politike i strateški dokumenti

Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom 2021–2027 predstavlja ključni strateški dokument koji definira prioritete u području pristupačnosti, rehabilitacije, zapošljavanja, obrazovanja i sudjelovanja u zajednici.

Nacionalna strategija mladih prepoznaje mlade osobe s invaliditetom kao prioritetnu grupu, s fokusom na mentalno zdravlje, mobilnost, zapošljavanje i društveno sudjelovanje.

j) Uloga lokalnih politika

Gradovi i županije sve češće usvajaju lokalne akcijske planove za izjednačavanje mogućnosti i uvode usluge kao što su prijevoz za osobe s invaliditetom, socijalne usluge u zajednici, pristupačni kulturni i rekreativni programi, programi zapošljavanja i volontiranja, kao i aktivnosti usmjerene na senzibilizaciju javnosti.

Ove politike često predstavljaju ključnu razliku između stvarne uključenosti i marginalizacije.

Zaključno, Hrvatska raspolaže širokim i suvremenim pravnim okvirom za zaštitu prava osoba s invaliditetom. Međutim, uspješnost njegove primjene ovisi o dostupnosti usluga, pristupačnosti infrastrukture, dosljedne primjene europskih standarda i suradnje državnih institucija s organizacijama osoba s invaliditetom. Uvođenje osobne asistencije kao zakonskog prava, inkluzivni dodatak, razvoj inkluzivnog obrazovanja i unaprjeđenje pristupačnosti predstavljaju važne iskorake, ali dugoročni izazovi i dalje ostaju u područjima digitalne pristupačnosti, zapošljavanja, mobilnosti, tehnološke podrške i uklanjanja društvenih barijera.

Zakonodavni okvir u Bosni I Hercegovin

Kao posebna kategorija osoba s invaliditetom, osobe s oštećenjem vida prepoznate su kroz zakone o zaštiti ratnih invalida, zaštiti djece i obitelji, zaštiti osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i kroz zakone koji se odnose na zapošljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i osposobljavanje. Nažalost, brojni drugi zakoni koji imaju

direktan utjecaj na svakodnevni život osoba s oštećenjem vida nisu u potpunosti usklađeni s ovim pravnim okvirom.

Jedan od ključnih problema predstavlja nedostatak usklađenosti zakona na različitim razinama vlasti. Složena administrativna i upravljačka struktura države dodatno otežava primjenu propisa u praksi. Mnogi zakoni su neprecizni, opći po svom karakteru i imaju nizak stupanj praktične primjenjivosti.

Bosna i Hercegovina je potpisala i ratificirala Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom i svake dvije godine podnosi izvještaje Ujedinjenim narodima o njenoj primjeni. Ipak, domaće zakonodavstvo je samo djelomično usklađeno s obavezama koje proizlaze iz Konvencije. Jedan od ilustrativnih primjera odnosi se na financiranje udruga, koje je Bosna i Hercegovina prihvatila kao obavezu ratifikacijom Konvencije, dok su nadležna tijela tu obavezu u zakonodavstvu ograničili formulacijom da se udruge „mogu“ financirati, umjesto da je jasno propisano da se one „moraju“ financirati .

Zakonodavni okvir na Cipru

Cipar je uskladio svoje nacionalno zakonodavstvo s međunarodnim i europskim standardima u području prava osoba s invaliditetom, s ciljem promoviranja jednakosti, inkluzije i punog sudjelovanja osoba s invaliditetom u društvu. Zakonodavni okvir u ovom području oblikovan je kroz skup ključnih zakona i nacionalnih politika koje uređuju zabranu diskriminacije, pristupačnost, obrazovanje, zapošljavanje i socijalnu uključenost. Ovi propisi i strateški dokumenti predstavljaju osnovu za unaprjeđenje prava i položaja osoba s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom.

a) Zakon o osobama s invaliditetom (127(I)/2000)

Ključni Ciparski zakon koji uređuje zaštitu prava osoba s invaliditetom jest Zakon o osobama s invaliditetom usvojen 2000. godine. Ovim zakonom definirane su jasne i ključne smjernice za inkluziju osoba s invaliditetom u Ciparsko društvo, jednakost i zabranu diskriminacije. Zakon uspostavlja pravni okvir koji unaprjeđuje jednake mogućnosti i smanjuje prepreke s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju u svakodnevnom životu, a u velikoj mjeri je usklađen s vrijednostima Standardnih pravila Ujedinjenih naroda o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom.

b) Zakon o pravima osoba s invaliditetom i povezanim pitanjima (8(I)/2011)

Cipar je ratificirao Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (UN CRPD) i njen Fakultativni protokol kroz Zakon o pravima osoba s invaliditetom i povezanim pitanjima (8(I)/2011). Primjena ovog zakona započela je 27. srpnja 2011. godine, nakon što ga je Ciparski parlament usvojio iste godine. Ovaj zakon je poznat i kao „Zakon o ratifikaciji“, zbog snažne integracije principa Konvencije UN CRPD u domaći pravni sustav Cipra, čime se dodatno jača pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima.

c) Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999 i naknadne izmjene)

U području obrazovanja, glavni zakon kojim se uređuju identifikacija, procjena, podrška i uključivanje djece i mladih s invaliditetom u obrazovni sustav Cipra jest Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999), poznat i kao Zakon o obrazovanju i instrukciji djece s posebnim potrebama. U kombinaciji s kasnijim izmjenama i dopunama (69(I)/2001, 87(I)/2014 i 166(I)/2020), ovaj zakon je u potpunosti usmjeren na zaštitu prava učenika s posebnim obrazovnim potrebama i osiguravanje jednakog i inkluzivnog obrazovanja uz odgovarajuće mjere podrške.

d) Pristupačnost i digitalna uključenost

Napori Cipra u unaprjeđenju okvira pristupačnosti u području informacijsko-komunikacijskih tehnologija i javnih usluga imaju poseban značaj. Ovim propisima se osigurava da osobe s invaliditetom, uključujući osobe s oštećenjem vida, mogu ravnopravno koristiti digitalne usluge i pristupati javnim informacijama. U okviru ovih mjera poštuju se i standardi Smjernica za pristupačnost veb sadržaja (WCAG), čime se jača digitalna uključenost i pristup online javnim uslugama.

e) Nacionalni strateški okviri

Nacionalna strategija invaliditeta i Nacionalni akcijski program za invaliditet

Stub političkog okvira Vlade Cipra za zaštitu prava osoba s invaliditetom, njihovu inkluziju i puno sudjelovanje u društvu čine Nacionalna strategija invaliditeta i prateći Nacionalni akcijski program za invaliditet. Ovi strateški dokumenti definiraju mjere za unaprjeđenje jednakosti, participacije i dostupnosti usluga, te dodatno potvrđuju posvećenost Cipra primjeni Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom u svim relevantnim sektorima.

f) Model kvota za zapošljavanje

Model kvota za zapošljavanje predstavlja jednu od ključnih nacionalnih inicijativa usmjerenih na povećanje mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom, uključujući podršku tranziciji iz obrazovanja ka tržištu rada. Ovaj model odražava principe Konvencije UN CRPD, kao i relevantno zakonodavstvo Europske unije u području zapošljavanja, a zasniva se na jednakom pristupu mogućnostima, zabrani diskriminacije i primjeni pozitivnih mjera.

Zaključno, nacionalni zakonodavni i strateški okviri na Cipru stvaraju snažnu pravnu osnovu za zaštitu i unaprjeđenje prava osoba s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom. Ipak, i dalje postoji potreba za dodatnim

naporima kako bi se njihova primjena osigurala dosljedno i ravnopravno u svim sektorima i na svim razinama društva, kako bi formalno zagarantirana prava bila pretočena u stvarnu, svakodnevnu uključenost.

Dostupne usluge, usluge i programi podrške – institucionalni i nevladini

Dostupnost kvalitetnih usluga i programa podrške predstavlja jedan od ključnih preduvjeta za puno uključivanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u obrazovanje, zapošljavanje, društveni i javni život. Pored zakonodavnog i strateškog okvira, stvarna kvaliteta života mladih u velikoj mjeri ovisi o tome postoje li u praksi funkcionalne usluge podrške, koliko su one dostupne, stabilne i prilagođene individualnim potrebama.

U zemljama obuhvaćenim ovim priručnikom sustavi podrške razvijaju se kroz kombinaciju institucionalnih mehanizama i djelovanja organizacija civilnoga društva. Državne institucije imaju ključnu ulogu u osiguravanju osnovnih prava i usluga, dok nevladine organizacije često preuzimaju vodeću ulogu u razvoju specijaliziranih usluga, inovativnih programa i neposredne podrške mladima.

Ovo poglavlje daje pregled dostupnih usluga i programa podrške za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom, s posebnim osvrtom na institucionalne i nevladine dionike, njihove uloge, opseg djelovanja i izazove s kojima se suočavaju. Cilj poglavlja je prikazati postojeće modele podrške, ali i ukazati na značaj njihove daljnje izgradnje, stabilnosti i međusobne suradnje.

Crna Gora

a) Institucionalne usluge i podrška

Državne institucije u Crnoj Gori imaju značajnu ulogu u osiguravanju uvjeta za inkluziju mladih s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida. Iako se većina politika i mjera formalno odnosi na osobe s invaliditetom u cjelini, njihova primjena kroz različite sektore – socijalnu i dječju zaštitu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje, kulturu i sport – direktno utječe na svakodnevni život mladih i njihove mogućnosti za samostalan i aktivan život.

Institucionalni sustav pruža osnovni okvir za ostvarivanje prava i pristup javnim uslugama, dok se razina stvarne podrške razlikuje ovisno o području, kapacitetima institucija i lokalnim uvjetima. U tom smislu, institucionalne usluge predstavljaju temelj sustava podrške, ali njihova efikasnost ovisi o međusobnoj koordinaciji i dostupnosti u praksi.

Socijalna i dječja skrb i usluge podrške za život u zajednici Sustav socijalne i dječje skrbi u Crnoj Gori osigurava različite vidove materijalne i nematerijalne podrške osobama s invaliditetom, uključujući mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida. Kroz centre za socijalni rad mladima i njihovim obiteljima dostupne su informacije o pravima, savjetodavna podrška, procjena potreba i upućivanje na druge relevantne institucije i usluge. Poseban značaj imaju usluge podrške za život u zajednici, koje predstavljaju ključni element procesa osamostaljivanja i prevencije socijalne isključenosti. U okviru sustava razvijaju se usluge poput osobne asistencije, pomoći u kući, cjelodnevnih boravaka i drugih oblika podrške koji omogućavaju mladima veću autonomiju u svakodnevnom životu, obrazovanju i zapošljavanju. Iako je normativni okvir uspostavljen, dostupnost ovih usluga i dalje nije ravnomjerna na teritoriju cijele države. Kapaciteti sustava razlikuju se među općinama, a opseg podrške često ovisi o

lokalnim resursima i organizacijskim mogućnostima. Unatoč tim ograničenjima, sustav socijalne i dječje skrbi predstavlja jedan od najvažnijih institucionalnih stupova podrške mladima s invaliditetom, s jasnim potencijalom za dalje unaprjeđenje.

b) Obrazovne institucije i inkluzivna podrška

U području obrazovanja u Crnoj Gori formalno je uspostavljen inkluzivni pristup koji obuhvaća djecu i mlade s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida. Obrazovne institucije imaju obavezu primjenjivati individualizirani pristup, prilagođavanje nastavnog procesa i dodatnu stručnu podršku u skladu sa potrebama učenika i studenata.

U praksi se institucionalna podrška najčešće ostvaruje kroz izradu individualnih obrazovnih planova, prilagođavanje nastavnih metoda, korištenje didaktičkih materijala u pristupačnim formatima i, u određenim slučajevima, angažiranje asistenata u nastavi. Dostupnost digitalnih sadržaja i tehničkih prilagodbi ovisi o opremljenosti ustanova i njihovih tehničkih kapaciteta.

Visokoškolske ustanove nastoje primjenjivati načela pristupačnosti kroz omogućavanje produženog vremena za polaganje ispita, korištenje digitalnih materijala i savjetodavnu podršku studentima s invaliditetom. Ipak, u praksi i dalje postoje izazovi u vezi sa dostupnošću asistivne tehnologije, digitalne pristupačnosti i sustavne edukacije nastavnog i akademskog kadra za rad sa studentima s invaliditetom.

c) Usluge zdravstvene zaštite

Zdravstveni sustav u Crnoj Gori osigurava osnovne i specijalističke zdravstvene usluge osobama s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida. Pored oftalmološke zaštite, sustav obuhvaća i druge vidove medicinske i rehabilitacijske podrške, koji su važni za očuvanje zdravlja i funkcionalnosti mladih.

Poseban značaj imaju rana dijagnostika, specijalistički pregledi i savjetodavne usluge, naročito za mlade koji se suočavaju sa gubitkom ili progresivnim smanjenjem vida. U okviru zdravstvenog sustava sve je prisutnija i potreba za psihološkom podrškom, koja se osigurava kroz zdravstvene ustanove ili putem upućivanja na specijalizirane usluge.

Iako zdravstveni sustav predstavlja važan dio institucionalne podrške, kontinuitet i obujam usluga, naročito u području rehabilitacije i suvremene asistivne tehnologije, ostaju izazov koji zahtijeva daljnji razvoj i unaprjeđenje.

d) Programi zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije

Institucionalni okvir zapošljavanja mladih s invaliditetom u Crnoj Gori obuhvaća mjere aktivne politike zapošljavanja, profesionalnu rehabilitaciju i posredovanje u zapošljavanju. Ovi programi omogućavaju mladima s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida, sudjelovanje u obukama, programima osposobljavanja, subvencioniranom zapošljavanju i drugim oblicima podrške pri ulasku na tržište rada.

Institucionalne usluge imaju važnu ulogu u povezivanju mladih s potencijalnim poslodavcima, kao i u informiranju o pravima i mogućnostima koje zakonodavni okvir predviđa. Unatoč tome, zapošljavanje mladih s invaliditetom i dalje je opterećeno predrasudama, nedovoljnom informiranošću poslodavaca i ograničenim brojem prilagođenih radnih mjesta.

Zbog toga institucionalni programi zapošljavanja predstavljaju važan, ali još uvijek nedovoljno iskorišten mehanizam za dugoročnu ekonomsku inkluziju mladih s invaliditetom.

e) Nevladine organizacije i zajednica podrške

Pored institucionalnog sustava, organizacije civilnoga društva imaju ključnu ulogu u razvoju i pružanju podrške mladima s oštećenjem vida i mladima s invaliditetom u Crnoj Gori. Njihova uloga je naročito značajna jer često prepoznaju potrebe mladih brže i

neposrednije nego formalne institucije, te nude fleksibilne, prilagođene i kontinuirane programe podrške koji dopunjuju državne usluge.

Nevladine organizacije djeluju kao važan oslonac mladima u različitim fazama obrazovanja, osamostaljivanja, zapošljavanja i društvenog angažmana. Kroz direktan rad s korisnicima, zagovaranje i suradnju sa institucijama, one doprinose jačanju samopouzdanja, informiranosti i aktivnog sudjelovanja mladih u zajednici.

Značajnu ulogu u području podrške mladima s oštećenjem vida ima Savez slijepih Crne Gore, zajedno sa svojim lokalnim organizacijama i Odborom mladih. Savez predstavlja centralnog dionika u zagovaranju prava, edukaciji i osnaživanju mladih s oštećenjem vida, nudeći širok spektar programa koji obuhvaćaju savjetodavne i informativne usluge, edukacije o pravima i dostupnim uslugama, kao i kontinuiranu podršku u procesu obrazovanja, zapošljavanja i društvenog uključivanja.

Poseban segment rada Saveza odnosi se na razvoj samostalnosti članova, kroz obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa, koju dominantno pohađaju mladi s oštećenjem vida. Ova obuka predstavlja jedan od ključnih preduvjeta za samostalan život, jer mladima omogućava sigurnije i samostalnije kretanje u prostoru, veću mobilnost i aktivnije sudjelovanje u obrazovnim, društvenim i profesionalnim aktivnostima. Kroz ovaj vid podrške, mladi razvijaju praktične vještine koje imaju direktan utjecaj na kvalitet njihovog svakodnevnog života. Savez slijepih Crne Gore također provodi obuke iz područja digitalne pristupačnosti i korištenja asistivnih tehnologija, uključujući rad sa čitačima zaslona, pristupačnim softverima i mobilnim aplikacijama. Ove aktivnosti su od posebnog značaja za mlade, jer im omogućavaju ravnopravan pristup informacijama, obrazovnim sadržajima i digitalnim uslugama. Pored toga, Savez pruža psihosocijalnu podršku, programe osnaživanja i motivacije, kao i savjetovanje obitelji, čime se doprinosi stvaranju stabilne mreže podrške oko mladih s oštećenjem vida. Savez slijepih Crne Gore ima značajnu ulogu u unapređenju položaja mladih s oštećenjem

vida, kako kroz pružanje direktnih usluga podrške, tako i kroz suradnju s institucijama i sudjelovanje u kreiranju sustavnih rješenja. Pored savjetodavnih, edukativnih i psihosocijalnih programa, Savez provodi i obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa, koju dominantno pohađaju mladi s oštećenjem vida, a koja predstavlja osnovu za veću samostalnost, sigurnost i aktivno sudjelovanje u zajednici.

Kroz zagovaračke aktivnosti i suradnju s državnim tijelima Savez doprinosi unapređenju pristupačnosti informacija, digitalnih usluga i javnih politika koje se odnose na osobe s oštećenjem vida. Poseban značaj ima djelovanje Odbora mladih Saveza slijepih Crne Gore, koji mladima pruža prostor za međusobno povezivanje, razmjenu iskustava i aktivno sudjelovanje u osmišljavanju programa i inicijativa koje odgovaraju njihovim realnim potrebama.

Komplementarnu i jednako važnu ulogu u sustavu podrške ima Udruženje mladih sa hendikepom crne gore, koje se primarno bavi unaprjeđenjem položaja mladih s invaliditetom kroz sveobuhvatan pristup koji uključuje obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, samostalan život i aktivno sudjelovanje u javnom i političkom životu. Rad ove organizacije zasniva se na načelima ljudskih prava, ravnopravnosti i samostalnosti mladih s invaliditetom. Udruga kontinuirano razvija programe koji mladima s invaliditetom omogućavaju da steknu znanja i vještine neophodne za aktivno sudjelovanje u društvu. Poseban fokus stavlja se na podršku tijekom studiranja, profesionalno usmjeravanje, razvoj zapošljivosti, kao i na pripremu mladih za ulazak na tržište rada. Kroz edukacije, mentorstvo i individualnu podršku, mladi se osnažuju da prepoznaju i koriste mogućnosti koje im stoje na raspolaganju, ali i da aktivno zagovaraju svoja prava. Važan segment rada udruga mladih sa hendikepom Crne Gore odnosi se i na jačanje kapaciteta mladih za sudjelovanje u procesima donošenja odluka, praćenje javnih politika i suradnju s institucijama. Na taj način, mladi s invaliditetom se ne smatraju samo korisnicima podrške, već aktivnim dionicima društvenih promjena.

Udruženje mladih sa hendikepom crne gore predstavlja jednu od ključnih organizacija koja se sustavno bavi položajem mladih s invaliditetom u Crnoj Gori, s fokusom na obrazovanje, zapošljavanje, samostalan život, ljudska prava i društvenu participaciju. Kroz dugogodišnji rad, Udruga razvija programe koji objedinjuju edukaciju, savjetovanje, mentorstvo i javno zagovaranje, pružajući mladima s invaliditetom podršku u različitim fazama njihovog osobnog i profesionalnog razvoja.

Poseban doprinos Udruge ogleda se u osnaživanju mladih za aktivno sudjelovanje u javnom i političkom životu, kao i u praćenju i analizi javnih politika koje utječu na njihov položaj. Kroz projekte, edukacije i konzultacijske procese, UMHCG doprinosi jačanju kapaciteta mladih s invaliditetom u prepoznavanju, artikulaciji i zastupanju njihovih prava, čime se stvara osnova za njihovu veću vidljivost i ravnopravno sudjelovanje u društvu.

Pored dvije navedene organizacije, i druge nevladine organizacije, centri za mlade i neformalne inicijative u Crnoj Gori razvijaju programe namijenjene mladima s invaliditetom i mladima s oštećenjem vida. Ovi programi su često usmjereni na razvoj ključnih kompetencija važnih za samostalnost, zapošljivost i društvenu uključenost, uključujući digitalnu pismenost, komunikacijske i liderske vještine, kao i vršnjačku podršku.

Programi mentorstva, peer-to-peer učenja i međunarodnih razmjena omogućavaju mladima da razmijene iskustva, upoznaju inkluzivne prakse iz drugih zemalja i razviju samopouzdanje kroz sudjelovanje u različitim društvenim i kulturnim okruženjima. Tijekom ovih aktivnosti, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom imaju se priliku upoznati sa pristupačnim modelima i praksama, što često ima snažan motivacijski učinak i potiče njihov osobni i profesionalni razvoj.

U suvremenom društvu, gdje je pristup informacijama snažno povezan s digitalnim tehnologijama, organizacije civilnoga društva imaju ključnu ulogu u smanjenju digitalnog

jaza. Kroz obuke za korištenje asistivnih tehnologija, savjetovanje institucija i podršku u nabavi specijalizirane opreme, ove organizacije doprinose većoj samostalnosti mladih u obrazovanju, zapošljavanju i svakodnevnoj komunikaciji.

Posebna pažnja posvećuje se i emocionalnom osnaživanju mladih. Kroz grupne radionice, individualnu podršku, rad sa stručnjacima iz područja mentalnog zdravlja i zajedničke aktivnosti, mladima se pruža prostor za razvoj samopouzdanja, osjećaja pripadnosti i međusobne podrške. Ovakvi programi su od izuzetnog značaja za mlade koji se suočavaju s osjećajem izolacije i nedostatkom društvenih kontakata.

Zajedno, institucionalne i nevladine usluge čine osnovu sustava podrške mladima s oštećenjem vida i mladima s invaliditetom u Crnoj Gori. Dok institucije osiguravaju normativni i uslužni okvir, organizacije civilnoga društva doprinose njegovoj fleksibilnosti, dostupnosti i prilagođavanju stvarnim potrebama mladih. Ova sinergija predstavlja ključni preduvjet za dalje unaprijeđenje kvalitete života, samostalnosti i društvene uključenosti mladih.

Slovenija

Slovenija osigurava niz usluga i programa podrške za mlade s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom, koji se realiziraju kroz javne institucije, zdravstveni i obrazovni sustav, kao i kroz snažnu mrežu nevladinih organizacija. Organizacija ovih usluga u velikoj mjeri odražava nacionalne prioritete definirane Akcijskim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030, objedinjujući institucionalnu podršku sa inicijativama zasnovanim u zajednici i programima koje provode nevladine organizacije.

a) Institucionalne usluge

Slovenija osigurava institucionalne usluge za mlade s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom prvenstveno kroz javni zdravstveni i obrazovni sustav. U okviru zdravstvenog sustava dostupne su usluge rane podrške i rehabilitacije, koje su dopunjene nacionalnim okvirom rane intervencije za djecu uzrasta od rođenja do šest godina.

Za djecu i adolescente s oštećenjem vida, specijalizirane zdravstvene službe pružaju oftalmološku zaštitu, procjenu funkcionalnog vida i savjetovanje u vezi s korištenjem optičkih i drugih vizualnih pomagala. Šira obrazovna i funkcionalna podrška, uključujući orijentaciju i mobilnost, vještine svakodnevnog života i tiflopedagošku podršku, osigurava se kroz nacionalne stručne institucije i specijalizirane usluge koje podržavaju učenike s posebnim obrazovnim potrebama.

U okviru obrazovnog sustava, školama se pruža stručna podrška, prilagođeni nastavni materijali i podrška u korištenju asistivnih tehnologija i primjeni inkluzivnih nastavnih praksi. Ove usluge doprinose razvoju pristupačnijih obrazovnih okruženja i podržavaju uključivanje učenika s oštećenjem vida i učenika s invaliditetom u redovni obrazovni sustav.

b) Programi socijalne podrške

Centri za socijalni rad (CSR) koordiniraju pristup novčanim potporama i socijalnim uslugama za mlade osobe s invaliditetom i njihove obitelji. Tehnička pomagala za osobe s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida osiguravaju se kroz sustav zdravstvenog osiguranja i relevantne nacionalne sheme podrške osobama s invaliditetom, u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju i Zakonom o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom.

Nakon navršene punoljetnosti, pojedine osobe mogu podnijeti zahtjev za ostvarivanje prava na osobnu asistenciju. Međutim, kriteriji za ostvarivanje ovog prava prvenstveno su zasnovani na fizičkoj ovisnosti, što može ograničiti pristup osobnoj asistenciji za osobe potpuno I djelomično oštećenog vida, kao i za osobe sa psihosocijalnim ili intelektualnim invaliditetom.

Za mlade s oštećenjem vida, socijalna podrška najčešće obuhvaća obuke iz područja orijentacije i mobilnosti, obuke za korištenje asistivnih tehnologija i pristup pristupačnim studijskim materijalima. Ove usluge uglavnom pružaju specijalizirane institucije i organizacije slijepih i slabovidnih. Medicinska zaštita i procjena funkcionalnog vida osiguravaju se kroz specijalizirane zdravstvene službe, kao dopuna obrazovnoj i funkcionalnoj podršci dostupnoj u zajednici.

c) Programi organizacija slijepih i slabovidnih

Pored institucionalne podrške, organizacije slijepih i slabovidnih, uključujući lokalne udruge i Slovenski savez slijepih i slabovidnih, realiziraju programe koji promoviraju samostalan život, socijalnu inkluziju i vršnjačku podršku. Kao nacionalna krovna organizacija, ZDSSS koordinira rad devet regionalnih udruga i ima značajnu ulogu u povezivanju osoba s oštećenjem vida, pružatelja usluga, obrazovnih institucija i javnih tijela. Na taj način doprinosi kontinuitetu podrške, naročito tijekom tranzicije između obrazovanja, zapošljavanja i samostalnog života.

d) NVO inicijative i programi u zajednici

Nevladine organizacije imaju važnu ulogu u pružanju podrške mladima s oštećenjem vida i mladim osobama s invaliditetom u Sloveniji. Slovenski savez slijepih i slabovidnih, zajedno sa svojim regionalnim udrugama, ostvaruje širok spektar aktivnosti usmjerenih ka mladima, uključujući kampove, programe vršnjačke podrške, kulturne i društvene

aktivnosti, radionice mobilnosti, obuke digitalnih vještina i aktivnosti podizanja svijesti, prilagođene potrebama mladih s oštećenjem vida.

Pored Saveza slijepih i slabovidnih Slovenije, i druge organizacije doprinose razvoju inkluzivnog rada s mladima i sudjelovanju u životu zajednice. Udruga studenata s invaliditetom Slovenije pruža podršku studentima s invaliditetom u visokom obrazovanju, dok organizacije poput Zavod „ODTIZ“ i Zavod „Zmajčkovi“ razvijaju inkluzivne programe neformalnog učenja i programe zasnovane u zajednici. Organizacije osoba s invaliditetom koje zastupaju osobe s fizičkim, intelektualnim i senzornim invaliditetom također realiziraju kampove, savjetodavne aktivnosti, zagovaranje i slobodne aktivnosti za djecu i mlade. Lokalni centri za mlade i Omladinski savjet Slovenije sve češće surađuju s ovim organizacijama u cilju unapređenja pristupačnosti, volonterskih prilika i sudjelovanja mladih u društvenim programima i programima za mlade.

e) Sektor mladih i programi mobilnosti

U sektoru mladih u Sloveniji, kako specijalizirane tako i opće organizacije mladihsve više nastoje uključiti mlade osobe s invaliditetom u svoje aktivnosti, u skladu s načelima inkluzije definiranim Nacionalnim programom za mlade 2023–2030. Europski programi poput Erasmus+ i Europski korpus solidarnosti pružaju mogućnosti za međunarodnu mobilnost, volontiranje i neformalno učenje, uz dodatne mjere podrške za sudionike s manje mogućnosti, uključujući mlade s oštećenjem vida.

Unatoč postojanju ovih okvira, sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom u međunarodnim programima mobilnosti u praksi i dalje je ograničeno. Ipak, inkluzivne razmjene mladih, prilagođene obuke i pristupačnije volonterske prilike postupno postaju sve zastupljenije, doprinoseći povećanom sudjelovanju mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom, kako na lokalnoj, tako i na međunarodnoj razini.

Hrvatska

U Hrvatskoj je sustav podrške osobama s oštećenjem vida izgrađen kroz međusobno nadopunjavanje državnih usluga, lokalnih programa i široke mreže organizacija civilnoga društva. Javne institucije, u suradnji s organizacijama osoba s invaliditetom, osiguravaju osnovne oblike podrške kao što su osobna asistencija, videći pratitelj, profesionalna rehabilitacija, rana razvojna podrška, prilagodbe u obrazovanju i različite mjere za uključivanje mladih osoba s invaliditetom na tržište rada. U mnogim gradovima i županijama razvijaju se dodatni lokalni programi, pristupačan prijevoz, prilagođene kulturne aktivnosti, sportske radionice, edukacije i subvencije koje osobama s oštećenjem vida olakšavaju mobilnost, sudjelovanje u zajednici i samostalno funkcioniranje.

Ključnu ulogu u stvarnoj dostupnosti podrške imaju organizacije civilnoga društva, posebno Hrvatski savez slijepih kao nacionalna krovna organizacija osoba s oštećenjem vida u Republici Hrvatskoj i njegove udruge članice. Njihovo djelovanje obuhvaća najvažnija područja svakodnevnog života: programe rehabilitacije i osposobljavanja za samostalan i neovisan život, trening orijentacije i kretanja, razvoj svakodnevnih vještina, jačanje komunikacijskih i socijalnih vještina, informiranje, savjetovanje i psihosocijalnu podršku, kontinuiranu edukaciju o korištenju asistivnih tehnologija i digitalnoj pristupačnosti, kao i aktivnosti usmjerene različitim grupama unutar populacije osoba s oštećenjem vida, uključujući mlade, djecu, roditelje, žene, starije osobe i osobe s dijabetesom. Poseban segment njihovog rada čine zagovaračke aktivnosti i utjecaj na javne politike, promotivne aktivnosti i aktivnosti povećanja vidljivosti, kao i podrška udrugama članicama i samom članstvu.

Navedeni programi omogućavaju mladim osobama stjecanje znanja i kompetencija koje im nisu sustavno dostupne kroz formalne institucije. Poseban naglasak stavlja se na

izvaninstitucionalnu podršku u prijelaznim životnim fazama, kao što su ulazak u obrazovni sustav, prelazak na više razine školovanja, prvo zapošljavanje i izgradnja neovisnog života.

U tom kontekstu posebno se izdvaja podrška Hrvatske zaklade za školovanje slijepih „Marko Brkić“, koju je osnovao Hrvatski savez slijepih s ciljem osiguravanja financijske podrške visokom obrazovanju mladih osoba s oštećenjem vida.

Organizacije širom Hrvatske dodatno razvijaju niz usluga koje nadopunjuju državne sustave, uključujući organizirani prijevoz, pomoć u snalaženju u lokalnoj zajednici, kulturne i rekreativne programe, volontersku podršku i aktivnosti koje potiču inkluziju, međusobno povezivanje i aktivno građanstvo. Posebno vrijedan segment predstavljaju vršnjački i mentorski programi, kroz koje mladi dobivaju emocionalnu podršku i praktične savjete od iskusnijih osoba s oštećenjem vida, što doprinosi jačanju samopouzdanja, samostalnosti i socijalne uključenosti.

Ovakva kombinacija institucionalnih usluga i programa civilnoga društva stvara široku, višeslojnu mrežu podrške koja nadilazi osnovnu pomoć i omogućava mladim osobama s oštećenjem vida što je moguće ravnopravnije sudjelovanje u obrazovanju, zapošljavanju, kulturi i svakodnevnom životu. Time se ne osigurava samo veći stupanj samostalnosti, već i stvarna društvena uključenost, razvoj kompetencija i unaprjeđenje kvalitete života u lokalnoj zajednici.

Bosna I Hercegovina

Postoje zakoni koji se odnose na zapošljavanje osoba s invaliditetom i koji predviđaju programe podrške zapošljavanju mladih osoba s invaliditetom. Međutim, većina

inicijativa koje potiču iz nevladinog sektora ostvaruje se kroz projekte i vremenski je ograničenog trajanja.

Lokalne nevladine organizacije povremeno organiziraju posjete i razmjene s organizacijama iz susjednih zemalja, čime se mladima pruža prilika da steknu iskustvo i uspostave kontakte na regionalnoj razini.

Cipar

a) Odjel za socijalnu inkluziju osoba s invaliditetom (DSIDP)

Odjel za socijalnu inkluziju osoba s invaliditetom predstavlja glavnu državnu instituciju na Cipru nadležnu za kreiranje, organizaciju i provedbu programa i politika čiji je osnovni cilj zaštita prava, inkluzija i ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida.

DSIDP djeluje pod nadzorom Ministarstva socijalne skrbi i ima ključnu ulogu u ispunjavanju obaveza Cipra koje proizlaze iz Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (UN CRPD).

Ovaj odjel također predstavlja prvu kontaktnu točku za ostvarivanje prava iz područja invaliditeta, uključujući pristup financijskim sredstvima, asistivnim programima i asistivnim tehnologijama.

b) Ministarstvo prosvjete, kulture, sporta i mladih

Ministarstvo prosvjete, kulture, sporta i mladih je glavna državna institucija nadležna za obrazovanje, politike za mlade, kulturne inicijative i sport na Cipru. Cilj Ministarstva je osigurati inkluzivno obrazovanje i izvannastavne aktivnosti i mogućnosti pristupačne osobama s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida.

Ministarstvo tijesno surađuje sa drugim lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama i ostalim ministarstvima kako bi razvilo i provelo politike zasnovane na načelima inkluzije i jednakih mogućnosti.

c) NVO i sektor zajednice

PanCiparska organizacija slijepih (POT) je glavna nacionalna nevladina organizacija na Cipru koja zastupa i promovira prava, interese i potrebe osoba s oštećenjem vida. Osnovana je 1980. godine i ima dvostruku ulogu – djeluje kao pružatelj usluga i kao reprezentativno tijelo osoba s oštećenjem vida. POT ima ključnu ulogu u kreiranju politika u području invaliditeta, unapređenju pristupačnosti i razvoju programa socijalne inkluzije za slijepe i slabovidne osobe.

Ciparska konfederacija organizacija osoba s invaliditetom djeluje kao nacionalna krovna organizacija osoba s invaliditetom, u čijem sastavu se nalazi i PanCiparska organizacija slijepih. Aktivnosti i programi KYSOA obuhvaćaju podršku osobama s oštećenjem sluha, tjelesnim invaliditetom, psihosocijalnim invaliditetom, kao i osobama s drugim kroničnimbolestima. Organizacija je osnovana 1981. godine i ostvaruje blisku suradnju s Ujedinjenim narodima, europskim organizacijama, općinama i ministarstvima, s ciljem osiguravanja što veće efikasnosti svojih programa i aktivnosti.

Lokalne nevladine organizacije širom Cipra često popunjavaju praznine koje ostaju nakon djelovanja nacionalnih usluga i institucija. Njihove aktivnosti obuhvaćaju uključivanje u zajednicu, organiziranje pristupačnih aktivnosti, kao i pružanje podrške obiteljima i drugim oblicima socijalne podrške.

Lokalne NVO i općinski centri osiguravaju širok spektar aktivnosti na razini zajednice, s ciljem promocije inkluzije, uključujući:

- socijalnu podršku
- rekreativne i obrazovne aktivnosti

- programe rehabilitacije i razvoja životnih vještina
- aktivnosti usmjerene na unaprjeđenje pristupačnosti
- kampanje podizanja svijesti
- zagovaranje prava osoba s invaliditetom

Ove aktivnosti ne samo da potiču veće sudjelovanje mladih, već doprinose i razvoju samostalnog života i omogućavaju osobama s invaliditetom bolju integraciju u lokalnu zajednicu.

Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i sudjelovanje mladih

Mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno sudjelovanje u društvu predstavljaju ključne pretpostavke za punu inkluziju mladih, naročito mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida. Ova područja međusobno su snažno povezana i direktno utječu na stupanj samostalnosti, socijalne uključenosti i kvalitete života mladih u različitim fazama njihovog razvoja. Pristup obrazovanju utječe na zapošljivost i ekonomski položaj mladih, dok mobilnost i pristupačnost okruženja određuju mogućnost korištenja obrazovnih, kulturnih i društvenih sadržaja. Istovremeno, sudjelovanje mladih u društvenom, kulturnom i javnom životu doprinosi jačanju samopouzdanja, osjećaja pripadnosti i aktivnog građanstva. Za mlade s invaliditetom, ove mogućnosti često ovise o dostupnosti prilagođenih usluga, podrške sustava i uklanjanja fizičkih, digitalnih i društvenih barijera. U ovom poglavlju razmatraju se mogućnosti i izazovi u području mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i društvenog sudjelovanja mladih, uz poseban fokus na položaj mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida. Analiza obuhvaća institucionalne okvire, postojeće programe i mehanizme podrške, kao i prepreke koje i dalje utječu na ravnopravan pristup ovim ključnim segmentima života.

Crna Gora

U Crnoj Gori, mogućnosti za mobilnost, obrazovanje, zapošljavanje i društveno sudjelovanje mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida razvijaju se kroz kombinaciju zakonodavnog okvira, institucionalnih mehanizama i aktivnosti civilnoga

društva. Iako postoje formalni uvjeti koji prepoznaju pravo mladih na jednako sudjelovanje u svim područjima života, stvarna dostupnost ovih mogućnosti često ovisi o stupnju pristupačnosti okruženja, informiranosti mladih i osigurane individualne podrške. Položaj mladih u Crnoj Gori obilježen je značajnim razlikama između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi. Mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida nerijetko se suočavaju s preprekama koje utječu na njihovu mobilnost, obrazovne puteve, zapošljivost i sudjelovanje u društvenim procesima, ali istovremeno postoje i primjeri pozitivnih praksi, inicijativa i programa koji doprinose njihovom osnaživanju i većem stupnju uključenosti. U nastavku poglavlja analiziraju se ključna područja koja oblikuju životne šanse mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u Crnoj Gori, s ciljem da se sagledaju postojeće mogućnosti, identificiraju izazovi i ukaže na prostor za daljnji razvoj inkluzivnih politika i praksi.

a) Mobilnost

U Crnoj Gori, mobilnost predstavlja jedan od ključnih preduvjeta za samostalan život, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno sudjelovanje mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u društvu. Mogućnost sigurnog i neovisnog kretanja direktno utječe na dostupnost obrazovnih institucija, radnih mjesta, kulturnih sadržaja, društvenih aktivnosti i usluga podrške. Iako se u posljednjim godinama mogu uočiti određeni pomaci u unaprjeđenju pristupačnosti, mobilnost mladih s invaliditetom i dalje je obilježena značajnim izazovima koji se razlikuju ovisno o vrsti invaliditeta i mjestu stanovanja.

Za mlade s oštećenjem vida, mobilnost obuhvaća snalaženje u prostoru, korištenje javnog prijevoza, samostalno kretanje u lokalnoj zajednici, putovanja u druge gradove, kao i sudjelovanje u nacionalnim i međunarodnim programima mobilnosti. Istovremeno, mladi s fizičkim, senzornim, intelektualnim i višestrukim invaliditetom suočavaju se sa

dodatnim barijerama koje proizlaze iz neprilagođene infrastrukture, arhitektonskih prepreka, nedostatka asistivne podrške i ograničene dostupnosti javnog prijevoza.

U većim gradovima Crne Gore vidljivi su određeni pomaci u unaprjeđenju fizičke pristupačnosti, poput postavljanja taktilnih površina, prilagođenih raskršća i signalizacije, kao i povećane svijesti o potrebama osoba s invaliditetom. Ipak, ove promjene su i dalje fragmentirane i neravnomjerno raspoređene. U manjim sredinama i ruralnim područjima, mladi s invaliditetom često se oslanjaju na podršku obitelji, prijatelja ili neformalnih mreža pomoći, jer lokalna infrastruktura i javni prostori nisu prilagođeni njihovim potrebama.

Posebno važan aspekt podrške predstavljaju obuke za samostalno kretanje i orijentaciju. Za mlade s oštećenjem vida, ove obuke najčešće podrazumijevaju treninge kretanja uz pomoć bijelog štapa, savladavanje svakodnevnih ruta i razvijanje vještina sigurnog kretanja u urbanom okruženju. Ovakvi programi, koje dominantno provode organizacije civilnoga društva, imaju ključnu ulogu u jačanju samopouzdanja, osjećaja neovisnosti i spremnosti mladih da se aktivno uključe u obrazovanje, zapošljavanje i društveni život. Ipak, dostupnost ovih obuka i dalje je ograničena i ne obuhvaća sve mlade kojima su potrebne.

Korištenje javnog prijevoza ostaje jedan od najsloženijih aspekata mobilnosti za mlade s invaliditetom. Iako zakonodavni okvir prepoznaje obavezu osiguravanja pristupačnosti, u praksi se podrška često oslanja na individualnu spremnost osoblja da pomogne. Nedostatak audio najava, neprilagođene stanice, neujednačene procedure i ograničena tehnička opremljenost vozila čine javni prijevoz izvorom nesigurnosti i stresa, naročito za mlade s oštećenjem vida i mlade s fizičkim invaliditetom.

Istovremeno, sve veće sudjelovanje mladih s invaliditetom u međunarodnim programima mobilnosti, razmjenama mladih, treninzima i konferencijama otvara nove mogućnosti za osobni razvoj i osnaživanje. Kroz ove programe se mladi imaju prilikuu

poznati sa inkluzivnijim modelima podrške, razviti vještine snalaženja u nepoznatim sredinama i steći iskustva koja pozitivno utječu na njihovo samopouzdanje i samostalnost.

Mobilnost u okviru europskih programa predstavlja značajnu razvojnu priliku za mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida iz Crne Gore. Sudjelovanje u međunarodnim projektima omogućava im da razvijaju komunikacijske i adaptivne vještine, prošire mrežu kontakata i steknu znanja koja kasnije prenose u lokalne zajednice. Međutim, mladi često ukazuju na nedostatak pravovremenih informacija o dostupnim programima, kao i na potrebu za dodatnom logističkom i organizacijskom podrškom u pripremi putovanja.

Unatoč brojnim izazovima, iskustva mladih s invaliditetom pokazuju da mobilnost, kada je podržana adekvatnim uslugama i informacijama, predstavlja snažan alat osnaživanja i uključivanja. daljnji razvoj pristupačne infrastrukture, sustavna podrška obukama za samostalno kretanje i unaprjeđenje javnog prijevoza ostaju ključni preduvjeti za punu društvenu participaciju mladih u Crnoj Gori.

b) Obrazovanje

Obrazovanje predstavlja jedan od najvažnijih faktora koji utječu na životne mogućnosti, profesionalni razvoj i društvenu uključenost mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida. Kroz obrazovni sustav oblikuju se znanja, vještine, samopouzdanje i očekivanja mladih, ali i njihova spremnost da se uključe na tržište rada i aktivan društveni život. U Crnoj Gori je formalno uspostavljen inkluzivni obrazovni model, koji podrazumijeva uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovni obrazovni sustav, uz odgovarajuće prilagodbe i podršku.

Djeca i mladi s invaliditetom, uključujući mlade s oštećenjem vida, pohađaju redovne osnovne i srednje škole, uz mogućnost izrade Individualnog obrazovnog plana i

pružanja dodatne stručne podrške. Ovaj pristup ima za cilj osiguravanje jednakih obrazovnih prilika, ali njegova primjena u praksi u velikoj mjeri ovisi o stupnju raspoloživih resursa, stručnosti nastavnog kadra i tehničke opremljenosti obrazovnih ustanova.

Za mlade s oštećenjem vida, pristupačnost nastavnih materijala predstavlja jedno od ključnih pitanja u obrazovnom procesu. Dostupnost udžbenika i nastavnih sadržaja u alternativnim formatima, korištenje asistivne tehnologije i digitalnih alata, kao i prilagođavanje metoda rada, imaju presudan utjecaj na kvalitetu obrazovanja. U praksi, međutim, mladi često ukazuju na nedovoljno digitalno prilagođene materijale, ograničeno korištenje tehnologija pristupačnosti i oslanjanje na individualni angažman nastavnika ili podršku obitelji.

Mladi s drugim oblicima invaliditeta suočavaju se s dodatnim izazovima koji se odnose na fizičku pristupačnost školskih objekata, dostupnost asistencije u nastavi, prilagodbu nastavnog procesa i razumijevanje njihovih specifičnih potreba. U mnogim slučajevima, kvaliteta podrške ovisi o senzibiliziranosti i spremnosti nastavnog osoblja da prilagodi način rada, što dovodi do neujednačenih obrazovnih iskustava u različitim školama i sredinama.

Unatoč ovim izazovima, mladi često ističu i pozitivne primjere inkluzije u obrazovanju. Nastavnici koji pokazuju dodatnu posvećenost, škole koje ulažu napore u nabavu opreme i vršnjačka podrška predstavljaju važne faktore koji doprinose uspjehu mladih s invaliditetom u obrazovnom procesu. Ovakvi primjeri pokazuju da inkluzivno obrazovanje ima značajan potencijal kada postoji odgovarajuća institucionalna i ljudska podrška.

Visoko obrazovanje u Crnoj Gori postaje sve dostupnije mladima s invaliditetom i mladima s oštećenjem vida, uz prisustvo određenih mehanizama fleksibilnosti i podrške. Fakulteti omogućavaju korištenje digitalnih nastavnih materijala, produženo vrijeme za

polaganje ispita, alternativne oblike provjere znanja i savjetodavnu podršku studentima. Ipak, izazovi ostaju prisutni, naročito u pogledu pristupačnosti online platformi, dostupnosti literature u pristupačnim formatima i sustavne pripremljenosti akademskog osoblja za inkluzivan rad.

Zbog navedenih prepreka, mladi s invaliditetom često ulažu dodatni napor kako bi ravnopravno sudjelovali u obrazovnim procesima. Ipak, iskustva onih koji uspješno završe visoko obrazovanje pokazuju da ono ima značajan osnažujući efekat, doprinosi jačanju samopouzdanja i otvara veće mogućnosti za profesionalni razvoj i zapošljavanje.

Obrazovanje, iako formalno dostupno, i dalje zahtijeva kontinuirano unaprjeđenje u pogledu pristupačnosti, stručne podrške i sustavne primjene inkluzivnih principa. Ulaganje u edukaciju nastavnog kadra, razvoj digitalne pristupačnosti i jačanje međusektorske suradnje ostaju ključni preduvjeti za stvaranje obrazovnog sustava koji će u potpunosti odgovoriti na potrebe mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u Crnoj Gori.

c) Zapošljavanje

Zapošljavanje predstavlja jedno od najosjetljivijih i najizazovnijih područja za mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida u Crnoj Gori. Prelazak iz obrazovnog sustava na tržište rada često je praćen nizom prepreka koje se odnose na nedostatak podrške, neusklađenost sustava i predrasude poslodavaca. Iako formalni okvir prepoznaje pravo osoba s invaliditetom na rad i zapošljavanje pod jednakim uvjetima, stvarne mogućnosti mladih da ostvare stabilno i održivo zaposlenje i dalje su ograničene.

Institucionalni sustav zapošljavanja obuhvaća mjere profesionalne rehabilitacije, programe aktivne politike zapošljavanja i posredovanje pri zapošljavanju. Mladi s invaliditetom imaju mogućnost sudjelovanja u obukama, stručnim osposobljavanjima,

radnim praksama i programima podrške koji imaju za cilj jačanje zapošljivosti i pripremu za realne zahtjeve tržišta rada. Ovi programi predstavljaju važan prvi korak ka uključivanju mladih u svijet rada, naročito za one koji nemaju prethodno radno iskustvo.

Međutim, u praksi se često pokazuje da su ovi programi nedovoljno prilagođeni specifičnim potrebama različitih skupina osoba s invaliditetom. Mladi s oštećenjem vida ukazuju na nedostatak radnih mjesta koja su prilagođena korištenju asistivne tehnologije, kao i na ograničene mogućnosti za zapošljavanje u područjima koja zahtijevaju višu razinu digitalnih i profesionalnih kompetencija. Mladi s drugim oblicima invaliditeta dodatno se suočavaju s fizičkom nepristupačnošću radnog okruženja i nedostatkom fleksibilnih oblika rada.

Predrasude i nedovoljna informiranost poslodavaca predstavljaju jednu od najvećih prepreka zapošljavanju mladih s invaliditetom. I pored postojanja sustava subvencija i poticaja, poslodavci često nemaju dovoljno znanja o mogućnostima prilagodbe radnog mjesta, pravima i obavezama u zapošljavanju osoba s invaliditetom, niti o potencijalima koje mladi s invaliditetom mogu donijeti radnom okruženju. Kao rezultat toga, mladi se nerijetko suočavaju s odbijanjem ili sumnjom u njihove sposobnosti, čak i kada posjeduju odgovarajuće kvalifikacije.

Nevladine organizacije imaju značajnu ulogu u pružanju podrške mladima u procesu zapošljavanja. Kroz savjetovanje, mentorstvo, pomoć u pripremi životopisa i motivacijskih pisama, kao i obuke za razvoj profesionalnih i „mekih“ vještina, mladi dobivaju dodatnu podršku koja im pomaže u snalaženju na tržištu rada. Ova vrsta individualizirane podrške često je presudna za jačanje samopouzdanja i realno sagledavanje profesionalnih mogućnosti.

Sve veći broj mladih s invaliditetom prepoznaje i poduzetništvo kao alternativni put ka profesionalnom ostvarenju. Digitalne tehnologije, rad na daljnjinu i online usluge otvaraju nove mogućnosti za zapošljavanje mladih s oštećenjem vida i mladih s

invaliditetom, naročito u područjima kao što su digitalni marketing, IT usluge, kreativne industrije i edukativni sadržaji. Ipak, ovakav vid zapošljavanja zahtijeva dodatne obuke, mentorstvo i pristup financijskoj i tehničkoj podršci.

Zapošljavanje mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje ostaje područje u kojem su potrebni sustavni iskoraci, bolja povezanost obrazovanja i tržišta rada, veća informiranost poslodavaca i kontinuirana podrška mladima tijekom cijelog procesa zapošljavanja. Unatoč brojnim izazovima, motivacija mladih, primjeri uspješnog zapošljavanja i rastući potencijal digitalnog tržišta rada ukazuju na to da postoje realne mogućnosti za unaprjeđenje položaja mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u području rada i zapošljavanja.

d) Sudjelovanje mladih s invaliditetom u društvu

Sudjelovanje mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida u društvenom, kulturnom i javnom životu predstavlja jedan od ključnih pokazatelja stvarne inkluzije. Aktivno sudjelovanje omogućava mladima da izraze svoje potencijale, utječu na zajednicu u kojoj žive i sudjeluju u procesima koji oblikuju njihove svakodnevne životne uvjete. U Crnoj Gori, mogućnosti za sudjelovanje mladih postoje, ali su i dalje obilježene neujednačenom dostupnošću, različitim razinama podrške i ovisnošću o inicijativi i angažmanu pojedinca.

Mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida sve češće se uključuju u udruge za mlade, savjete mladih, projekte civilnoga društva i različite oblike neformalnog aktivizma. Ovi prostori često predstavljaju prvu priliku da mladi razviju osjećaj pripadnosti, steknu iskustvo u javnom djelovanju i nauče kako artikulirati svoje potrebe i interese. Kada su osigurani pristupačni uvjeti, kao što su dostupni materijali, prilagođeni prostori, digitalna pristupačnost i podrška tijekom aktivnosti, mladi s invaliditetom postaju aktivni i ravnopravni sudionici.

Sudjelovanje u građanskim inicijativama za mlade donosi im višestruke koristi. Kroz aktivizam i društveni angažman razvijaju se komunikacijske i liderske vještine, jača se samopouzdanje i stvara osjećaj da njihov glas ima značaj. Mladi koji su uključeni u ovakve procese često ističu da su kroz ove aktivnosti stekli nova znanja, proširili mrežu kontakata i razvili veće povjerenje u vlastite sposobnosti.

Pristup kulturi i umjetnosti predstavlja važan segment društvenog sudjelovanja. U Crnoj Gori se posljednjih godina sve više otvaraju teme inkluzivne kulture, uključujući audiodeskripciju, prilagođene kazališne i filmske sadržaje, kreativne radionice i umjetničke projekte namijenjene osobama s invaliditetom. Mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom pokazuju velik interes za ovakve sadržaje, jer im oni omogućavaju izražavanje, socijalizaciju i aktivno sudjelovanje u kulturnom životu zajednice. Ipak, ponuda ovakvih programa i dalje je ograničena i često ovisi o projektnim inicijativama.

Sportske i rekreativne aktivnosti također predstavljaju važan kanal društvene uključenosti. Sudjelovanje u sportu doprinosi fizičkom i mentalnom zdravlju, ali i jačanju timskog duha, samopouzdanja i osjećaja pripadnosti. Mladi s invaliditetom koji imaju priliku sudjelovati u prilagođenim sportskim i rekreativnim programima ističu pozitivan utjecaj ovih aktivnosti na kvalitetu života. Ipak, dostupnost prilagođenih sportskih programa i infrastrukture i dalje varira između lokalnih zajednica.

Digitalno sudjelovanje zauzima sve značajnije mjesto u životima mladih. Društvene mreže, online platforme digitalne usluge i alati omogućavaju mladima s invaliditetom da se informiraju, povezuju, sudjeluju u javnim raspravama i zagovaraju promjene. Za mlade s oštećenjem vida, korištenje tehnologija pristupačnosti, poput čitača zaslona i pristupačnih aplikacija, predstavlja ključni preduvjet za ravnopravno sudjelovanje u digitalnom prostoru. Međutim, nepristupačne platforme i digitalni sadržaji i dalje predstavljaju prepreku punom sudjelovanju.

Sudjelovanje mladih s invaliditetom u javnom i političkom životu i dalje je ograničeno. Iako postoje savjetodavna tijela, javne rasprave i konzultativni procesi, mladi s invaliditetom rijetko su sustavno uključeni u donošenje odluka koje direktno utječu na njihove živote. Njihovo sudjelovanje najčešće se ostvaruje kroz inicijative organizacija civilnoga društva, dok institucionalni mehanizmi još uvijek ne osiguravaju dovoljno prostora za kontinuirano i smisleno uključivanje.

Unatoč izazovima, postoje jasni pokazatelji da mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida imaju snažan potencijal za društveni angažman. Kada su osigurani pristupačni uvjeti, podrška i otvorenost zajednice, mladi se aktivno uključuju i doprinose razvoju društva. Stvaranje okruženja koje potiče njihovo sudjelovanje predstavlja važan korak ka društvu u kojem inkluzija nije izuzetak, već standard.

Slovenija

Mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji imaju pristup mogućnostima u području obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i društvenog sudjelovanja, uz podršku nacionalnih politika i specijaliziranih usluga, kako je predviđeno Akcijskim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030. Za mlade s oštećenjem vida, pristup pristupačnim nastavnim materijalima, digitalnim sadržajima i podršci u području mobilnosti posebno je značajan za omogućavanje punog i ravnopravnog sudjelovanja u svim područjima života.

Iako mogućnosti postoje u različitim područjima, njihovo djelotvorno korištenje u velikoj mjeri ovisi o dostupnosti adekvatne podrške i njenog pravovremenog osiguravanja.

a) Obrazovanje

Većina mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Sloveniji obrazuje se u redovnim obrazovnim ustanovama, uz podršku individualiziranih obrazovnih programa, specijaliziranih prilagodbi, asistivnih tehnologija i stručnih usluga. Dostupni su obrazovni putevi u području stručnog i visokog obrazovanja, pri čemu sveučilišta i stručne škole osiguravaju studentske usluge podrške, mjere pristupačnosti i akademske prilagodbe. Na sveučilištima djeluju kontakt osobe za podršku studentima s invaliditetom, koje pružaju savjetovanje, prilagođavanje ispitnih obaveza i pristup nastavnim materijalima u pristupačnim formatima.

Za studente s oštećenjem vida, pravovremeni pristup pristupačnim nastavnim materijalima, kao što su Brailleovo pismo, taktilna grafika i digitalni sadržaji kompatibilni sa čitačima zaslona, od suštinskog je značaja. Nacionalni resursni centri pružaju podršku u izradi prilagođenih materijala, ali se njihova primjena razlikuje od institucije do institucije. Kašnjenja mogu nastati zbog nestandardiziranih nastavnih materijala, kasnog dostavljanja spiskova literature i ograničenog vremena za pripremu, dok dostupnost prijevoza i neujednačena raspodjela specijaliziranog kadra dodatno mogu utjecati na ravnopravno sudjelovanje, naročito van većih urbanih sredina.

b) Mobilnost

Slovenija podržava mobilnost mladih kroz popuste u javnom prijevozu, inicijative za unaprjeđenje pristupačnosti prometa i rehabilitacijske programe koji razvijaju vještine orijentacije i samostalnog kretanja. Za mlade s oštećenjem vida, obuke iz područja orijentacije i mobilnosti, korištenje bijelog štapa i primjena taktilnih ili digitalnih navigacijskih alata posebno su važne za sigurno i samostalno kretanje.

Unatoč ovim mjerama, i dalje postoje prepreke u području mobilnosti, uključujući ograničenu dostupnost taktilnih staza, neujednačenu primjenu zvučnih signala na

pješačkim prijelazima i različitu razinu pristupačnosti javnog prijevoza, naročito izvan većih urbanih sredina. Sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u međunarodnim programima mobilnosti, poput Erasmus+ i Europski korpus solidarnosti, postupno se povećava, uz podršku inkluzivnih razmjena mladih i prilagođenih volonterskih angažmana, u skladu sa smjernicama Europske unije za inkluziju.

c) Zapošljavanje

Mogućnosti zapošljavanja za mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji podržane su kroz mjere profesionalne rehabilitacije, obrazovne i obučne puteve, podržano zapošljavanje i prilagođavanje radnog mjesta, u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Mladi s oštećenjem vida i druge mlade osobe s invaliditetom mogu ostvariti pristup profesionalnom usmjeravanju, rehabilitacijskim uslugama i poticajima za poslodavce putem službi za zapošljavanje i ovlaštenih pružatelja usluga.

Za mlade s oštećenjem vida, tranzicija prema zapošljavanju često je otežana zbog nedovoljne informiranosti poslodavaca o asistivnim tehnologijama, kao i zbog digitalnih sustava na radnom mjestu koji nisu u potpunosti kompatibilni sa čitačima zaslona. Unatoč ovim izazovima, prilagođene usluge profesionalne rehabilitacije i programi podrške doprinose razvoju zapošljivih vještina i unapređenju pristupa tržištu rada.

d) Sudjelovanje i uključenost u zajednicu

Mladi s invaliditetom u Sloveniji sudjeluju u radu organizacija za mlade, programima neformalnog učenja, volontiranju i kulturnim aktivnostima, iako razine sudjelovanja variraju, a mnoge organizacije bilježe opći pad angažmana mladih. Ovaj trend prisutan je i među mladima s oštećenjem vida i povezan je s promjenama u preferencijama sudjelovanja, smanjenim interesom za formalno članstvo i postojanjem trajnih prepreka

u području pristupačnosti. Organizacije osoba s invaliditetom i centri za mlade sve češće surađuju u cilju unapređenja pristupačnosti i inkluzije, u skladu sa Nacionalnim programom za mlade 2023–2030.

Za mlade s oštećenjem vida, sudjelovanje u aktivnostima u velikoj mjeri ovisi o pristupačnosti informacija, platformi za prijavu i komunikacijskih kanala, koji nisu uvijek u potpunosti kompatibilni sa čitačima zaslona. Inkluzivni kampovi, radionice i programi digitalne pismenosti koje realiziraju organizacije poput Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih stoga ostaju važni oblici socijalnog sudjelovanja mladih s oštećenjem vida.

U cjelini, Slovenija pruža širok spektar mogućnosti mladima s oštećenjem vida i mladim osobama s invaliditetom za uključivanje u život zajednice. Međutim, stupanj na kojem mladi mogu u potpunosti iskoristiti ove mogućnosti ovisi o razini dosljedne primjene principa pristupačnosti i kontinuiranog uklanjanja fizičkih, digitalnih i stavovnih barijera, pri čemu digitalna pristupačnost ostaje posebno značajno područje za unaprjeđenje.

Hrvatska

Za sustavno unaprjeđenje položaja mladih osoba s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Hrvatskoj neophodno je istovremeno djelovati u područjima obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti i sudjelovanja u zajednici. Ključno je osigurati istinski inkluzivan odgojno-obrazovni sustav, koji podrazumijeva ranu razvojnu podršku, pravovremenu procjenu potreba, dostupnost tiflotehničkih pomagala i asistivne tehnologije, udžbenike i nastavne materijale u pristupačnim formatima, kao i kontinuiranu podršku stručnih suradnika. Nastavnicima i profesorima potrebno je osigurati dodatne edukacije o inkluzivnim metodama rada i poučavanja, uz jasno

definirane standarde i odgovornost sustava u cjelini, a ne oslanjanje isključivo na pojedince.

Na tržištu rada neophodno je unaprijediti programe zapošljavanja i zadržavanja na radu, kroz osiguravanje kvalitetnih i pravovremenih poticaja poslodavcima, mentorstvo odnosno radnog asistenta na radnom mjestu, fleksibilne oblike rada, kao i sustavne prilagodbe radnog mjesta i radnog okruženja. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti razvoju karijernog savjetovanja koje će mladima s invaliditetom biti dostupno već od srednjoškolske razine, uključujući stručnu praksu i stažiranje u realnom sektoru.

Paralelno s tim, država i jedinice lokalne samouprave, uz pojednostavljivanje procedura za ostvarivanje poticaja za zapošljavanje osoba s invaliditetom, moraju osigurati pristupačan javni prijevoz, digitalnu pristupačnost javnih usluga, adekvatna tiflotehnička pomagala i asistivnu tehnologiju, kao i razvoj osobne asistencije i videće pratnje, kako bi mladi mogli samostalno studirati, raditi i aktivno sudjelovati u društvenom životu.

Na kraju, od izuzetnog je značaja uključiti same mlade osobe s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u procese donošenja odluka, kroz savjetodavna tijela, radne grupe i javne rasprave, kao i osigurati stabilnu financijsku podršku njihovim organizacijama. Samo kombinacijom zakonodavnih mjera, konkretnih usluga podrške i stvarnog partnerstva s organizacijama osoba s invaliditetom moguće je postići da mladi s invaliditetom u Hrvatskoj žive, uče i rade kao ravnopravni i vidljivi članovi zajednice.

Bosna I Hercegovina

Državna tijela i njihove institucije osiguravaju ograničen broj konkretnih mogućnosti. Većina stvarnih prilika dolazi iz udruga osoba s oštećenjem vida, drugih organizacija koje okupljaju osobe s invaliditetom, kao i iz sektora poduzetništva.

Poduzetnici su spremni zaposliti mlade osobe s oštećenjem vida kada su one adekvatno obrazovane i osposobljene za konkretne poslove. Najveće mogućnosti za zapošljavanje prepoznaju se u medijskom sektoru, dispečerskim centrima, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.

Zakoni koji uređuju zapošljavanje osoba s invaliditetom stvaraju određene mogućnosti, ali je neophodno dodatno unaprijediti i proširiti programe obrazovanja i stručnog osposobljavanja za osobe s oštećenjem vida.

Suradnja s udrugama iz susjednih zemalja otvara dodatne prilike, ne samo za kratkoročne i povremene programe mobilnosti i edukacije, već i za postavljanje temelja za dugoročno unaprjeđenje mogućnosti unutar same države.

Bosna i Hercegovina je turistička zemlja sa rastućom infrastrukturom i sve razvijenijom turističkom ponudom, što otvara nove, do sada nedovoljno iskorištene mogućnosti.

Razvoj novih tehnologija i njihova sve veća pristupačnost otvaraju ranije zatvorene mogućnosti za putovanja, obrazovanje, zapošljavanje i aktivno sudjelovanje osoba s oštećenjem vida u društvenom životu Bosne i Hercegovine.

Cipar

a) Građansko i političko sudjelovanje

Sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom u građanskom i političkom životu predstavlja važan pokretač promjena, jer omogućava utjecaj na politike i programe koji direktno utječu na njihov svakodnevni život. Na Cipru, mlade osobe s invaliditetom sudjeluju u građanskim procesima kroz različite kanale, iznoseći svoja mišljenja o programima za mlade, mjerama pristupačnosti i lokalnim politikama.

Istovremeno, lokalne i nacionalne nevladine organizacije na Cipru, poput Cyprus Confederation of Organizations of the Disabled i Pancyprian Organization of the Blind, predstavljaju važne platforme putem kojih mladi mogu izraziti svoje stavove i aktivnije se uključiti u savjetovanja u vezi s politikama i zagovaračke kampanje. Na taj način omogućava se da njihove potrebe i glasovi budu prepoznati i uvaženi na nacionalnoj i europskoj razini.

Pored toga, edukacija mladih osoba s invaliditetom o njihovim pravima, kao i o značaju javnog angažmana i podizanja glasa, od suštinske je važnosti za ostvarivanje stvarnih promjena. Programi usmjereni na ovo područje imaju za cilj jačanje liderskih vještina mladih, njihovo osnaživanje za javno iznošenje stavova i aktivno sudjelovanje u procesima odlučivanja, kao i razvijanje kapaciteta da svojim djelovanjem doprinesu konkretnim i dugoročnim promjenama u društvu.

b) Participacija u obrazovanju

Participacija u obrazovanju ne podrazumijeva samo prisustvo nastavi, već obuhvaća i aktivno sudjelovanje učenika i studenata kroz liderske uloge, izvannastavne aktivnosti i programe vršnjačkog mentorstva. Ovi oblici sudjelovanja predstavljaju važne aspekte obrazovnog procesa, jer omogućavaju mladim osobama s invaliditetom da se uključe u

školski i akademski život kroz klubove, natjecanja, učeničke i studentske parlamente i druge inicijative. Inkluzivni prostori u obrazovnim ustanovama kontinuirano se prilagođavaju kako bi omogućili ravnopravno sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom u ovim aktivnostima.

Poseban značaj imaju programi vršnjačkog mentorstva, koji omogućavaju dvosmjernu razmjenu iskustava i znanja. Kroz ove programe, mlade osobe s invaliditetom jačaju samopouzdanje i osjećaj vrijednosti, pokazujući da i same mogu doprinijeti zajednici, dok istovremeno dobivaju podršku svojih vršnjaka.

Inkluzivni obrazovni programi dodatno doprinose unapređenju participacije u obrazovanju, jer mladim osobama s invaliditetom, uključujući i mlade s oštećenjem vida, osiguravaju pristup asistivnim tehnologijama, prilagođenim nastavnim materijalima i individualiziranoj podršci. Ovakav pristup povećava njihovu uključenost u nastavni proces, potiče aktivno sudjelovanje u učionici i doprinosi kvalitetnijem obrazovnom iskustvu.

c) Participacija u kulturi i rekreaciji

Participacija u kulturi i rekreaciji ima značajnu ulogu u razvoju socijalnih vještina mladih osoba s invaliditetom, jačanju njihovog samopouzdanja, kao i u poticanju bavljenja fizičkim aktivnostima, čime se unapređuju inkluzija i međusobno povezivanje sa vršnjacima. Ovakvi oblici sudjelovanja omogućeni su kroz prilagođene sportske programe koji postoje na Cipru, uključujući općinske rekreativne aktivnosti i paraolimpijske sportove.

Na Cipru su dostupne i brojne kulturne aktivnosti, poput pristupačnih kazališnih radionica, glazbenih programa i različitih festivala koji se organiziraju širom otoka. Pored toga što pružaju zadovoljstvo i prostor za osobno izražavanje, ove aktivnosti

doprinose većem sudjelovanju mladih osoba s invaliditetom u životu lokalnih zajednica i jačanju njihovog osjećaja pripadnosti.

Najčešće prepreke i barijere identificirane u nacionalnom kontekstu

Unatoč postojanju zakonodavnih okvira, strateških dokumenata i različitih programa podrške, mladi s invaliditetom i mladi s oštećenjem vida u svim zemljama obuhvaćenim ovim priručnikom i dalje se suočavaju s brojnim preprekama koje ograničavaju njihovo puno i ravnopravno sudjelovanje u društvu. Ove prepreke nisu uvijek vidljive na prvi pogled, jer često proizlaze iz načina na koji se zakoni primjenjuju u praksi, iz nedostatka prilagođenih usluga ili iz ukorijenjenih stavova i strukturalnih ograničenja u sustavima.

Barijere se javljaju u različitim područjima života, uključujući pristupačnost fizičkog i digitalnog okruženja, obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, informiranje, kao i sudjelovanje u društvenim i političkim procesima. One mogu biti institucionalne, infrastrukturne, komunikacijske, socio-ekonomske ili povezane sa stavovima i predrasudama, a često djeluju istovremeno, pojačavajući osjećaj isključenosti i ograničavajući mogućnosti mladih.

Ovo poglavlje pruža pregled najčešćih prepreka i barijera identificiranih u nacionalnim kontekstima, s ciljem da se ukaže na obrasce koji su zajednički različitim zemljama, ali i na specifičnosti koje oblikuju položaj mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida na nacionalnoj razini. Razumijevanje ovih prepreka predstavlja važnu osnovu za daljnje unaprjeđenje politika, usluga i praksi usmjerenih ka stvarnoj inkluziji i jednakim mogućnostima za sve mlade.

Crna Gora

Unatoč činjenici da Crna Gora u kontinuitetu razvija zakonodavne, institucionalne i programske mehanizme usmjerene k unapređenju položaja mladih s invaliditetom, uključujući i mlade s oštećenjem vida, brojne prepreke i dalje snažno oblikuju njihovu svakodnevicu. Ove prepreke nisu izolirane niti jednoslojne – one su međusobno povezane, često se preklapaju i pojačavaju, stvarajući dodatni pritisak na mlade i njihove obitelji u procesu ostvarivanja prava koja su formalno prepoznata.

Iskustva mladih s invaliditetom u Crnoj Gori ukazuju na jaz između normativnih rješenja i njihove primjene u praksi. Barijere se pojavljuju u gotovo svim područjima života – od pristupa informacijama i fizičkom okruženju, preko obrazovanja i zapošljavanja, do društvenog sudjelovanja i psihološke podrške. Njihov intenzitet i oblik često ovise o vrsti invaliditeta, mjestu stanovanja i dostupnosti podrške, što dodatno produbljuje nejednakosti među mladima.

a) Pristup informacijama i digitalna pristupačnost

Pristup informacijama predstavlja osnovu za ravnopravno sudjelovanje u suvremenom društvu, ali upravo u ovom području mladi s invaliditetom, a naročito mladi s oštećenjem vida, prepoznaju neke od najizraženijih prepreka. Digitalni sadržaji institucija, obrazovnih ustanova, kulturnih organizacija i privatnih subjekata često nisu u skladu sa standardima digitalne pristupačnosti.

Mladi koji koriste čitače zaslona i druge asistivne tehnologije suočavaju se sa nepristupačnim web-stranicama, dokumentima koji nisu čitljivi uz asistivne alate, loše strukturiranim sadržajima i dokumentima u formatima koji onemogućavaju samostalno korištenje. Osobni izazovi prisutni su i kod mladih s drugim vrstama invaliditeta,

posebno kada su informacije dostupne isključivo u jednom formatu, bez prilagodbe različitim potrebama.

Kao posljedica toga, mladi su često prisiljeni oslanjati se na pomoć drugih, što direktno utječe na njihovu samostalnost, privatnost i osjećaj ravnopravnosti. Dodatni problem predstavlja činjenica da informacije o programima mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja ili društvenog sudjelovanja često nisu pravovremene, jasno strukturirane niti dostupne u pristupačnim formatima, zbog čega značajan broj mladih ostaje izvan tih prilika ne zbog nedostatka interesa, već zbog nedostatka informacija.

b) Fizička pristupačnost i mobilnost

Fizička pristupačnost javnih prostora i infrastrukture ostaje jedna od najvidljivijih prepreka za mlade s invaliditetom u Crnoj Gori. Iako su u pojedinim urbanim sredinama vidljivi pomaci kroz uvođenje taktilnih površina, zvučnih semafora i prilagođenih pješačkih zona, ovi primjeri su ograničeni i neravnomjerno raspoređeni.

Mladi s oštećenjem vida, kao i mladi s fizičkim invaliditetom, u manjim sredinama suočavaju se sa neprilagođenim urbanističkim rješenjima, nepostojanjem taktilnih puteva, lošim stanjem trotoara, nedostatkom signalizacije i čestim parkiranjem vozila na pješačkim površinama. Ovakvo okruženje ne utječe samo na mogućnost kretanja, već i na osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i spremnosti mladih da se samostalno uključuju u aktivnosti izvan doma.

Nepristupačnost se dodatno ogleda i u unutrašnjim prostorima institucija, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, gdje često izostaje jasna signalizacija, prilagođeni ulazi i obučeno osoblje. To mladima otežava korištenje osnovnih javnih usluga i produbljuje osjećaj isključenosti.

c) Obrazovanje i podrška u obrazovnom sustavu

Formalno obrazovanje predstavlja jednu od ključnih područja koja oblikuju životne tokove mladih, njihove profesionalne mogućnosti i stupanj društvene uključenosti. Iako je Crna Gora uspostavila inkluzivni obrazovni sustav i ratificirala relevantne međunarodne dokumente koji garantiraju pravo na obrazovanje bez diskriminacije, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom se i dalje suočavaju s brojnim sustavnim, infrastrukturnim i praktičnim preprekama tijekom školovanja i studiranja.

Inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori formalno je usmjereno na uključivanje djece i mladih s invaliditetom u redovni obrazovni sustav. Međutim, u praksi kvaliteta inkluzije značajno varira i često ovisi o pojedinačnom angažmanu nastavnika, raspoloživim resursima i razini razumijevanja specifičnih potreba učenika i studenata s invaliditetom. Ovakav pristup stvara neujednačene uvjete obrazovanja i dovodi do neravnopravnog položaja mladih u različitim obrazovnim ustanovama.

Jedna od najizraženijih prepreka u formalnom obrazovanju jest nedostatak literature i nastavnih materijala u pristupačnim formatima. Mladi s oštećenjem vida se tijekom osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja suočavaju s nedostupnošću udžbenika, skripti i stručne literature na Brailleovom pismu, u audio formatu ili u pristupačnim elektroničkim verzijama. Ova barijera direktno utječe na mogućnost samostalnog učenja, pripreme za nastavu i polaganja ispita, zbog čega su mladi često primorani oslanjati se na pomoć obitelji, osobnih asistenata ili organizacija osoba s invaliditetom.

Iako prilagodba nastavnih materijala predstavlja zakonsku obavezu, u praksi se ona često ostvaruje kroz projektne aktivnosti ili volonterski rad, bez sustavnog i održivog rješenja. Ovakav model dovodi do nesigurnosti, kašnjenja u osiguravanju materijala i dodatnog opterećenja mladih tijekom obrazovnog procesa.

Dodatni izazov predstavlja nedovoljna dostupnost asistivne tehnologije i tehničke podrške u obrazovnim ustanovama. Softveri za čitanje zaslona, uvećanje sadržaja, prilagođena računala i druga asistivna sredstva nisu standardna oprema u školama i na sveučilištima, već se osiguravaju sporadično i često ovise o inicijativi pojedinaca. Ovo posebno pogađa mlade iz manjih sredina i obitelji s ograničenim financijskim resursima.

Mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom također ukazuju na nedovoljnu pripremljenost nastavnog i akademskog kadra za inkluzivan rad. Nastavnici i profesori često nemaju adekvatne obuke o specifičnostima različitih vrsta invaliditeta, korištenju asistivnih tehnologija i prilagođavanju nastavnih metoda. Posljedica toga su nepristupačne prezentacije, oslanjanje na vizualne materijale bez verbalnih objašnjenja, pisanje na ploči bez čitanja sadržaja i nedovoljno fleksibilan pristup provjeri znanja.

Problem dodatno komplicira nedostatak podrške u vidu asistenata u nastavi, koji nisu dostupni svim učenicima i studentima kojima su potrebni. Bez adekvatne podrške, praćenje nastave postaje znatno otežano, naročito u predmetima koji se oslanjaju na grafičke prikaze, dijagrame, tabele i praktične vježbe.

Arhitektonske barijere također ostaju prisutne u velikom broju obrazovnih ustanova. Nepostojanje taktilnih staza vodilja, nepristupačni ulazi, nedostatak liftova i neprilagođeni sanitarni čvorovi posebno utječu na mlade s invaliditetom koji se otežano kreću, čime se dodatno ograničava njihovo samostalno kretanje i sudjelovanje u školskom i studentskom životu.

Prelazak na online nastavu, naročito tijekom pandemije COVID-19, dodatno je razotkrio dubinu problema pristupačnosti. Digitalne platforme, online učionice i nastavni sadržaji često nisu bili prilagođeni korisnicima čitača zaslona i drugim osobama s invaliditetom. Korištenje velikog broja vizualnih elemenata bez adekvatnog objašnjenja dovelo je do dodatne marginalizacije mladih s oštećenjem vida u procesu učenja.

Sve navedene prepreke imaju direktan utjecaj na izbor obrazovnih programa, jer se mladi često odriču željenih srednjih škola ili fakulteta zbog njihove nepristupačnosti. Time se ograničavaju njihove profesionalne mogućnosti i produbljuje nejednakost u odnosu na vršnjake bez invaliditeta.

Iz svega navedenog može se zaključiti da se mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje nalaze u neravnopravnom položaju u formalnom obrazovanju. Unaprijeđenje pristupačnosti obrazovnog sustava, dostupnosti materijala, obuka nastavnog kadra i sustavne podrške predstavlja osnovni preduvjet za ostvarivanje prava na obrazovanje i punu društvenu uključenost mladih s invaliditetom.

d) Neformalno učenje

Neformalno učenje predstavlja važan segment razvoja mladih, jer omogućava stjecanje dodatnih znanja, vještina i kompetencija koje često nisu obuhvaćene formalnim obrazovanjem. Kroz seminare, radionice, treninge, obuke, tečajeve i razmjene, mladi imaju priliku unaprijediti osobne i profesionalne kapacitete, povećaju zapošljivost i aktivnije sudjeluju u društvenim procesima. Međutim, za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori, pristup neformalnom učenju i dalje je opterećen brojnim barijerama.

Jedna od prvih prepreka javlja se već u fazi informiranja i prijave. Pozivi za sudjelovanje, agende i prijavni formulari često se dostavljaju u nepristupačnim formatima, najčešće u PDF dokumentima koji nisu kompatibilni s čitačima zaslona. Umjesto da budu dostupni u jednostavnim i čitljivim formatima, poput Word dokumenata, mladi s oštećenjem vida su primorani sami konvertirati materijale, što zahtijeva dodatno vrijeme i napor, a nerijetko dovodi i do propuštanja rokova.

Po dolasku na seminar, radionicu ili obuku, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom se suočavaju s nepristupačnim materijalima koji se dijele sudionicima.

Programi rada, priručnici, brošure i drugi sadržaji najčešće su dostupni isključivo na crnom tisku, bez uvećanog fonta, kontrasta, Brailleovog pisma ili audio formata. Osobe s djelomičnim oštećenjem vida dodatno su isključene zbog sitnog fonta i lošeg dizajna materijala, dok su slijepe osobe u potpunosti ovisne o pomoći drugih.

Iako pojedini mladi koriste suvremene tehnologije, poput aplikacija za čitanje teksta, pametnih uređaja ili asistivnih pomagala, to ne može i ne smije biti zamjena za obavezu organizatora da osiguraju pristupačne materijale. Posebno treba imati u vidu da nisu svi mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom informatički pismeni, niti imaju financijske mogućnosti osigurati si skupu asistivnu opremu, koja često nije dostupna kroz sustav zdravstvene ili socijalne skrbi.

Dodatni izazov predstavlja način realizacije edukativnih sadržaja. Prezentacije koje se koriste tijekom seminara i radionica često sadrže veliki broj grafičkih elemenata, fotografija, tabela i dijagrama koji nisu verbalno objašnjeni. Izrazi poput „kao što možete vidjeti na slajdu“ u potpunosti isključuju mlade s oštećenjem vida iz procesa učenja, jer im ne pružaju nikakvu informaciju o sadržaju koji se prikazuje.

U dijelovima predviđenim za grupni rad i praktične vježbe, često se koriste metode koje nisu prilagođene osobama s invaliditetom — pisanje na naljepnice, sortiranje kartica, komentiranje fotografija ili vizualnih materijala. Ovakav pristup dodatno otežava ravnopravno sudjelovanje i stavlja mlade s invaliditetom u pasivnu poziciju, čime se narušava osnovni princip neformalnog učenja kao inkluzivnog i participativnog procesa.

Poseban problem predstavlja evaluacija edukativnih aktivnosti. Evaluaciski obrasci su najčešće na crnom tisku ili u elektroničkim formatima koji nisu pristupačni korisnicima čitača zaslona. Time se mladima s oštećenjem vida uskraćuje mogućnost da samostalno i anonimno izraze svoje mišljenje o kvaliteti programa, što dodatno produbljuje osjećaj isključenosti.

Tijekom pandemije COVID-19, prelazak na online oblike neformalnog učenja dodatno je razotkrio postojeće probleme. Brojne platforme za učenje, online tečajevi i digitalni alati nisu bili prilagođeni osobama s oštećenjem vida i drugim osobama s invaliditetom. Nepristupačne prezentacije, nedostatak verbalnih objašnjenja i oslanjanje na vizualne elemente doveli su do toga da su mladi s invaliditetom bili u znatno nepovoljnijem položaju u odnosu na ostale sudionike.

Sve navedene prepreke utječu na smanjeno sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u neformalnom učenju, obeshrabruju njihovu aktivnost i dodatno produbljuju razlike u stjecanju znanja i vještina. Neformalno učenje, koje bi trebalo biti fleksibilno, otvoreno i inkluzivno, u praksi često postaje još jedno područj u kojem se reproduciraju postojeće nejednakosti.

Uklanjanje barijera u području neformalnog učenja ključno je za osnaživanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom, jer upravo kroz ove procese oni razvijaju samopouzdanje, socijalne vještine, profesionalne kompetencije i osjećaj pripadnosti zajednici.

e) Zapošljavanje i tržište rada

Zapošljavanje predstavlja jedno od najosjetljivijih i najizazovnijih područja za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori. Iako obrazovanje i stjecanje kvalifikacija predstavljaju važan preduvjet za ulazak na tržište rada, proces zapošljavanja za ovu grupu mladih i dalje je obilježen brojnim barijerama, predrasudama i sustavnim nedostacima koji ih stavljaju u neravnopravan položaj u odnosu na mlade bez invaliditeta.

Po završetku srednjoškolskog ili visokog obrazovanja, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom teže se uključuju u svijet rada i stvaraju profesionalnu samostalnost. Međutim, u praksi se često suočavaju s nedovoljnom podrškom nadležnih institucija u

procesu profesionalnog osnaživanja, kao i s niskom razinom spremnosti poslodavaca da im pruže priliku za zaposlenje. Predrasude i stereotipi o sposobnostima osoba s invaliditetom i dalje su snažno prisutni, što dovodi do toga da se njihove kompetencije, znanja i potencijali dovode u pitanje već na samom početku procesa zapošljavanja.

Mladi s oštećenjem vida često navode da im se tijekom razgovora za posao indirektno daje do znanja da poslodavci nisu spremni prilagoditi radno mjesto, radne procese ili okruženje njihovim potrebama. Umjesto procjene stvarnih sposobnosti i profesionalnih kvalifikacija, fokus se nerijetko stavlja na invaliditet kao prepreku, a ne na mogućnosti koje mlada osoba posjeduje. Ovakav pristup dovodi do gubitka samopouzdanja, osjećaja obeshrabrenosti i smanjenja motivacije za aktivno traženje zaposlenja.

Osobni izazovi prisutni su i kod mladih s drugim vrstama invaliditeta. Mladi s tjelesnim invaliditetom često nailaze na nepristupačno radno okruženje, arhitektonske barijere, nedostatak prilagođene opreme i rigidne organizacijske strukture koje ne prepoznaju potrebu za fleksibilnošću. Ove prepreke dodatno otežavaju zapošljavanje, čak i u slučajevima kada mladi posjeduju odgovarajuće obrazovanje i radne vještine.

Poseban problem predstavlja nepristupačnost samog procesa apliciranja za posao. Obrasci za prijavu, online platforme i natječajna dokumentacija često nisu prilagođeni korisnicima čitača zaslona ili osobama koje koriste asistivne tehnologije. Ovakve prepreke mogu obeshrabriti mlade već na početku procesa zapošljavanja i spriječiti ih da uopće konkuriraju za radna mjesta.

Zbog ograničenih mogućnosti i niskih razina prilagodbe, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom često nisu u mogućnosti pronaći posao u struci za koju su se školovali. Umjesto toga, primorani su dokvalificirati se ili usmjeriti prema poslovima za koje se smatra da ih mogu obavljati bez prilagodbe radnog mjesta, što dodatno ograničava njihove profesionalne izbore i dugoročni razvoj karijere.

Iako Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom predviđa brojne benefite za poslodavce — uključujući subvencije za rad, sredstva za prilagodbu radnog mjesta i financiranje asistenta u radu — u praksi se ove mjere nedovoljno koriste. Zbog nerazvijene svijesti i straha od dodatnih obaveza, poslodavci često biraju plaćati penale umjesto da zaposle osobu s invaliditetom, čime se propušta prilika za stvaranje inkluzivnog radnog okruženja.

Mladi s invaliditetom se suočavaju i s izazovima u području poduzetništva. Iako je poduzetništvo prepoznato kao potencijalna alternativa zapošljavanju, postoje brojne birokratske, financijske i organizacijske prepreke koje otežavaju pokretanje vlastitog biznisa. Nedostatak ciljanih programa podrške, mentorstva i financijskih poticaja dodatno ograničava mogućnosti mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom da razviju poduzetničke inicijative.

Sve navedene prepreke utječu na to da se zapošljavanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje odvija sporije i uz znatno veće napore nego što je to slučaj sa mladima bez invaliditeta. Bez sustavne podrške, senzibilizacije poslodavaca i dosljedne primjene zakonskih mehanizama, mladi ostaju u riziku od dugotrajne nezaposlenosti, ekonomske ovisnosti i društvene isključenosti.

Zapošljavanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom ne treba smatrati kao socijalnu mjeru, već kao ulaganje u ljudski kapital i ravnopravno sudjelovanje u društvu. Uklanjanje prepreka u ovom području ključno je za ostvarivanje samostalnosti, dostojanstva i pune društvene uključenosti mladih.

f) Sudjelovanje u kulturnom životu

Iako se o položaju mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u području kulture relativno malo govori u javnom prostoru, kultura predstavlja jednu od područja u kojem su prepreke i oblici isključenosti i dalje izraženi. Kulturni život, kao važan segment

društvenog sudjelovanja, osobnog razvoja i identiteta mladih, u velikoj mjeri ostaje nedovoljno pristupačan mladima s različitim vrstama invaliditeta, što utječe kako na njihovu vidljivost, tako i na mogućnost aktivnog sudjelovanja u kulturnim procesima.

Kulturne institucije i kulturni sadržaji u Crnoj Gori u velikom broju slučajeva nisu prilagođeni potrebama mladih s oštećenjem vida. Nepristupačnost se najčešće ogleda u nepostojanju audio-deskripcije tijekom kazališnih predstava i filmskih projekcija, nedostatku zvučnih ili taktilnih informacija u muzejima i galerijama, nepristupačnim izložbama, kao i u odsustvu taktilnih staza vodilja i orijentacijskih planova na Brailleovom pismu koji bi olakšali samostalno kretanje i snalaženje unutar kulturnih institucija. Zbog ovih prepreka, mladi s oštećenjem vida često nisu u mogućnosti samostalno prisustvovati kulturnim događajima niti ravnopravno pratiti kulturne sadržaje.

Osobni izazovi prisutni su i kada je riječ o mladima s drugim vrstama invaliditeta, naročito mladima s tjelesnim invaliditetom. Kulturni prostori često imaju arhitektonske barijere u vidu stepenica bez rampi ili liftova, uskih ulaza, nepristupačnih toaleta i neadekvatno organiziranih prostora za kretanje korisnika invalidskih kolica. U takvim okolnostima, čak i kada su kulturne manifestacije formalno otvorene za sve, mladi s invaliditetom bivaju faktički isključeni iz sudjelovanja. Ovakva praksa ne samo da ograničava njihovu mogućnost da budu konzumenti kulturnih sadržaja, već ih dodatno demotivira da se razvijaju kao umjetnici, izvođači ili kulturni kreatori.

Proces inkluzivnog obrazovanja, koji se u praksi u Crnoj Gori često provodi nedosljedno, dodatno utječe na nedovoljnu uključenost mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u kulturne aktivnosti već tijekom školovanja. Učenici rijetko sudjeluju u dramskim, literarnim i glazbenim sekcijama, školskim priredbama i drugim kulturnim inicijativama, što utječe na razvoj njihovih talenata, samopouzdanja i osjećaja pripadnosti. Odsustvo podrške i prilagodbe dovodi do toga da mnogi mladi nisu dovoljno

ohrabreni da istražuju vlastite potencijale ili se povlače iz kulturnih aktivnosti zbog straha od neprihvaćanja i nerazumijevanja od strane vršnjaka i nastavnog kadra.

Poseban izazov predstavlja nepristupačnost visokoškolskih ustanova u području umjetnosti, poput akademija umjetnosti, koje zbog arhitektonskih i organizacijskih prepreka ostaju teško dostupne mladima s invaliditetom. Zbog toga se mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom rijetko odlučuju za upisivanje ovih obrazovnih programa, iako posjeduju interese i talente u područjima glazbe, glume, književnosti ili drugih umjetničkih disciplina.

Kada je riječ o kulturnom stvaralaštvu, mladi s oštećenjem vida se najčešće opredjeljuju za pisanje poezije i proze, bavljenje glazbom i glumom, dok mladi s invaliditetom sudjeluju i u drugim oblicima umjetničkog izražavanja. Međutim, prilike da se njihovo stvaralaštvo predstavi široj društvenoj zajednici su ograničene. Kulturne aktivnosti u kojima sudjeluju često se realiziraju u okviru projekta organizacija osoba s invaliditetom, koje nemaju dovoljnu vidljivost u širem kulturnom prostoru, niti sustavnu podršku za promociju rada mladih autora.

Zbog nedovoljne promocije i slabe zastupljenosti u institucionalnoj kulturi, šira javnost često nije upoznata sa talentima i potencijalima mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom. U javnosti je i dalje prisutan stav da osobe s invaliditetom mogu biti isključivo konzumenti kulturnih sadržaja, ali ne i njihovikreatori , što dodatno produbljuje njihovu marginalizaciju i utječe na samopouzdanje mladih koji se žele baviti umjetnošću.

Iz navedenog se može zaključiti kako su mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom i dalje nedovoljno afirmirani u području kulture, kako kao konzumenti, tako i kao aktivni sudionici i stvaratelji. Uklanjanje arhitektonskih, komunikacijskih i društvenih barijera, kao i sustavna podrška inkluzivnim kulturnim praksama, predstavljaju ključne korake ka stvaranju kulturnog prostora u kojem će svi mladi imati jednake mogućnosti sudjelovati, stvarati i biti vidljivi.

g) Mobilnost

Mobilnost predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki samostalnog života, ravnopravnog sudjelovanja u društvu i ostvarivanja prava u područjima obrazovanja, zapošljavanja, kulture i socijalnog života. Za mlade s oštećenjem vida i mlade s invaliditetom u Crnoj Gori, pitanje mobilnosti ima višestruki značaj, jer direktno utječe na njihovu neovisnost, osjećaj sigurnosti i mogućnost donošenja odluka o vlastitom životu.

Unatoč određenim pomacima u unaprjeđenju pristupačnosti javnog prostora, mobilnost mladih s invaliditetom i dalje je obilježena brojnim infrastrukturnim, sustavnim i društvenim preprekama. Ove prepreke nisu ujednačene i razlikuju se po vrsti invaliditeta, mjestu stanovanja i dostupnosti lokalnih usluga podrške.

Za mlade s oštećenjem vida, jedan od ključnih izazova predstavlja nedovoljna prilagođenost urbanog prostora. Taktilne staze vodilje, kontrastne oznake, zvučni semafori i jasna signalizacija prisutni su samo u pojedinim djelovima većih gradova, dok su u manjim sredinama gotovo u potpunosti odsutni. Neujednačeno postavljanje taktilnih površina, njihova česta oštećenja ili prekidi, kao i neadekvatno održavanje dodatno otežavaju sigurno i samostalno kretanje.

Mladi s invaliditetom koji se otežano kreću suočavaju se s brojnim arhitektonskim barijerama, uključujući stepenice bez rampi ili liftova, uske ulaze u javne objekte, neprilagođene trotoare i neadekvatne prijelaze. Ove prepreke često onemogućavaju čak i osnovno kretanje kroz grad, pristup institucijama, kulturnim događajima ili društvenim okupljanjima.

Poseban izazov predstavlja javni prijevoz, koji i dalje nije u potpunosti pristupačan za mlade s invaliditetom. Za mlade s oštećenjem vida, odsustvo audio najava stanica, nepristupačne informacije o rutama i promjenama linija, kao i nedovoljno obučeno

osoblje, čine korištenje javnog prijevoza stresnim i nesigurnim iskustvom. Mladi koji koriste invalidska kolica često se suočavaju s nepristupačnim vozilima, neispravnim rampama ili nedostatkom prostora za siguran ulazak i izlazak iz vozila.

Značajan aspekt mobilnosti odnosi se i na nedovoljnu dostupnost obuka za samostalno kretanje i orijentaciju. Iako postoje programi koji omogućavaju obuku za korištenje bijelog štapa i savladavanje osnovnih ruta, oni nisu sustavno uređeni niti ravnomjerno dostupni u svim djelovima Crne Gore. Nedostatak instruktora mobilnosti i ograničen opseg ovih obuka dodatno otežavaju proces osamostaljivanja mladih s oštećenjem vida.

Za mlade s invaliditetom koji se oslanjaju na pomagala ili usluge podrške, mobilnost je često uvjetovana dostupnošću usluga u zajednici, poput osobne asistencije, usluga „od vrata do vrata“ ili videćeg pratitelja. Iako su ove usluge izuzetno značajne, njihova dostupnost ovisi o lokalnim politikama i financiranju, što dovodi do neravnomjernog pristupa i nejednakih uvjeta života u različitim općinama.

Mobilnost mladih s invaliditetom ne odnosi se samo na svakodnevno kretanje, već i na mogućnost putovanja, sudjelovanja u obrazovnim, kulturnim i međunarodnim programima. Iako međunarodne mobilnosti predstavljaju važnu priliku za osobni i profesionalni razvoj, mladi često ističu nedostatak logističke podrške, informacija i asistencije tijekom putovanja. Ovi izazovi posebno pogađaju mlade s oštećenjem vida, kojima su dodatne pripreme i podrška neophodne za sigurno snalaženje u novim sredinama.

Pored infrastrukturnih i sustavnih prepreka, prisutne su i društvene barijere, poput nedovoljne senzibiliziranosti javnosti, stereotipa i pretjerane zaštitničke percepcije. Takav pristup često dovodi do umanjenih očekivanja od mladih s invaliditetom i dodatno ograničava njihovu samostalnost i slobodu kretanja.

Sve navedene prepreke utječu ne samo na fizičku mobilnost, već i na psihološki osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i spremnosti mladih da se aktivno uključe u društvo. Nedostatak dostupne i sigurne mobilnosti često vodi ka izolaciji, smanjenom sudjelovanju u obrazovanju, zapošljavanju i kulturnom životu, kao i ovisnosti o obitelji ili drugim oblicima podrške.

Iz svega navedenog može se zaključiti da unaprjeđenje mobilnosti mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva sustavni pristup koji uključuje prilagođavanje javnog prostora, razvoj pristupačnog prijevoza, jačanje usluga podrške i kontinuiranu edukaciju svih čimbenika. Mobilnost nije privilegija, već osnovno pravo i preduvjet za puno i ravnopravno sudjelovanje mladih s invaliditetom u svim segmentima društvenog života.

h) Socijalne, psihološke i društvene barijere

Pored infrastrukturnih i institucionalnih prepreka, mladi s invaliditetom u Crnoj Gori suočavaju se i sa izraženim socijalnim i psihološkim izazovima. Ograničen pristup kulturnim, sportskim i društvenim sadržajima utječe na njihovu socijalizaciju i osjećaj pripadnosti zajednici.

Društvene predrasude, paternalistički pristup i snižena očekivanja i dalje su prisutni, što negativno utječe na razvoj samopouzdanja i osjećaj osobne vrijednosti kod mladih. Dugotrajno suočavanje sa barijerama često dovodi do osjećaja nesigurnosti, straha od odbijanja i povlačenja iz društvenih aktivnosti, dok je dostupnost psihološke podrške i dalje ograničena.

i) Nedovoljna međusektorska suradnja

Jedan od sustavnih problema koji dodatno produbljuje navedene prepreke jest nedovoljna i fragmentirana suradnja između obrazovanja, socijalne i zdravstvene skrbi, zapošljavanja i organizacija civilnoga društva. Mladi i njihove obitelji često su primorani

sami povezivati institucije, ponavljati procedure i snalaziti se u nejasnim nadležnostima, umjesto da sustav funkcionira koordinirano i usmjereno ka korisniku.

Slovenija

Unatoč postojanju podržavajućeg zakonodavnog okvira i rastućim opredjeljenjima ka inkluziji, mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji i dalje se suočavaju sa preprekama koje utječu na njihovo sudjelovanje u obrazovanju, mobilnosti, zapošljavanju i društvenom životu. Ove prepreke proizlaze iz kombinacije praktičnih izazova, sustavnih nedostataka, neujednačene primjene politika i različitih razina informiranosti javnosti, što je prepoznato i u Akcijskom planu za osobe s invaliditetom 2022–2030.

a) Sustavne i koordinacijske prepreke

Jedna od ponavljajućih prepreka za mlade s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji jest fragmentirana koordinacija između obrazovnog sustava, sustava socijalne skrbi, zdravstvenih i rehabilitacijskih usluga. Obitelji su često prisiljene same se snalaziti u složenim administrativnim procedurama, dok nadležnosti između različitih institucija nisu uvijek jasno definirane, unatoč postojećem zakonodavnom okviru, uključujući Zakon o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom.

Razlike u kapacitetima usluga i geografskoj dostupnosti dodatno utječu na pristup specijaliziranoj podršci, s obzirom na to da su nacionalni resursni centri i većina specijaliziranih znanja koncentrirani u Ljubljani. Ovo može ograničiti pravovremeni pristup obukama iz području orijentacije i mobilnosti za mlade s oštećenjem vida, kao i pristup ranoj intervenciji, terapijama ili bihejvioralnoj podršci za druge mlade osobe s invaliditetom, naročito za obitelji koje žive van većih urbanih sredina.

Pored toga, Slovenija još uvijek nema sveobuhvatnu i jedinstvenu bazu podataka o invaliditetu među djecom i mladima. Ovaj nedostatak, na koji ukazuju i analize Statističkog zavoda Republike Slovenije, otežava dugoročno planiranje i ograničava dosljednu procjenu potreba tijekom vremena.

b) Prepreke u području obrazovanja

Iako je inkluzivno obrazovanje formalno dobro uspostavljeno, mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom mogu se suočavati s kašnjenjima ili neujednačenošću u pristupu odgovarajućoj podršci. Za učenike i studente s oštećenjem vida, pravovremeni pristup pristupačnim nastavnim materijalima, kao što su Brailleovo pismo, taktilna grafika i digitalni sadržaji kompatibilni s čitačima zaslona, i dalje predstavlja ponavljajući izazov. Razlike u školskim praksama, nestandardizirani nastavni materijali i kasno dostavljanje spiskova literature mogu ograničiti vrijeme za pripremu i negativno utjecati na ishode učenja.

Dodatne prepreke uključuju nedostatak specijaliziranih stručnjaka i neujednačenu dostupnost usluga podrške među regijama. Razlike u institucionalnim kapacitetima, razini koordinacije i stručnosti kadra doprinose neujednačenoj primjeni individualiziranih obrazovnih programa u skladu sa ZUOPP. Različite razine informiranosti i iskustva nastavnog osoblja dodatno utječu na očekivanja i prilagodbe u učionici, naročito kada je riječ o učenicima i studentima s intelektualnim, razvojnim ili psihosocijalnim invaliditetom.

c) Prepreke u području mobilnosti i fizičke pristupačnosti

Prepreke u području mobilnosti i dalje utječu na samostalnost i sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom. Ograničena dostupnost taktilnih staza, neujednačena primjena zvučnih signala na pješačkim prijelazima i različite razine

pristupačnosti javnog prijevoza stvaraju prepreke za sigurno i samostalno kretanje, naročito van većih urbanih sredina.

Za mnoge mlade, nedosljedna primjena standarda pristupačnosti dovodi do različitih razina sigurnosti, samostalnosti i lakoće kretanja, pri čemu su izazovi izraženiji u ruralnim područjima, gdje su javni prijevoz i dostupnost usluga ograničeni.

d) Prepreke u području digitalne i informacijske pristupačnosti

Digitalna pristupačnost i dalje predstavlja horizontalnu prepreku koja utječe na obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost i sudjelovanje u društvu. Online platforme, sustavi za prijavu, veb-stranice i mobilne aplikacije nisu uvijek u potpunosti kompatibilni sa asistivnim tehnologijama, posebno s čitačima zaslona, što značajno ograničava samostalno korištenje digitalnih usluga.

Ovi izazovi i dalje postoje unatoč važećim zakonskim obavezama propisanim Zakonom o digitalnoj pristupačnosti, kao i europskim standardima pristupačnosti, uključujući smjernice WCAG.

e) Prepreke u području zapošljavanja

Unatoč postojećim mjerama profesionalne rehabilitacije i podrške zapošljavanju, mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom često se suočavaju sa preprekama tijekom tranzicije iz obrazovanja ka zapošljavanju. Za mlade s oštećenjem vida, nedovoljna informiranost poslodavaca o asistivnim tehnologijama, kao i upotreba digitalnih sustava na radnom mjestu koji nisu u potpunosti kompatibilni s čitačima zaslona, mogu ograničiti pristup mogućnostima zapošljavanja. Na ove izazove ukazuju i organizacije poput Europske unije slijepih.

U širem smislu, mlade osobe s invaliditetom mogu se suočavati s izazovima koji se odnose na pristupačnost radnog okruženja, očekivanja poslodavaca i dostupnost razumne prilagodbe. Za pojedine grupe, naročito mlade skognitivnim ili psihosocijalnim

invaliditetom, ograničene mogućnosti podržanog zapošljavanja, nedostatak profesionalnog savjetovanja i nepostojanje strukturiranih tranzicijskih puteva dodatno otežavaju ulazak na tržište rada, unatoč postojećim poticajima i mjerama predviđenim Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

f) Socijalne i psihosocijalne prepreke

Mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom mogu se suočavati sa socijalnim i psihosocijalnim preprekama koje utječu na njihovo sudjelovanje u životu zajednice, aktivnostima za mlade i neformalnom učenju. Za mlade s oštećenjem vida, komunikacijski kanali i formati aktivnosti koji se u velikoj mjeri oslanjaju na vizualnu interakciju mogu smanjiti mogućnosti za uključivanje, naročito u situacijama kada se ne razmatraju alternativni oblici komunikacije.

Za mlade osobe s invaliditetom, posebno one s razvojnim ili psihosocijalnim invaliditetom, sudjelovanje može biti dodatno otežano zbog komunikacijskih barijera, senzornog preopterećenja u dinamičnim ili nestrukturiranim okruženjima, kao i zbog različitih razina informiranosti i obučenosti facilitatora. Psihosocijalni faktori, poput smanjenog samopouzdanja, iskustava stigmatizacije ili ograničenih mogućnosti za vršnjačku interakciju, također mogu utjecati na socijalno sudjelovanje mladih, bez obzira na vrstu invaliditeta.

Organizacije osoba s invaliditetom i specijalizirane usluge, uključujući organizacije poput Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih i ŠENTA, odgovaraju na ove izazove kroz programe vršnjačke podrške, savjetovanje, inkluzivne grupne aktivnosti i inicijative za podizanje svijesti. Ipak, socijalne i psihosocijalne prepreke i dalje predstavljaju važan faktor koji oblikuje svakodnevno sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom.

U cjelini, prepreke s kojima se mladi s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u Sloveniji suočavaju manje su povezane s nedostatkom zakonskih prava, a više s neujednačenom primjenom postojećih okvira u praksi. Razlike u razini pristupačnosti, dostupnosti specijalizirane podrške, regionalnim kapacitetima i koordinaciji između sustava značajno utječu na svakodnevne mogućnosti u području obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i društvenog sudjelovanja. Kao rezultat toga, mogućnost mladih da u potpunosti ostvare svoja prava često ovisi o mjestu stanovanja, načinu organizacije usluga i efikasnosti koordinacije mjera podrške. Ovi obrasci ukazuju na potrebu za kontinuiranim naporima u cilju jačanja pristupačnosti, unaprjeđenja međusektorske suradnje i osiguravanja dosljednije primjene podrške, u skladu s načelima Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom i nacionalnim strategijama u području invaliditeta.

Hrvatska

Najčešće prepreke za ostvarivanje mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i punog sudjelovanja mladih osoba s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u hrvatskom nacionalnom kontekstu rezultat su kombinacije strukturnih, organizacijskih i društvenih ograničenja. Iako postoje zakonski okviri, njihova primjena je često nedovoljna i neujednačena. Pristupačnost javnih prostora, prometa i digitalnih usluga nerijetko je parcijalna, dok nedostatak međuresorne suradnje i koordinacije između institucija stvara praznine u sustavu podrške.

Sustav odgoja i obrazovanja još uvijek nije u potpunosti pripremljen za inkluzivan rad. Nedostatak edukacijskih rehabilitatora i drugih stručnih kadrova, ograničena dostupnost prilagođenih nastavnih materijala, kao i nedovoljna nabava tiflotehničkih pomagala i

asistivne tehnologije, značajno utječu na mogućnost ostvarivanja jednakih obrazovnih iskustava za mlade osobe s oštećenjem vida.

Na tržištu rada prepreke se manifestiraju kroz nisku razinu informiranosti poslodavaca, nedostatak prilagođenih radnih mjesta i obrazovnih programa u deficitarnim zanimanjima, kao i kroz manjak znanja, kompetencija i radnog iskustva mladih osoba s oštećenjem vida. Dodatni izazov predstavlja nedostatak takozvanih „mekih“ vještina, kao i složene i spore administrativne procedure, koje često obeshrabruju mlade u procesu aktivnog ulaska na tržište rada.

Pored toga, socijalne i psihosocijalne usluge, uključujući osobnu asistenciju, videću pratnju i programe podrške mentalnom zdravlju, nisu ravnomjerno dostupne na teritoriji cijele zemlje i često ovise o projektnom financiranju. To dovodi do nesigurnosti u kontinuitetu podrške i povremenih prekida u pružanju usluga.

Na kraju, društvene predrasude, nedovoljno uključivanje mladih osoba s invaliditetom u procese donošenja odluka i nedostatak sustavnog ulaganja u inkluzivne politike i infrastrukturu ostaju ključne prepreke koje mladim osobama s invaliditetom otežavaju ravnopravno i aktivno sudjelovanje u društvu.

Bosna I Hercegovina

Asistivna pomagala za osobe s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida, poput tiflotehničkih sredstava, oslobođena su plaćanja carine, ali nisu oslobođena poreza na dodanu vrijednost.

Javna infrastruktura prilagođena osobama s oštećenjem vida, kao što su taktilne staze vodilje ili prilagođeni semafori, u Bosni i Hercegovini gotovo da ne postoji.

Ne postoji organizirana obuka pasa vodiča, niti sustavna obuka osobnih asistenata za podršku osobama s oštećenjem vida.

Specijalizirani obrazovni programi za slijepe osobe vrlo su rijetki. Programi koji postoje u velikoj mjeri su zastarjeli i ne obuhvaćaju edukaciju o korištenju suvremenih asistivnih tehnologija.

Ne postoji sustavno financiranje udruga osoba s oštećenjem vida niti njihovih aktivnosti. Podrška se uglavnom svodi na povremene, projektno orijentirane javne pozive.

Na razini Federacije Bosne i Hercegovine, jedne od dvije glavne administrativne jedinice, postoji zakon o zapošljavanju osoba s invaliditetom, ali poslodavci i dalje iskazuju izražen stupanj nepovjerenja prema zapošljavanju osoba s oštećenjem vida. Primjeri njihovog zapošljavanja i dalje su rijetki.

Cipar

a) Fizičke i prostorne prepreke

Nije tajna da postoje brojne fizičke i prostorne prepreke koje ograničavaju sudjelovanje i aktivno uključivanje mladih osoba s invaliditetom u svakodnevni život. Među najčešćim

preprekama su stepeništa bez rampi, uski hodnici i prolazi, nepristupačni toaleti, kao i loša arhitektonska rješenja koja ne omogućavaju slobodno kretanje i veću mobilnost kada je to potrebno. Ove prepreke prisutne su u brojnim često korištenim prostorima, uključujući škole, javne objekte i prometnu infrastrukturu.

Iako su pristupačni prostori propisani novijim zakonima i građevinskim standardima, starija infrastruktura, koja je vrlo rasprostranjena na Cipru, često ne omogućava jednostavne prilagodbe. Zbog toga prostorna nepristupačnost i dalje predstavlja stalni izazov. Iako javni prijevoz, poput autobusa i taksija, postupno postaje pristupačniji, i dalje postoje ograničenja koja ne omogućavaju potpunu samostalnost u kretanju i sudjelovanju, naročito u ruralnim područjima otoka.

b) Predrasude i stereotipi društva

Predrasude i stereotipi društva predstavljaju značajnu prepreku inkluziji mladih osoba s invaliditetom. Oni se ogledaju kroz socijalnu marginalizaciju, niska očekivanja i izraženu stigmatizaciju od strane vršnjaka, nastavnika, poslodavaca, a ponekad i članova obitelji. Mitovi i pogrešna uvjerenja o invaliditetu mogu dovesti do potcjenjivanja pojedinaca, nedovoljnog poticanja njihovog razvoja i uskraćivanja prilika da pokažu svoje sposobnosti, kao i svi drugi.

Mladi s invaliditetom često imaju manje mogućnosti za uključivanje u društvene, profesionalne i obrazovne aktivnosti. Pored toga, vršnjačko nasilje i diskriminacija u javnim i obrazovnim okruženjima dodatno utječu na ograničavanje socijalnog razvoja i narušavanje samopouzdanja. Zbog toga je unaprjeđenje javne svijesti i smanjenje diskriminacije, predrasuda i stereotipa prepoznato kao jedan od ključnih prioriteta donositelja odluka.

c) Prepreke u području obrazovanja

Iako je u području inkluzivnog obrazovanja ostvaren značajan napredak, i dalje postoje prepreke koje ograničavaju ravnopravno sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom. Jedan od najčešćih izazova odnosi se na nedostatak specijalizirane podrške u okviru školskog sustava, kao što su stručni nastavnici, asistenti u nastavi i prilagođeni nastavni materijali. Pojedine škole nemaju pristup udžbenicima na uvećanom tisku ili Brailleovom pismu, pristupačnom digitalnom sadržaju ili asistivnim tehnologijama.

Nedostatak inkluzivnih nastavnih metoda može dovesti do segregiranog obrazovnog okruženja, u kojem se mladi s invaliditetom marginaliziraju, što rezultira smanjenim sudjelovanjem i slabijom uključenošću u nastavni proces. Dodatni izazov predstavlja i tranzicija iz srednjeg u visoko obrazovanje, jer visokoškolske ustanove često ne osiguravaju adekvatne prilagodbe, prilagođene nastavne materijale ili akademsko mentorstvo.

d) Prepreke u području zapošljavanja

Za mlade osobe s invaliditetom na Cipru zapošljavanje predstavlja jedno od ključnih pitanja. Unatoč mjerama poput modela zapošljavanja po kvotama, stopa nezaposlenosti među mladima s invaliditetom i dalje je visoka, dok su mogućnosti za profesionalni razvoj ograničene. Prilagođavanje radnog mjesta često je neujednačeno, a poslodavci nerijetko nemaju dovoljno znanja ili iskustva u prilagođavanju radnih uvjeta zaposlenima s invaliditetom.

Dodatni izazov predstavlja i neusklađenost vještina, jer mladi s invaliditetom često nemaju pristup karijernom savjetovanju ili stručnom osposobljavanju koje je usklađeno s potrebama tržišta rada. Predrasude, nedostatak samopouzdanja i niska očekivanja obitelji i poslodavaca dodatno ograničavaju mogućnosti zapošljavanja, čime se usporava proces socijalne inkluzije i ekonomske neovisnosti.

e) Prepreke u području digitalne pristupačnosti

Unatoč napretku u zakonodavstvu koje se odnosi na pristupačnost javnog sektora, pristup digitalnim informacijama i tehnologijama i dalje predstavlja izazov. Ne ispunjavaju sve web-stranice, mobilne aplikacije i elektroničke javne usluge u potpunosti standarde pristupačnosti, a pojedine platforme za zapošljavanje i obrazovanje nisu kompatibilne s čitačima zaslona ili ne nude pristupačne formate za osobe s oštećenjem vida.

Ove digitalne prepreke dodatno produbljuju socijalnu izolaciju i ograničavaju mogućnosti osobnog razvoja, jer onemogućavaju mladima da pristupe važnim informacijama, konkuriraju za posao ili obrazovne programe, sudjeluju u online učenju i aktivno se uključe u građanske procese.

f) Institucionalne i administrativne prepreke

Mladi s invaliditetom često se suočavaju s dodatnim izazovima u administrativnim procedurama i birokratskim procesima. Upis u specijalizirane programe, dobivanje potvrde o invaliditetu ili ostvarivanje prava na financijsku podršku često podrazumijeva složene, dugotrajne i teško razumljive procedure. Nedovoljna koordinacija između ministarstava, škola i pružatelja usluga može dovesti do praznina ili kašnjenja u pružanju podrške.

Pored toga, pojedini programi dostupni su samo u određenim geografskim područjima ili zahtijevaju formalne prijave koje nisu u potpunosti pristupačne, čime se dodatno otežava položaj mladih iz ruralnih sredina ili onih koji nemaju snažnu mrežu podrške.

Financijske prepreke

Financijska ograničenja i dalje značajno utječu na pristup uslugama i mogućnost sudjelovanja mladih osoba s invaliditetom. Troškovi specijalizirane opreme, asistivnih

tehnologija, prijevoza, terapija i privatnih satova često su znatno veći za obitelji mladih s invaliditetom. Iako državne naknade pružaju određenu razinu podrške, one često nisu dovoljne da pokriju sve troškove, a kašnjenja u isplatama dodatno povećavaju financijski pritisak.

Nedostatak adekvatnog financiranja inkluzivnog obrazovanja, vannastavnih aktivnosti i programa podržanog zapošljavanja dodatno utječe na mogućnost mladih da se ravnopravno uključe u obrazovne, društvene i profesionalne tokove

Nacionalne inicijative i primjeri dobre prakse

Unatoč brojnim izazovima i barijerama s kojima se mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom suočavaju u Crnoj Gori, posljednjih godina razvijen je niz inicijativa koje predstavljaju važne pomake k inkluzivnijem i pristupačnijem društvu. Ove inicijative nastaju u okviru institucionalnih reformi, lokalnih politika, djelovanja organizacija civilnoga društva, ali i kroz suradnju s međunarodnim partnerima, i zajedno doprinose unaprjeđenju kvalitete života mladih.

Primjeri dobre prakse u nacionalnom kontekstu pokazuju da je moguće razvijati funkcionalne modele podrške koji odgovaraju stvarnim potrebama mladih s invaliditetom i mladih s oštećenjem vida. Oni obuhvaćaju različita područja – od obrazovanja, zapošljavanja i mobilnosti, preko pristupačnosti informacija i javnih usluga, do kulturnog i društvenog sudjelovanja. Iako ove inicijative često nisu ravnomjerno raspoređene niti sustavno ujednačene, njihov značaj se ogleda u konkretnim promjenama koje donose u svakodnevnom životu mladih.

Ovo poglavlje daje pregled nacionalnih inicijativa i praksi koje su prepoznate kao pozitivni primjeri u Crnoj Gori. Fokus je stavljen na rješenja koja doprinose većoj pristupačnosti, osnaživanju mladih, razvoju samostalnosti i njihovom aktivnijem uključivanju u zajednicu. Analizom ovih primjera ukazuje se na potencijal za daljnje unaprjeđenje postojećih modela i njihovo šire primjenjivanje u različitim sredinama.

Crna Gora

Unatoč činjenici da se mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje suočavaju s brojnim izazovima i neravnomjernom dostupnošću usluga, u

posljednjih nekoliko godina razvijen je niz inicijativa koje se mogu prepoznati kao primjeri dobre prakse u nacionalnom kontekstu. Ove inicijative potiču iz različitih područja djelovanja — institucionalnog sustava, lokalnih samouprava, obrazovnog sektora, organizacija civilnoga društva i međunarodne suradnje — i ukazuju na postupni pomak ka pristupu koji u većoj mjeri uvažava potrebe mladih s invaliditetom.

Zajednička centralna svrha ovih inicijativa jest nastojanje da se, u okviru postojećih sustava i resursa, unaprijedi pristupačnost, osnaživanje i društvena uključenost mladih, uz sve jasnije prepoznavanje da inkluzija ne podrazumijeva samo formalno ostvarivanje prava, već i stvaranje funkcionalne podrške u svakodnevnom životu. Ovo poglavlje donosi pregled najznačajnijih inicijativa koje su prepoznate kao pozitivni primjeri, s fokusom na promjene koje doprinose većoj pristupačnosti, jačanju kapaciteta i aktivnijem sudjelovanju mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u društvu.

a) Institucionalne inicijative

U okviru reformi obrazovnog sustava, Crna Gora je u prethodnom periodu unaprijedila određene mehanizme podrške učenicima i studentima s invaliditetom. Posebno se izdvajaju jačanje uloge stručnih timova u školama, uvođenje i primjena individualnih obrazovnih planova, kao i veća uključenost centara i službi koje pružaju podršku djeci i mladima s teškoćama u razvoju. Ove mjere imaju za cilj prilagođavanje obrazovnog procesa različitim potrebama učenika, uključujući mlade s oštećenjem vida.

Sve je prisutnija suradnja obrazovnih ustanova sa stručnjacima iz područja asistivnih tehnologija, dok se nastavni kadar potiče da pohađa obuke o metodama inkluzivnog obrazovanja. Iako ove inicijative nisu ujednačeno razvijene u svim sredinama, u praksi se prepoznaju konkretni pozitivni efekti. Nastavnici su sve bolje upoznati sa načinima prilagodbe nastavnih materijala, škole češće ulažu u nabavu tehničke i asistivne opreme, a učenici i studenti s invaliditetom dobivaju individualiziraniju podršku i veće mogućnosti za ravnopravno sudjelovanje u obrazovnom procesu.

U području zapošljavanja, nacionalni programi profesionalne rehabilitacije predstavljaju jedan od najkonkretnijih institucionalnih odgovora na potrebe osoba s invaliditetom. Kroz stručne obuke, radne treninge i programe osnaživanja, mladima s invaliditetom se pruža prilika da steknu radna iskustva i razviju vještine koje su ranije bile teško dostupne. Ovi programi imaju poseban značaj za mlade s oštećenjem vida, jer doprinose jačanju njihove zapošljivosti i samopouzdanja u prelasku iz obrazovanja na tržište rada.

Pozitivna praksa prepoznaje se i kroz financijske poticaje poslodavcima koji zapošljavaju osobe s invaliditetom. Ova mjera je, u određenoj razini, doprinijela povećanom interesu poslodavaca i razvoju radnih mjesta koja se mogu prilagoditi različitim vrstama invaliditeta, uključujući i oštećenje vida. Iako prepreke i dalje postoje, ovakvi mehanizmi predstavljaju važan korak ka stvaranju inkluzivnijeg radnog okruženja.

U domeni pristupačnosti javnih usluga, pojedine državne institucije i lokalne uprave započele su procese unaprjeđenja digitalne i komunikacijske pristupačnosti. Ovi procesi obuhvaćaju prilagođavanje internet stranica, unaprjeđenje vizualnog i funkcionalnog identiteta digitalnih platformi, kao i izradu materijala koji su kompatibilni s asistivnim tehnologijama. Iako ove promjene još uvijek nisu sustavno ujednačene, one predstavljaju jasan pomak u odnosu na prethodni period i mogu poslužiti kao pozitivni primjeri za daljnje unaprjeđenje institucionalne prakse.

Inicijative nevladinih organizacija

Važan doprinos unaprjeđenju položaja mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori dolazi iz djelovanja organizacija civilnoga društva koje kontinuirano razvijaju programe usmjerene k osnaživanju, samostalnosti i aktivnom sudjelovanju mladih u društvu. Posebno se izdvajaju aktivnosti koje provode Savez slijepih Crne

Gore i Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, čiji rad predstavlja prepoznatljiv primjer dobre prakse u nacionalnom kontekstu.

Savez slijepih Crne Gore ima dugogodišnju ulogu u pružanju direktne podrške osobama s oštećenjem vida, s posebnim fokusom na mlade. Jedna od ključnih inicijativa Saveza odnosi se na obuke za samostalno kretanje i orijentaciju, uključujući sustavnu obuku za kretanje uz pomoć bijelog štapa. Ove obuke su od posebnog značaja za mlade s oštećenjem vida, jer predstavljaju osnovu za neovisno funkcioniranje, pristup obrazovanju, zapošljavanju i društvenim aktivnostima. Kroz individualni i grupni rad, mladi stječu praktične vještine snalaženja u urbanom prostoru, savladavanja svakodnevnih ruta i sigurnog kretanja u različitim okruženjima. Pored mobilnosti, Savez slijepih Crne Gore provodi niz edukativnih i osnažujućih programa koji obuhvaćaju digitalnu pismenost, korištenje asistivnih tehnologija, razvoj životnih i radnih vještina, kao i psihosocijalnu podršku. Poseban značaj ima rad s mladima kroz organiziranje radionica, treninga i savjetodavnih aktivnosti koje doprinose jačanju samopouzdanja, osjećaja samostalnosti i pripadnosti zajednici. Kroz djelovanje Odbora mladih, Savez dodatno potiče aktivno sudjelovanje mladih s oštećenjem vida u planiranju aktivnosti, zagovaranju prava i kreiranju inicijativa koje odgovaraju njihovim stvarnim potrebama. Poseban segment djelovanja Saveza slijepih Crne Gore odnosi se na osiguravanje pristupačnih formata informacija i obrazovnih materijala, što predstavlja jednu od ključnih pretpostavki za ravnopravno obrazovanje, kulturno sudjelovanje i društvenu uključenost mladih s oštećenjem vida. Iako je prilagodba nastavnih i drugih materijala zakonska obaveza, u praksi nepristupačna literatura i dalje predstavlja jednu od najvećih prepreka s kojima se mladi suočavaju tijekom osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Kroz rad Brajeve tiskare, Savez slijepih Crne Gore kontinuirano prilagođava udžbenike, skripte, priručnike i druge obrazovne materijale na Brailleovo pismo, kao i u uvećane i digitalno pristupačne formate. Ova podrška obuhvaća učenike osnovnih i srednjih škola, kao i studente, kojima se na taj način omogućava da

ravnopravno prate nastavu i ispunjavaju akademske obaveze. Prilagođavanje literature često se ostvaruje u suradnji s obrazovnim ustanovama i samim mladima, čime se odgovara na konkretne potrebe u realnom vremenu i smanjuje rizik od isključenosti iz obrazovnog procesa. Pored tiskanih materijala, Savez u svom radijskom studiju snima i objavljuje poetske i prozne sadržaje u audio formatu, prepoznajući značaj zvučnog sadržaja za mlade s oštećenjem vida. Ovom inicijativom se ne samo osigurava pristup književnosti, već se aktivno afirmiraju mladi kreatori – pjesnici i autori s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom. Kroz ovu praksu, književno stvaralaštvo postaje dostupno u audio formatu, ali i vidljivo u kulturnom prostoru, čime se doprinosi razbijanju stereotipa i jačanju kulturnog identiteta mladih autora s invaliditetom. Ovakve aktivnosti potvrđuju da pristupačnost nije samo tehničko pitanje, već preduvjet za puno sudjelovanje u društvu.

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore razvilo je snažan i prepoznatljiv model rada usmjeren na mlade s invaliditetom, uključujući i mlade s oštećenjem vida, s posebnim fokusom na obrazovanje, zapošljavanje, samostalni život i društveni aktivizam. Organizacija provodi brojne programe koji mladima pružaju podršku tijekom studiranja, ali i šire – kroz obuke za zapošljivost, razvoj profesionalnih vještina, mentorstvo i savjetovanje. Jedan od značajnih doprinosa Udruženja ogleda se u programima koji osnažuju mlade da prepoznaju i koriste mehanizme zaštite svojih prava, aktivno sudjeluju u donošenju odluka i uključe se u javne i zagovaračke procese. Kroz radionice, treninge i kampanje, mladi s invaliditetom razvijaju vještine javnog nastupa, liderstva i participacije, čime se jača njihova vidljivost i utjecaj u društvu. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore ima važnu ulogu i u promociji pristupačnosti u fizičkom i digitalnom okruženju, te kroz suradnju s institucijama, obrazovnim ustanovama i poslodavcima doprinosi unaprjeđenju praksi koje omogućavaju ravnopravno sudjelovanje mladih s invaliditetom. Kroz međunarodne projekte i suradnju s partnerima iz regijae i Europske unije, mladima se omogućava

sudjelovanje u razmjenama, edukacijama i programima mobilnosti, što dodatno doprinosi njihovom osobnom i profesionalnom razvoju. Značajan doprinos unaprjeđenju prava i mobilnosti mladih s invaliditetom dolazi i kroz inicijative Udruženja koje se odnose na samostalni život i kretanje. Posebno se izdvaja zagovaranje prava na korištenje pasa vodiča, kao ključnog sredstva samostalnog kretanja za osobe s oštećenjem vida. Kroz javne kampanje, zagovaračke aktivnosti i suradnju s institucijama, Udruga ukazuje na potrebu uklanjanja administrativnih, infrastrukturnih i društvenih prepreka koje otežavaju korištenje pasa vodiča u javnim prostorima, javnom prijevozu, obrazovnim ustanovama i radnom okruženju. Ova inicijativa ima poseban značaj za mlade s oštećenjem vida, jer se pravo na psa vodiča direktno povezuje sa slobodom kretanja, obrazovanjem, zapošljavanjem i društvenim sudjelovanjem. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore prepoznatljivo je i po inicijativi koja se odnosi na pravo svih studenata s invaliditetom na besplatno studiranje na svim sveučilištima u Crnoj Gori. Ova inicijativa zasniva se na principu jednakih mogućnosti i ima za cilj uklanjanje financijskih barijera koje dodatno otežavaju pristup visokom obrazovanju mladima s invaliditetom. Kroz zagovaranje ove mjere, Udruženje ukazuje da troškovi studiranja, u kombinaciji s dodatnim izdatcima za asistivnu tehnologiju, prilagođene materijale i podršku, predstavljaju ozbiljnu prepreku za veliki broj mladih. Zalaganje za besplatno studiranje ima širi društveni značaj, jer doprinosi povećanju broja visokoobrazovanih osoba s invaliditetom, njihovoj zapošljivosti i aktivnijem sudjelovanju u društvu.

Inicijative Saveza slijepih Crne Gore i Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore jasno pokazuju da organizacije civilnoga društva imaju ključnu ulogu u popunjavanju praznina koje postoje u institucionalnom sustavu. Njihov rad ne samo da pruža direktnu podršku mladima, već doprinosi razvoju inkluzivnijih politika, većoj senzibiliziranosti društva i stvaranju uvjeta za aktivno, samostalno i dostojanstveno sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u svim segmentima društvenog života.

b) Međunarodni programi i suradnje

Programi mobilnosti i međunarodna partnerstva predstavljaju značajan resurs za unaprjeđenje položaja mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori. Zahvaljujući suradnji organizacija civilnoga društva, međunarodnih organizacija i donatora, mnogi mladi su dobili priliku sudjelovati u aktivnostima koje nadilaze okvire nacionalnog sustava i otvaraju prostor za osobni, profesionalni i društveni razvoj.

Kroz programe poput Erasmus+ i drugih međunarodnih inicijativa, mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom sudjeluju u razmjenama mladih, treninzima, seminarima, studijskim posjetama i volonterskim programima. Ove aktivnosti omogućavaju im iskustva koja domaći sustav često ne može u potpunosti osigurati, uključujući boravak u inkluzivnim i pristupačnim okruženjima, upoznavanje s različitim modelima podrške, kao i učenje kroz direktan kontakt s vršnjacima iz drugih zemalja.

Međunarodne mobilnosti doprinose razvoju interkulturalnih kompetencija, jačanju komunikacijskih i socijalnih vještina, kao i izgradnji samopouzdanja i samostalnosti. Za mnoge mlade s invaliditetom, ovakvi programi predstavljaju prvo iskustvo putovanja bez oslanjanja na obitelj, što ima snažan utjecaj na njihovu percepciju vlastitih mogućnosti i granica.

Znanja i iskustva koja mladi stječu kroz međunarodne programe često se prenose u lokalni kontekst, kroz uključivanje u rad organizacija civilnoga društva, pokretanje novih inicijativa ili aktivnije sudjelovanje u zagovaračkim i procesima namijenjenim mladima. Na taj način, međunarodne mobilnosti ne utječu samo na pojedince, već doprinose i razvoju zajednice u cjelini.

Suradnja međunarodnih partnera, organizacija civilnoga društva i institucija u Crnoj Gori rezultirala je razvojem inovativnih programa i modela rada, posebno u područjima pristupačnog obrazovanja, digitalnih vještina i zapošljivosti. Kroz ove suradnje razvijaju

se digitalne platforme za pristupačno učenje, obuke za razvoj poduzetničkih i profesionalnih vještina, kao i programi profesionalne orijentacije koji su prilagođeni mladima s invaliditetom.

Međunarodni programi i suradnje tako postaju važan dopunski mehanizam nacionalnim politikama, jer mladima s oštećenjem vida i mladima s invaliditetom pružaju konkretne prilike za razvoj, umrežavanje i aktivno sudjelovanje u širem europskom i međunarodnom prostoru.

c) Inicijative lokalnih samouprava

Iako se položaj mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom u Crnoj Gori značajno razlikuje od općine do općine, u posljednjim godinama uočavaju se određeni pomaci na lokalnoj razini koji predstavljaju primjere dobre prakse. U pojedinim sredinama lokalne samouprave sve jasnije prepoznaju potrebu da kroz svoje politike, usluge i projekte odgovore na specifične potrebe mladih s invaliditetom i uključe ih u zajednicu na ravnopravniji način.

U pojedinim općinama potrebe osoba s invaliditetom, uključujući i mlade s oštećenjem vida, prepoznate su u lokalnim strateškim dokumentima i planovima. Ovim pristupom otvara se prostor za planiranje i financiranje inkluzivnih aktivnosti, unaprjeđenje pristupačnosti javnih prostora i razvoj usluga podrške koje su dostupne na lokalnoj razini. Iako ove mjere nisu uvijek sustavno razrađene, njihovo uvrštavanje u lokalne dokumente predstavlja važan korak k institucionalizaciji podrške.

Značajan primjer dobre prakse predstavlja usluga „od vrata do vrata“ koju provodi „Sekretarijat za socijalno staranje „Glavnog grada Podgorice. Ova usluga osigurava pristupačno vozilo namijenjeno osobama koje koriste invalidska kolica, ali i drugim osobama s invaliditetom kojima je potrebna podrška u kretanju. Usluga ima poseban značaj za mlade s invaliditetom, jer im omogućava samostalnije obavljanje

svakodnevnih aktivnosti, odlazak do zdravstvenih ustanova, rehabilitacijskih centara, obrazovnih institucija, kao i sudjelovanje u društvenim i kulturnim događanjima. Ovakav aspekt podrške direktno utječe na povećanje samostalnosti i smanjenje socijalne izolacije mladih.

Važan lokalni mehanizam podrške predstavlja i usluga Videći pratitelj, koju provodi Savez slijepih Crne Gore, a čiju provedbu financijski podržavaju općine Podgorica i Nikšić. Ova usluga omogućava mladima s oštećenjem vida podršku u kretanju i obavljanju svakodnevnih obaveza, uključujući odlazak do institucija, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, kulturnih sadržaja i drugih javnih prostora. Financijska podrška lokalnih samouprava ovoj usluzi pokazuje prepoznavanje njene važnosti i predstavlja primjer suradnje između lokalnih vlasti i organizacija civilnoga društva u cilju unaprjeđenja kvalitete života mladih s oštećenjem vida.

Pored konkretnih usluga, u nekim općinama realiziraju se i lokalni projekti koji uključuju edukativne kampanje, javne događaje posvećene pristupačnosti, kao i radionice usmjerene na razvoj politika za mlade koje uzimaju u obzir potrebe mladih iz ranjivih skupina. Ove inicijative često se realiziraju u suradnji s organizacijama civilnoga društva i predstavljaju pozitivan primjer povezivanja lokalnih institucija, stručnjaka i same zajednice.

Iako su ovi primjeri još uvijek ograničeni i nisu ravnomjerno zastupljeni u svim općinama, oni ukazuju na potencijal lokalnih samouprava da kroz ciljana ulaganja, planiranje i suradnju doprinesu stvaranju inkluzivnijeg okruženja za mlade s invaliditetom i mlade s oštećenjem vida. Tamo gdje postoji politička volja, institucionalna otvorenost i suradnja s organizacijama koje rade direktno s mladima, lokalna razina postaje ključni akter u unaprjeđenju njihovog svakodnevnog života i društvene uključenosti.

Slovenija

Slovenija je razvila više ustaljenih praksi koje pružaju podršku mladima s oštećenjem vida i mladim osobama s invaliditetom. Primjeri u nastavku ilustriraju nacionalne pristupe koji jačaju dostupnost inkluzivnom obrazovanju, digitalnim vještinama, asistivnim tehnologijama i sudjelovanju mladih, u skladu s Akcijskim programom za osobe s invaliditetom 2022–2030.

a) Centar „IRIS“ – prilagođeni obrazovni materijali i terenska stručna podrška

Centar „IRIS“ razvija nastavne materijale u pristupačnim formatima za učenike i studente s oštećenjem vida, uključujući udžbenike na Brailleovom pismu, taktilnu grafiku, materijale na uvećanom tisku i prilagođene digitalne formate usklađene s nacionalnim nastavnim programom. U kombinaciji s terenskom stručnom podrškom redovnim školama, ove usluge omogućavaju pristup obrazovanju djeci i mladima s oštećenjem vida u inkluzivnim obrazovnim okruženjima.

Ključni element rada Centra „IRIS“ predstavlja njegov model terenske podrške, kroz koji tiflopedagozi pružaju stručna savjetovanja nastavnicima, podršku u obrazovnim prilagođavanjima i, prema potrebi, asistenciju u učionici, u skladu s individualno utvrđenim potrebama. Povezivanjem izrade prilagođenih nastavnih materijala i rada terenskih nastavnika, Centar doprinosi dosljednijem pristupu specijaliziranim resursima širom Slovenije, u skladu sa ZUOPP-1.

b) ZDSSS – digitalna pismenost, pristupačne tehnologije i osnaživanje mladih

Slovenski savez slijepih i slabovidnih pruža obuke za korištenje čitača zaslona, softvera za uvećavanje, Brailleovih redaka i pristupačnih mobilnih aplikacija, podržavajući mlade s oštećenjem vida u razvoju digitalnih vještina neophodnih za obrazovanje i svakodnevni život.

Pored toga, Savez slijepih i slabovidnih slovenije organizira kampove i aktivnosti za mlade zasnovane na vršnjačkoj podršci, koje promoviraju socijalnu uključenost, jačanje samopouzdanja i razmjenu iskustava među mladima s oštećenjem vida. Savez slijepih i slabovidnih slovenije djeluje i u okviru nacionalnog sustava za osiguravanje asistivnih pomagala za osobe s oštećenjem vida, pružajući savjetovanje, individualnu obuku i pristup tehničkim pomagalima. Ova kombinacija digitalnih obuka, aktivnosti usmjerenih ka mladima i podrške u području asistivnih tehnologija predstavlja koordiniran pristup nevladinog sektora osnaživanju mladih s oštećenjem vida.

c) Međuopćinska društva slijepih i slabovidnih – lokalna rehabilitacija, socijalna uključenost i angažman u zajednici

Međuopćinska društva slijepih i slabovidnih (MDSS) djeluju u devet lokalnih sredina širom Slovenije i pružaju neposrednu, u zajednici zasnovanu podršku osobama s potpunim I djelomičnim oštećenjem vida, uključujući mlade. Okupljanjem stručnjaka poput edukacijskih rehabilitatora, socijalnih radnika i instruktora informacijskih tehnologija, MDSS realiziraju lokalno dostupne programe koji podržavaju samostalnost, funkcionalne vještine i socijalno sudjelovanje.

Njihove aktivnosti objedinjuju rehabilitacijsku podršku sa socijalnim i zajedničkim angažmanom, uključujući savjetovanje, obuke iz područja digitalnih vještina, podršku u korištenju pristupačnih tehnologija i sudjelovanje u slobodnim i kulturnim aktivnostima. Kroz suradnju s općinama, školama i lokalnim pružateljima usluga, MDSS jačaju inkluziju na lokalnoj razinii, mladima pružaju mogućnosti za vršnjačku interakciju, razvoj praktičnih vještina i osjećaj pripadnosti, doprinoseći smanjenju socijalne izolacije.

d) Slovenska udruga studenata s invaliditetom (DŠIS) – akademska podrška i vršnjačka uključenost studenata s invaliditetom

Slovenska udruga studenata s invaliditetom pruža podršku i zagovara prava studenata s invaliditetom, uključujući studente s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida, u sustavu visokog obrazovanja. Organizacija podržava pristup akademskim prilagodbama, pristupačnim obrazovnim okruženjima i ostvarivanju studentskih prava kroz mentorsku podršku, vršnjačke mreže i suradnju sa sveučilištima i koordinatorima za pitanja invaliditeta.

Pored akademskog okruženja, DŠIS promovira inkluziju i kroz podršku sudjelovanju mladih osoba s invaliditetom u programima Erasmus+ i Europski korpus solidarnosti, osiguravajući inkluzivne prakse i odgovarajuću individualnu podršku.

e) Biblioteka Minka Skaberne za slijepe i slabovidne – pristupačno čitanje i kultura

Biblioteka Minka Skaberne osigurava pristup literaturi i informacijama u pristupačnim formatima na nacionalnoj razini, uključujući Brailleovo pismo, DAISY knjige, audio-knjige i materijale na uvećanom tisku. Kroz usluge posudbe na licu mjesta i na daljinu, biblioteka omogućava korisnicima s oštećenjem vida, uključujući mlade, pristup literaturi bez obzira na mjesto stanovanja.

Biblioteka proizvodi pristupačne verzije obrazovne i slobodne literature i pruža podršku korisnicima u korištenju digitalnih kataloga i uređaja za reprodukciju sadržaja. Suradnja sa školama i inicijativama usmjerenim ka mladima doprinosi razvoju pristupačnog čitanja i inkluzivne kulturne participacije, dok digitalne usluge, poput platforme Blinda za audio-knjige, dodatno proširuju mogućnosti samostalnog pristupa književnosti i kulturnim sadržajima.

f) Dodatni primjeri inkluzivne prakse

Obuke iz područja orijentacije i mobilnosti predstavljaju važan primjer inkluzivne prakse za djecu i mlade s oštećenjem vida, jer podržavaju sigurno i samostalno kretanje u svakodnevnim okruženjima. Na osnovu funkcionalnih procjena vida koje se provode u okviru Univerzitetskog medicinskog centra Ljubljana, specijalizirani stručnjaci pružaju praktične obuke kroz obrazovne ustanove i usluge zasnovane u zajednici. Korištenje pristupačnih navigacijskih alata i mobilnih aplikacija dodatno doprinosi samostalnosti, naročito u nepoznatim okruženjima.

Inkluzivne prakse prisutne su i u radu organizacija koje djeluju s različitim skupinama osoba s invaliditetom. CIRIUS Kamnik osigurava integrirano obrazovanje, terapiju i rehabilitaciju za djecu i mlade s tjelesnim i višestrukim invaliditetom, dok Centri za sluh i govor u Ljubljani i Mariboru pružaju dijagnostičku, terapijsku i savjetodavnu podršku djeci s oštećenjem sluha i govorno-jezičnim teškoćama. Organizacije poput ŠENT-a pružaju podršku mladima s psihosocijalnim invaliditetom kroz savjetovanje i programe zasnovane u zajednici, dok YHD promovira samostalni život kroz korisnički vođenu osobnu asistenciju i zagovaranje prava.

Inkluzivan rad s mladima i međunarodna mobilnost dodatno su podržani kroz djelovanje organizacija poput Zavoda ODTIZ, koja integrira principe pristupačnosti i inkluzije u razmjene mladih u okviru programa Erasmus+ i projekte međunarodne suradnje. Pored toga, više lokalnih centara za mlade, uz podršku Savjeta mladih Slovenije, postupno jača inkluzivne prakse u radu s mladima kroz unaprjeđenje pristupačnosti i suradnju sa organizacijama osoba s invaliditetom, čime se omogućava veće sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i drugih mladih osoba s invaliditetom u redovnim programima za mlade.

Hrvatska

U Republici Hrvatskoj niz nacionalnih inicijativa i strateških dokumenata oblikuje okvir za unaprjeđenje mobilnosti, obrazovanja, zapošljavanja i društvenog sudjelovanja mladih osoba s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom. Nacionalni planovi izjednačavanja mogućnosti, politike inkluzivnog obrazovanja i zakonsko pravo na osobnu asistenciju čine osnovu na kojoj se razvijaju suvremeni modeli podrške.

U području mobilnosti kao primjeri dobre prakse izdvajaju se modernizacija javnog prijevoza, razvoj taktilnih staza vodilja, zvučne signalizacije i organiziranog prijevoza za osobe s invaliditetom, naročito u većim urbanim sredinama.

U obrazovanju se kao pozitivni primjeri prepoznaju sustavi rane razvojne podrške, mreža stručnjaka za podršku djeci i mladima s oštećenjem vida, kao i širenje digitalne pristupačnosti i primjene asistivnih tehnologija na svim razinama obrazovanja.

Na tržištu rada provode se poticajne mjere profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja i subvencioniranja prilagodbe radnih mjesta, dok se kroz javna priznanja i partnerske projekte dodatno motiviraju poslodavci da zapošljavaju osobe s invaliditetom. Posebno se ohrabruju primjeri dobre prakse u javnom sektoru, društvenim poduzećima i pojedinim privrednim granama koje pokazuju veću otvorenost prema inkluzivnom zapošljavanju.

Na zajednice, zakonsko pravo na osobnu asistenciju, razvoj usluge videćih pratitelja, dostupnost psihosocijalne podrške i sudjelovanje u savjetodavnim tijelima doprinose osnaživanju mladih osoba s invaliditetom za aktivno sudjelovanje u društvenom i političkom životu.

Pored navedenog, osobe s oštećenjem vida i sve osobe s invaliditetom ostvaruju pravo na inkluzivni dodatak, uz mogućnost korištenja usluge osobne asistencije koju pružaju

osobni asistenti, videći pratitelji i komunikacijski posrednici, pravo na ostvarivanje dijela tiflotehničkih pomagala i asistivnih tehnologija, pravo na pomoć u kući, kao i, po potrebi, pravo na zajamčenu minimalnu naknadu u skladu sa socijalnim statusom osobe. Dodatnu i sveobuhvatnu podršku pružaju i osnovne organizacije članice u lokalnim zajednicama, na svim razinama djelovanja.

Od 2025. godine sve ove politike dodatno se osnažuju kroz primjenu 18 stupova neovisnog življenja, koji proizlaze iz europskog okvira usklađenog sa Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom .

Posebno važna nacionalna inicijativa odnosi se na kontinuirano zagovaranje prema Hrvatskom zavodu za zdravstveno osiguranje u cilju redovnog i pravovremenog uvrštavanja novih, tehnološki naprednih asistivnih tehnologija i tiflotehničkih pomagala na Listu ortopedskih i drugih pomagala, u skladu sa suvremenim europskim standardima i razvojem novih tehnologija. Cilj ovih aktivnosti je osiguravanje da osobe s oštećenjem vida i osobe s invaliditetom mogu bez odlaganja koristiti suvremena rješenja koja povećavaju njihovu samostalnost, sigurnost i sudjelovanje u svakodnevnom životu.

Sve navedene inicijative zajedno predstavljaju snažan temelj za stvaranje okruženja u kojem mlade osobe s invaliditetom postaju ravnopravni, vidljivi i aktivni sudionici društva na svim razinama.

Bosna I Hercegovina

Rijetki primjeri postojećih mogućnosti i inicijativa dolaze isključivo od lokalnih udrugea i saveza i u skladu su s njihovim financijskim i organizacijskim kapacitetima. Institucionalne inicijative u ovom području praktično ne postoje.

Savez slijepih na državnoj razini kontinuirano provodi zagovaračke aktivnosti i aktivno sudjeluje u procesima unaprjeđenja zakonodavnog okvira.

Cipar

a) Inicijative u području inkluzivnog obrazovanja

Zakon o specijalnom obrazovanju (113(I)/1999) predstavlja osnovni pravni okvir za podršku inkluzivnom obrazovanju na Cipru. Ovim zakonom osiguravaju se resursni nastavnici, stručni asistenti i pristupačni nastavni materijali za učenike i studente s invaliditetom. U okviru ovog zakona razvijaju se Individualni obrazovni planovi (IOP), koji omogućavaju akademsku podršku prilagođenu individualnim potrebama učenika. Na ovaj način, učenicima s invaliditetom omogućava se punije i ravnopravnije sudjelovanje u obrazovnom procesu, kao i u društvenom životu unutar obrazovnih ustanova.

b) Programi zapošljavanja i stručnog osposobljavanja

U okviru modela zapošljavanja po kvotama, određena radna mjesta u javnom sektoru rezervirana su za kvalificirane osobe s invaliditetom. Programi stručnog osposobljavanja usmjereni su na razvoj vještina kod mladih osoba s invaliditetom koje su usklađene s potrebama tržišta rada, dok programi podržanog zapošljavanja osiguravaju profesionalno savjetovanje, mentorstvo i prilagođavanje radnog mjesta.

Mentorski programi dodatno olakšavaju tranziciju iz obrazovanja ka zapošljavanju, doprinoseći jačanju samopouzdanja, izgradnji profesionalnih mreža i povećanju dugoročne zapošljivosti mladih osoba s invaliditetom.

Zakoni poput Zakona o pristupačnosti veb-stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora (50(I)/2019) i Zakona o pristupačnosti proizvoda i usluga (57(I)/2024) doprinijeli su unaprjeđenju digitalne i fizičke pristupačnosti na Cipru. Nevladine organizacije, poput Pan-Ciparske organizacije slijepih (POT), pružaju obuke iz područja digitalne pismenosti, korištenja Brailleovog pisma i asistivnih tehnologija.

Ove aktivnosti omogućavaju mladim osobama s oštećenjem vida ravnopravno uključivanje u društvene, profesionalne i obrazovne aktivnosti, povećavajući njihovu samostalnost i kvalitetu života.

c) Programi participacije u zajednici i radu s mladima

Programi zasnovani na zajednici, koje često realiziraju općine i nevladine organizacije, pružaju mladim osobama s invaliditetom priliku da sudjeluju u sportskim, umjetničkim, volonterskim i kulturnim inicijativama. Sudjelovanje u ovim aktivnostima doprinosi osobnom razvoju mladih, jačanju liderskih vještina i unaprjeđenju socijalne uključenosti i participacije u zajednici.

d) Zagovaračke i aktivnosti podizanja svijesti

Zagovaranje prava i podizanje javne svijesti predstavljaju centralni dio djelovanja brojnih nevladinih organizacija, poput POT-a i KYSOA-e. Kroz radionice, kampanje i druge inicijative, uključujući obilježavanje Međunarodnog dana osoba s invaliditetom, ove organizacije doprinose smanjenju stigme i unaprjeđenju razumijevanja pitanja inkluzije, pristupačnosti i ljudskih prava osoba s invaliditetom.

Glas mladih s oštećenjem vida: zaključci transnacionalnih panel diskusija

Uvod u transnacionalne panel diskusije

Panel diskusije predstavljaju jedan od ključnih elemenata ovog poglavlja, jer omogućavaju da se neposredno čuju iskustva, stavovi i potrebe mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom. Kroz otvoreni dijalog i razmjenu mišljenja, sudionici panel diskusija govorili su o izazovima s kojima se suočavaju u svakodnevnom životu, ali i o prilikama i rješenjima koja mogu doprinijeti većoj pristupačnosti i inkluziji.

Cilj realizacije panel diskusija bio je identificiranje ključnih prepreka u pristupu informacijama, obrazovanju, mobilnosti i sudjelovanju u aktivnostima u zajednici, kao i sagledavanje postojećih mehanizama podrške i mogućnosti za njihovo unaprjeđenje. Posebna vrijednost panel diskusija ogleda se u činjenici da su zaključci zasnovani na osobnim iskustvima mladih, čime se osigurava autentičan i neposredan uvid u njihove stvarne potrebe i izazove.

Prva panel diskusija bila je fokusirana na pristup informacijama i identificiranje ključnih prepreka u području informiranja. Sudionici su ukazali na značaj digitalnih tehnologija i asistivnih alata, ali i na ograničenja koja proizlaze iz nepristupačnih digitalnih platformi, neadekvatnih formata sadržaja i nedovoljne primjene standarda digitalne pristupačnosti.

Druga panel diskusija bila je usmjerena na potrebe, prilike i moguća rješenja u vezi sa sudjelovanjem mladih osoba s invaliditetom u obrazovanju, mobilnosti, radu s mladima i aktivnostima u zajednici, uz poseban naglasak na značaj sustavne podrške, pravovremene prilagodbe materijala i aktivne uloge samih mladih u procesima donošenja odluka.

Zaključci predstavljeni u ovom poglavlju ne trebaju se smatrati kao izolirana mišljenja, već kao važan doprinos razumijevanju položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u partnerskim zemljama. Njihova svrha je ukazati na konkretne izazove s kojima se mladi suočavaju, ali i poslužiti kao polazna osnova za daljnje unaprjeđenje politika, praksi i programa usmjerenih prema većoj dostupnosti i ravnopravnom sudjelovanju mladih.

Zaključci prve transnacionalne panel diskusije – pristup informacijama

Prva panel diskusija bila je posvećena temi pristupa informacijama i identificiranju ključnih prepreka s kojima se suočavaju mladi s oštećenjem vida. U okviru prvog seta pitanja razmatran je način na koji mladi s oštećenjem vida dolaze do relevantnih i važnih informacija. Iskustva sudionika panel diskusije ukazuju na to da se do ključnih informacija najčešće dolazi kombiniranjem više različitih izvora. Kao jedno od osnovnih ograničenja istaknuta je nepristupačnost određenih medija, digitalnih platformi i internet stranica, pri čemu je naglašeno da dostupnost informacija u velikoj mjeri ovisi o njihovoj vrsti i namjeni.

Iako se mladi s oštećenjem vida u najvećem broju slučajeva informiraju putem online platformi, te da im je razvoj tehnologije značajno olakšao pristup informacijama, kao važni izvori informiranja prepoznaju se i obrazovne institucije, fakulteti, kao i organizacije osoba s invaliditetom. Pored toga, kao izvori informacija i dalje su prisutni radio, televizija i društvene mreže. Kada je riječ o društvenim mrežama, jedan od sudionika ukazao je na činjenicu da pojedine platforme, iako vrlo korištene, nisu razvijene na pristupačan način za mlade s oštećenjem vida. Posebno je istaknuto da

društvena mreža Instagram ne osigurava adekvatnu razinu pristupačnosti, budući da fotografije i video sadržaji uglavnom nemaju opise, niti postoji opcija koja bi korisnicima omogućila da dobiju jasne i potpune informacije o objavljenom sadržaju.

U nastavku diskusije govorilo se o najpristupačnijim, ali i najmanje pristupačnim izvorima informiranja. U usporedbi s Instagramom, koji se prema iskustvima sudionika pokazao kao jedna od najnepristupačnijih platformi, Facebook je prepoznat kao pristupačniji izvor informacija, prvenstveno zbog opcije automatske deskripcije fotografija, koja ima veliki značaj za korisnike s oštećenjem vida. Pored društvenih mreža, prepreke u pristupu informacijama identificirane su i na brojnim veb-stranicama koje su u velikoj mjeri zasnovane na vizualnim sadržajima, bez opisa ili alternativnog teksta. Ipak, navedeni su i pozitivni primjeri pojedinih portala, naročito iz područja zdravstvene zaštite, koji pokazuju određene pomake ka prilagođavanju sadržaja za širu populaciju.

Jedan od sudionika istakao je da je veliki broj internet sadržaja pristupačan putem Google pretraživača uz korištenje čitača zaslona, kao i da su aplikacije pojedinih novinskih agencija dobar primjer uzimanja u obzir potreba korisnika s oštećenjem vida. Kao dodatno pozitivan primjer navode se alati bazirani na umjetnojinteligenciji, poput aplikacija Bixi bot ili Be My Eyes, koje mogu opisivati fotografije i video sadržaje koji nisu prethodno prilagođeni, pod uvjetom da se mogu podijeliti u okviru aplikacije.

Sudionici su se osvrnuli i na tradicionalne medije, pri čemu je radio ocijenjen kao znatno pristupačniji u odnosu na televiziju. Tiskani mediji prepoznati su među najnepristupačnijima, iako se njihov sadržaj u određenoj mjeri može prilagoditi korištenjem aplikacija koje omogućavaju fotografiranje i konverziju teksta. Zaključeno je da se situacija u ovom području postupno mijenja, ali da i dalje postoji jasna podjela na pristupačne i nepristupačne izvore informacija.

Jedna od sudionica istakla je da je internet, kao takav, dostupan svima, te da se putem Google pretraživača informacije mogu relativno nesmetano pronaći, dok to nije slučaj s velikim brojem pojedinačnih stranica. Kao pristupačnu i zanimljivu društvenu mrežu navela je TikTok, dok Facebook i Instagram, unatoč velikoj količini informacija koje se na njima objavljuju, ostaju problematični s aspekta pristupačnosti. Posebno je naglašen značaj alata poput ChatGPT-a, koji može biti koristan izvor informacija za mlade s oštećenjem vida, ali i za mlade bez invaliditeta. Opcija audio komunikacije, uz mogućnost naknadnog dobivanja pisanog zapisa, ocijenjena je kao naročito korisna, posebno za mlade s djelomičnim oštećenjem vida koji ne koriste čitače zaslona. Ipak, sudionici su se usuglasili da ovakvi alati mogu poslužiti kao polazna osnova za informiranje, dok je za precizne i provjerene informacije neophodno provesti dodatno istraživanje.

U okviru prve panel diskusije razmatrano je i pitanje jesu li mladi s oštećenjem vida zbog nepristupačnosti informacija propuštali prilike za sudjelovanje na konferencijama, online događajima ili edukacijama. Sudionici su naveli da se takve situacije dešavaju, naročito kada informacije o događajima nisu bile dostupne ili pravovremeno prenesene. Jedan od sudionika podijelio je iskustvo online edukacije koju nije mogao pratiti jer se bazirala isključivo na vizualnim prezentacijama bez dodatnih objašnjenja, dok je prilikom osobnog prisustva na istoj edukaciji imao mogućnost razmjene mišljenja i dobivanja jasnih pojašnjenja. Kao dodatni primjer naveden je i tečaj stranog jezika u kojem je edukatorica sadržaj pisala isključivo markerom na ploči, što je onemogućilo praćenje nastave osobama s djelomičnim oštećenjem vida, unatoč zanimljivom i kvalitetnom nastavnom sadržaju.

Sudionici su ukazali i na to da osobe bez invaliditeta koje realiziraju edukacije često nemaju dovoljno znanja o načinima prilagodbe sadržaja, te da nepristupačnost najčešće nije namjerna. Povećana interakcija sa mladima s oštećenjem vida doprinosi boljem

razumijevanju njihovih potreba, što dalje utječe na promjenu pristupa edukatora, prilagođavanje materijala i unaprjeđenje cjelokupnog obrazovnog procesa. Naglašena je potreba za upoznavanjem šire javnosti s izazovima s kojima se mladi s oštećenjem vida suočavaju, kao i s asistivnim tehnologijama i formatima neophodnim za pristupačnost.

Poseban dio diskusije bio je posvećen preprekama u pristupu informacijama, kao što su digitalna nepristupačnost, neodgovarajući formati, kašnjenje informacija i nejasna komunikacija. Kao značajna prepreka istaknuti su oglasi na stranicama i u aplikacijama, koji ometaju rad čitača zaslona i narušavaju kontinuitet čitanja sadržaja. Također, veliki broj digitalnih platformi ne poštuje standarde pristupačnosti, a vizualni elementi često nemaju odgovarajući alternativni tekst. Problemi se javljaju i prilikom prihvaćanja kolačića, gdje su opcije za upravljanje minimalne i teško uočljive, kao i kod nemogućnosti stabilnog pozicioniranja na određenim dijelovima stranice zbog stalne promjene sadržaja. Iako postoje alati za blokiranje reklama, korisnici ih često izbjegavaju zbog zabrinutosti u vezi sa privatnošću. Dodatni izazov predstavljaju i ažuriranja aplikacija, koja nerijetko narušavaju postojeću razinu pristupačnosti, zbog čega se mladi s oštećenjem vida ponekad odlučuju ne ažurirati softvere koje koriste.

Na pitanje koje su vrste informacija u partnerskim zemljama projekta najteže dostupne u pristupačnim formatima, odgovori sudionika bili su ujednačeni. Zaključeno je da su izazovi u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori vrlo osobni, te da je pristupačnih informacija i dalje vrlo malo. Mladi s oštećenjem vida često su prisiljeni tražiti pomoć drugih osoba ili koristiti alternativne načine informiranja, što proces čini sporijim i kompliciranijim u odnosu na mlade bez invaliditeta. Posebno su istaknute poteškoće u području bankarstva, gdje čitači zaslona često ne mogu prepoznati ključne informacije, pa se korisnici oslanjaju na pozive call centrima. Kao negativno iskustvo navedena je i verifikacija bankovnih kartica putem telefona, gdje je zbog

nepristupačnosti procesa unos sigurnosnog koda zahtijevao više vremena nego što je predviđeno.

Završni dio diskusije bio je posvećen kritičnim barijerama koje utječu na sudjelovanje mladih s oštećenjem vida u različitim područjima društvenog života. Kao jedna od najvećih prepreka istaknuta je nepristupačna literatura u obrazovnom procesu, koja ima dugoročne posljedice na samopouzdanje i daljnje životne odluke mladih. Sudionici su podijelili iskustva u kojima su studenti morali dodatno tražiti i prilagođavati literaturu, često gubeći vrijeme, dok su skripte i materijali nerijetko sadržali veliki broj neprilagođenih vizualnih prikaza. Kao pozitivan primjer navedena je praksa iz Srbije, gdje nacionalna biblioteka posjeduje čitaonicu za osobe s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida, a profesori prilagođavaju i elektronički dostavljaju materijale studentima.

Iskustva iz Hrvatske ukazuju na to da pristupačnost u obrazovanju u velikoj mjeri ovisi o pojedinačnim školama i razini informiranosti nastavnog kadra. Sudionici smatraju da je važno uključiti i roditelje u ovaj proces kako bi se dodatno olakšala suradnja s profesorima. Jedna od sudionica istakla je da tijekom ranog školovanja nije imala mogućnost polaganja pismenih ispita, već isključivo usmenih, što je značajno ograničilo mogućnost da pokaže svoje pune kapacitete. Zaključeno je da profesori imaju ključnu ulogu u osamostaljivanju i napredovanju mladih s oštećenjem vida, te da je neophodno osigurati jednake prilike za razvoj i iskazivanje potencijala.

Na kraju, sudionici su ukazali i na nedostatak univerzalnog dizajna u suvremenim tehnologijama, čak i kod globalnih kompanija. Kao primjer naveden je prelazak sa touch ID na face ID tehnologiju, koja predstavlja ozbiljan izazov za korisnike s oštećenjem vida. Ovakvi primjeri potvrđuju potrebu za sustavnim pristupom univerzalnom dizajnu, kako bi digitalne usluge bile dostupne svim korisnicima na jednak i kvalitetan način.

Zaključci druge transnacionalne panel diskusije – potrebe, prilike i rješenja za ravnopravno sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom

Druga panel-diskusija realizirana je s ciljem identificiranja postojećeg stanja u području potreba, prilika i mogućih rješenja vezanih uz sudjelovanje mladih osoba s invaliditetom u obrazovanju, mobilnosti, zapošljavanju, radu s mladima i društvenim procesima općenito. Prvi skup pitanja odnosio se na potrebe u području informiranja mladih s invaliditetom, s posebnim naglaskom na ulogu organizacija, škola i institucija, odnosno na pitanje je li nužno prilagođavati materijale i unaprijediti jasnoću komunikacije.

Jedan od sudionika panel-diskusije smatrao je da mladi, ukoliko posjeduju određenu razinu informatičke pismenosti, mogu samostalno prilagoditi potrebne materijale svojim potrebama te da je danas znatno lakše nego ranije snaći se s literaturom i knjigama. Prema njegovu mišljenju, situacija je u odnosu na ranije razdoblje unaprjeđena, budući da postoje i prilagođeni časopisi, zbog čega dodatne opsežne prilagodbe nisu uvijek nužne. Drugi sudionik djelomično se složio s tim stavom, ali je naglasio da samostalno prilagođavanje materijala, iako pozitivno u smislu samostalnosti, mladima s oštećenjem vida oduzima značajno vrijeme koje bi se moglo posvetiti učenju. Iz osobnog iskustva naveo je da je tijekom studija, radi prilagodbe literature, morao izdvajati sredstva iz vlastitog proračuna kako bi se knjige skenirale i učinile dostupnima, što predstavlja dodatno financijsko i organizacijsko opterećenje. Istaknuto je da se taj izazov ne bi trebao promatrati kao individualni problem, već kao sustavni, te da je nužno da institucije preuzmu odgovornost za pravodobnu prilagodbu nastavnih materijala kako bi mladi s invaliditetom ravnopravno i spremno ulazili u sljedeće obrazovne i životne faze.

Slična situacija prisutna je i u srednjim školama, gdje postoje različiti obrazovni smjerovi, a literatura se često mijenja, što dodatno naglašava potrebu za sustavnim pristupom prilagodbi obrazovnih sadržaja. Kao pozitivna okolnost istaknuto je da su sve partnerske zemlje uključene u projekt potpisnice Marakeškog sporazuma, no naglašeno je da je nužno njegove odredbe dosljedno primjenjivati u praksi. Sudionici su ukazali i na problem pogrešnih institucionalnih pristupa, pri čemu se ponekad pokreću inicijative koje formalno imaju za cilj podršku mladima s oštećenjem vida, ali se u praksi svode na parcijalna i neadekvatna rješenja. Kao primjer navedena je prilagodba udžbenika isključivo u audioformatu, čime se učenicima uskraćuje mogućnost razvoja vještina čitanja i pisanja. Na taj se način umanjuje značaj osnovnog i primarnog pisma, bilo da je riječ o Brailleovu pismu za osobe s oštećenjem vida ili standardnom tisku za videće osobe.

Iskustva iz Hrvatske ukazuju na postojanje programa prilagodbe udžbenika u pristupačnim formatima za osnovno obrazovanje, kako na Brailleovu pismu, tako i na uvećanom tisku. Međutim, kao ključni problem istaknuto je financiranje tih aktivnosti, budući da se one uglavnom provode kroz projekte i putem organizacija osoba s invaliditetom, a ne kroz sustavnu podršku državnih institucija. U praksi to dovodi do situacije u kojoj učenici bez invaliditeta dobivaju udžbenike na početku školske godine, dok učenici s oštećenjem vida na svoje prilagođene udžbenike čekaju i po nekoliko mjeseci. Iako značajnu podršku pružaju organizacije osoba s invaliditetom, roditelji, članovi obitelji te asistenti u nastavi u pojedinim školama, zaključeno je da sustav u tom području i dalje ne funkcionira na zadovoljavajući način. Slična situacija prisutna je i na fakultetima, gdje prilagodba literature u velikoj mjeri ovisi o pojedinim fakultetima i angažmanu nastavnika.

U okviru rasprave o potrebama i svakodnevnim izazovima mladih s invaliditetom, jedan od iskaza sudionice dodatno je ilustrirao značaj asistivnih tehnologija i individualnih

strategija u prevladavanju prepreka. Sudionica je navela da u većini slučajeva uspijeva samostalno doći do informacija, ali da se u situacijama kada naiđe na prepreke oslanja na tehnička pomagala ili podršku okoline. Kao osnovne alate istaknula je softverske programe za uvećavanje sadržaja na telefonu i računalu, kao i korištenje ručne i elektroničke lupe. Tijekom školovanja i studiranja koristila je i teleskop za gledanje na daljinu, osobito za čitanje tablica, grafikona i drugih sadržaja prikazanih na ploči u učionicama i predavaonicama. Govoreći o digitalnim tehnologijama, istaknula je da najveće prepreke predstavljaju neprilagođene aplikacije, kao i prisutnost oglasa, suvišnih vizualnih elemenata, loših kontrasta i CAPTCHA mehanizama, koji često onemogućuju samostalno korištenje digitalnih platformi. Kao posebno problematične izdvojene su situacije u kojima se nastava i predavanja oslanjaju isključivo na vizualne prezentacije bez odgovarajućeg verbalnog objašnjenja, što dodatno otežava praćenje sadržaja. U vezi s obrazovanjem, sudionica je navela da su dodatne poteškoće predstavljali i skripte te tiskani materijali te da je, iako joj je elektronička lupa bila privremeno rješenje, optimalno da nastavna gradiva budu dostupna u elektroničkom obliku kako bi ih mogla samostalno prilagoditi svojim potrebama.

Na temelju iznesenih stavova zaključeno je da je nužno osigurati dostupnost informacija u pristupačnim formatima te njihovu pravodobnu prilagodbu kako bi mladi s invaliditetom mogli ravnopravno sudjelovati u obrazovnom procesu.

Drugi skup pitanja odnosio se na pristupačnost obrazovanja, mobilnosti, zapošljavanja i rada s mladima, s posebnim osvrtom na pristupačnost obrazovnih institucija, programa za mlade i mogućnosti mobilnosti. Istaknuto je da se Crna Gora i Bosna i Hercegovina, u okviru programa razmjene i mobilnosti poput Erasmusa, smatraju pridruženim zemljama s manje iskustva, dok Hrvatska i Slovenija, kao članice Europske unije, imaju širi spektar mogućnosti.

Sudionica iz Hrvatske navela je da je tijekom studija često imala priliku prijavljivati se na programe mobilnosti, ali je istaknula da, iako opća populacija ima mogućnost sudjelovanja, mladi s invaliditetom nemaju pristup uistinu pristupačnim programima mobilnosti. Iako programi formalno postoje, nedostaju mehanizmi prilagodbe, poput angažiranja asistenta, a dodatni troškovi podrške nisu predviđeni u okviru programa, što u praksi onemogućuje ravnopravno sudjelovanje. Ostali sudionici prepoznali su to kao značajan problem, naglašavajući važnost mobilnosti za upoznavanje novih kultura, razmjenu iskustava i osobni razvoj.

U raspravi je istaknuto i da je potrebna veća inicijativa samih mladih s invaliditetom. Jedan od sudionika podijelio je iskustvo učenja esperanta, koje mu je omogućilo sudjelovanje na konferencijama i kongresima diljem Europe, naglašavajući da postoje različiti načini stjecanja međunarodnih iskustava ukoliko postoji osobna motivacija. Nadovezujući se na taj stav, drugi je sudionik istaknuo da su mladi s invaliditetom često previše konformistični te da je svako novo iskustvo, a osobito putovanje, važno za širenje vidika i osobni razvoj.

Na pitanje osjećaju li se dobrodošlo i uključeno u rad s mladima, volontiranje i aktivnosti u zajednici, jedan je sudionik podijelio iskustvo volontiranja u Nizozemskoj. Tijekom tog iskustva mladi s potpunim i djelomičnim oštećenjem vida sudjelovali su u volonterskim aktivnostima, uključujući i fizičke poslove. Iako se nije radilo o dugoročnoj profesionalnoj perspektivi, iskustvo je ocijenjeno iznimno vrijednim jer je omogućilo upoznavanje mladih iz različitih dijelova Europe i svijeta, kao i osjećaj prihvaćenosti i uključenosti.

U okviru pitanja o potrebnim poboljšanjima i programskim rješenjima istaknuto je da u partnerskim zemljama nedostaje bolja informiranost o programima formalnog i neformalnog učenja. Posebno je naglašena potreba za unaprjeđenjem učenja stranih jezika, budući da se u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori nastava za učenike s oštećenjem vida često provodila improvizirano. Zbog čestih promjena udžbenika nisu

postojali prilagođeni udžbenici stranih jezika na Brailleovu pismu, iako je Brailleovo pismo ključno za osobe s potpunim oštećenjem vida, kako kao primarno pismo, tako i za razvoj vještina čitanja.

Jedno od završnih pitanja odnosilo se na to što bi škole, organizacije mladih i institucije trebale unaprijediti kako bi potaknule veću aktivnost mladih s invaliditetom. Kao ključna aktivnost istaknuta je edukacija zaposlenika u obrazovnim ustanovama i drugim institucijama, osobito u području odnosa, pristupa i komunikacije prema mladima s invaliditetom. Naglašeno je da je nužno da zaposlenici, kroz kontinuiranu edukaciju, steknu znanja o izazovima s kojima se mladi s invaliditetom suočavaju, kao i o načinima prilagodbe literature, informacija i aktivnosti u skladu s njihovim potrebama. Zaključeno je da će društvo biti bogatije i inkluzivnije u trenutku kada se fokus s ograničenja prebaci na potencijale te kada se mladima s invaliditetom pruži prilika za ravnopravno sudjelovanje u svim društvenim procesima.

Završni dio rasprave bio je posvećen praktičnim promjenama koje bi imale pozitivan utjecaj na svakodnevni život mladih s invaliditetom. Istaknuto je da veći broj aktivnosti za mlade može doprinijeti njihovoj društvenoj uključenosti, ali da je jednako važno obnoviti regionalnu povezanost, koja je u velikoj mjeri izgubljena nakon devedesetih godina. Sudionici su naglasili važnost razmjene iskustava kroz susrete uživo, a ne isključivo putem interneta, jer upravo takvi susreti mogu biti snažan poticaj za promjene u lokalnim sredinama. Zaključeno je da promjene započinju od samih mladih s invaliditetom, koji moraju biti vidljivi i aktivni u društvu, svjesni da svojim angažmanom i osobnim razvojem doprinose promjeni percepcije i stvaranju kvalitetnijeg i inkluzivnijeg okruženja.

Preporuke za unaprjeđenje položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom

Unaprjeđenje položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva sveobuhvatan, dugoročan i koordiniran pristup koji nadilazi parcijalna rješenja i povremene intervencije. Analiza zakonodavnog okvira, dostupnih usluga, mogućnosti obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i sudjelovanja, kao i identificiranih prepreka i primjera dobre prakse, jasno ukazuje na potrebu za sustavnim mjerama koje će osigurati stvarnu, a ne samo formalnu inkluziju mladih.

Preporuke predstavljene u ovom poglavlju temelje se na iskustvima i potrebama koje su mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom izravno iskazali, kao i na nalazima prikupljenima kroz nacionalne analize i transnacionalne razmjene u okviru projekta Youth IMPACT. One odražavaju stvarne izazove s kojima se mladi suočavaju u svakodnevnom životu, ali i potencijale koji postoje unutar institucija, lokalnih zajednica i civilnog sektora.

Cilj preporuka nije samo unaprjeđenje pojedinih područja, već uspostava međusobno povezanog sustava podrške koji obuhvaća pristupačnost informacija, kvalitetno inkluzivno obrazovanje, veću dostupnost usluga za mobilnost i samostalan život, ravnopravniji pristup tržištu rada te aktivno sudjelovanje mladih u društvu i procesima donošenja odluka. Poseban naglasak stavljen je na potrebu jačanja međusektorske suradnje i dosljedne primjene postojećih zakonskih i strateških rješenja.

Ovo poglavlje ima za cilj poslužiti kao praktičan i strateški okvir za donositelje odluka, institucije, jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnoga društva i međunarodne partnere, ali i kao alat mladima s oštećenjem vida i mladima s invaliditetom u

zagovaranju njihovih prava. Preporuke su usmjerene na stvaranje okruženja u kojem će mladi imati jednake mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje, mobilnost, sudjelovanje u društvenim procesima te vođenje samostalnog i dostojanstvenog života.

Crna Gora

Unaprjeđenje položaja mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Crnoj Gori zahtijeva dosljedan prijelaz s normativnih rješenja na njihovu potpunu i mjerljivu primjenu u praksi. Iako zakonodavni i strateški okvir u velikoj mjeri prepoznaje prava osoba s invaliditetom, svakodnevna iskustva mladih ukazuju na postojanje značajnog jaza između propisanih prava i njihove stvarne dostupnosti. Preporuke u ovom poglavlju usmjerene su na jačanje tog mosta između politika i stvarnog života mladih, kroz unaprjeđenje pristupačnosti, samostalnosti, zapošljivosti i društvene participacije.

a) Pristupačnost informacija i digitalnog okruženja

Digitalna pristupačnost predstavlja temeljni preduvjet za samostalno funkcioniranje mladih u suvremenom društvu. Mladi s oštećenjem vida i mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju s nepristupačnim mrežnim stranicama, dokumentima i digitalnim uslugama, zbog čega su često prisiljeni ovisiti o asistenciji drugih osoba. Nužno je da se obveze koje već postoje u zakonodavstvu i europskim standardima sustavno primjenjuju, uz jasno definiranu odgovornost institucija u vezi s pristupačnošću digitalnih sadržaja.

Posebnu pozornost potrebno je posvetiti razvoju jedinstvenih, pristupačnih izvora informacija o pravima, uslugama i programima za mlade s invaliditetom, kao i kontinuiranoj edukaciji zaposlenika u institucijama o pristupačnoj komunikaciji. Digitalna inkluzija ne smije ovisiti o dobroj volji pojedinaca, već mora postati standard javne uprave i jedinica lokalne samouprave.

b) Obrazovanje i dostupnost nastavnih materijala

Obrazovni sustav ima ključnu ulogu u oblikovanju životnih mogućnosti mladih s invaliditetom. Iako je inkluzivno obrazovanje normativno uspostavljeno, njegova je provedba u praksi i dalje neujednačena te često ovisi o individualnim inicijativama nastavnika ili kapacitetima pojedinih škola. Nužno je sustavno jačati kompetencije nastavnog kadra, unaprijediti dostupnost asistivnih tehnologija i osigurati da pristupačni obrazovni materijali budu pravilo, a ne iznimka.

U tom kontekstu, standardizacija Brailleova pisma predstavlja jednu od ključnih preporuka. Dovršetak tog procesa omogućio bi dosljednu primjenu Brailleova pisma u obrazovanju, izdavaštvu, javnoj komunikaciji i informiranju, čime bi se značajno unaprijedila samostalnost i ravnopravnost mladih s oštećenjem vida. Brailleovo pismo nije isključivo obrazovno pitanje, već temelj za cjeloživotno učenje, zapošljivost i aktivno građansko sudjelovanje.

c) Mobilnost i samostalno kretanje

Samostalno kretanje temelj je obrazovanja, zapošljavanja i društvenog života mladih s invaliditetom. Iako postoje određeni pozitivni pomaci, pristupačnost javnog prostora, javnog prijevoza i usluga podrške i dalje je ograničena i teritorijalno neujednačena. Potrebno je razvijati održive programe obuke iz orijentacije i mobilnosti uz podršku države i lokalnih zajednica, kao i sustavno unaprjeđivati fizičku pristupačnost javnih površina, infrastrukture i javnog prijevoza.

Važno je da mladi s invaliditetom budu aktivno uključeni u planiranje i evaluaciju urbanih i prometnih rješenja, jer upravo njihova iskustva ukazuju na stvarne prepreke i praktična rješenja. Mobilnost ne smije biti privilegija, već temeljno pravo koje omogućuje samostalnost i dostojanstven život.

d) Zapošljavanje i profesionalni razvoj

Unatoč postojećim mjerama profesionalne rehabilitacije i subvencijama za zapošljavanje, mladi s invaliditetom i dalje se suočavaju s predrasudama poslodavaca, nepristupačnim radnim okruženjima i nedostatkom prilagođenih prilika za stjecanje radnog iskustva. Potrebno je jačati programe stručne prakse, karijernog savjetovanja i mentorstva, uz snažniju suradnju institucija, gospodarstva i organizacija civilnog društva.

Poseban naglasak treba staviti na razvoj suvremenih i digitalnih zanimanja, kao i na potporu poduzetništvu mladih s invaliditetom. Zapošljavanje se ne bi trebalo promatrati isključivo kroz socijalnu prizmu, već kao ulaganje u ljudski potencijal i doprinos razvoju društva.

e) Međunarodna mobilnost i neformalno učenje

Međunarodni programi mobilnosti i neformalnog učenja predstavljaju snažan mehanizam osnaživanja mladih s invaliditetom, no i dalje su im samo djelomično dostupni. Nužno je osigurati da inkluzivna mobilnost postane sastavni dio svih programa za mlade i obrazovnih programa, uz odgovarajuću logističku, financijsku i asistivnu podršku.

Uspostava nacionalne kontaktne točke za inkluzivnu mobilnost pridonijela bi boljem informiranju i pripremi mladih za sudjelovanje u međunarodnim programima, čime bi se povećali njihova samostalnost, samopouzdanje i vidljivost u europskom prostoru.

f) Aktivno sudjelovanje mladih u društvu i kulturi

Mladi s invaliditetom i dalje su nedovoljno uključeni u procese donošenja odluka, kulturni život i oblikovanje javnih politika. Njihovo sudjelovanje često ostaje ograničeno na projektne aktivnosti, bez sustavne institucionalne podrške. Potrebno je osigurati

pristupačne mehanizme participacije, uključujući savjete mladih, javne rasprave i savjetodavna tijela.

U području kulture posebnu pozornost treba posvetiti fizičkoj, komunikacijskoj i programskoj pristupačnosti kulturnih institucija i događanja, kako bi mladi s invaliditetom mogli biti ravnopravni korisnici i stvaratelji kulturnih sadržaja. Kulturna participacija ima snažan utjecaj na osjećaj pripadnosti, samopouzdanje i društvenu vidljivost mladih.

g) Usklađivanje zakonodavstva, politika i prakse

Jedan od ključnih izazova u Crnoj Gori jest nedostatno praćenje provedbe zakona i strategija u praksi. Potrebno je uspostaviti jasne mehanizme praćenja, evaluacije i izvještavanja o provedbi politika koje se odnose na mlade s invaliditetom, uz aktivno uključivanje organizacija civilnoga društva i samih mladih.

Dosljedna primjena postojećeg zakonodavstva, uz kontinuirano unaprjeđenje politika na temelju stvarnih iskustava korisnika, predstavlja temelj za poboljšanje svakodnevice mladih s invaliditetom i stvaranje održivog sustava podrške.

Slovenija

Na temelju analize nacionalnog konteksta identificirano je više mjera koje mogu dodatno ojačati inkluziju, sudjelovanje i samostalnost mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Sloveniji. Preporuke u nastavku usmjerene su na razvoj politika, obrazovanje, usluge podrške, rad s mladima i mobilnost. One se nadovezuju na opredjeljenja definirana Akcijskim programom za osobe s invaliditetom 2022.–2030. te su usklađene s načelima Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom.

a) Jačanje ranog prepoznavanja i specijalizirane podrške u redovitom obrazovanju

Slovenija bi trebala nastaviti jačati rano prepoznavanje oštećenja vida te osigurati pravovremen i dosljedan pristup specijaliziranoj podršci od samog početka školovanja. Redovite škole imale bi korist od jasnijih smjernica za prilagodbu nastavnih materijala i metoda rada, kao i od redovitih stručnih usavršavanja nastavnog kadra u području inkluzivnih praksi, u skladu sa Zakonom o usmjeravanju djece s posebnim potrebama. Posebnu pozornost potrebno je posvetiti jačanju dostupnosti specijaliziranih stručnjaka, uključujući tiflopedagoge, kao i rješavanju postojećih nedostataka u kapacitetima i neujednačene regionalne pokrivenosti. Unaprjeđenje suradnje između redovitih škola i specijaliziranih institucija, poput Centra „IRIS“, pridonijelo bi boljem prijenosu znanja i kontinuitetu stručne podrške, osiguravajući ujednačeniju i predvidljiviju podršku učenicima s oštećenjem vida diljem zemlje.

b) Osiguravanje pravovremenog pristupa pristupačnim nastavnim materijalima i digitalnim sadržajima

Osiguravanje ravnopravnog pristupa udžbenicima, radnim bilježnicama i digitalnim nastavnim materijalima u pristupačnim formatima od ključne je važnosti za puno sudjelovanje učenika i studenata s oštećenjem vida. Kada pristupačne verzije nisu dostupne istodobno sa standardnim materijalima, obitelji se često suočavaju s dodatnim organizacijskim opterećenjima u koordinaciji sa školama i pružateljima usluga. Sloveniji bi koristile nacionalne inicijative koje potiču standardizaciju nastavnih materijala i sustavnu izradu pristupačnih formata od samog početka. Zagovaračke aktivnosti Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih ukazuju na važnost uključivanja pristupačnih verzija u redovite izdavačke procese, čime bi se unaprijedila predvidljivost, smanjio pritisak na obitelji i stvorili koherentniji i inkluzivniji uvjeti učenja.

c) Proširenje pristupa pristupačnim tehnologijama i jačanje digitalne uključenosti

Pristupačne tehnologije, poput čitača zaslona, softvera za povećavanje, Brailleovih redaka i pristupačnih mobilnih aplikacija, ključne su za samostalnost i sudjelovanje mladih s oštećenjem vida. Pristup tim alatima može se razlikovati ovisno o individualnim pravima te kapacitetima škola i stručnjaka da podrže njihovu učinkovitu primjenu. Jačanje edukacija za nastavnike, savjetnike i radnike s mladima, uz povećanje svijesti među poslodavcima i javnim institucijama, pridonijelo bi dosljednijoj primjeni pristupačnih tehnologija u obrazovanju, svakodnevnom životu i zapošljavanju. Osiguravanje usklađenosti mrežnih stranica javnog sektora, obrazovnih platformi i digitalnih alata sa standardima pristupačnosti, u skladu sa Zakonom o digitalnoj pristupačnosti i smjernicama WCAG, ostaje ključan korak prema punoj digitalnoj uključenosti.

d) Jačanje inkluzivnog sudjelovanja mladih i struktura vršnjačke podrške

Inkluzivno sudjelovanje mladih pridonosi razvoju samopouzdanja, socijalnih vještina i samostalnosti mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom. Međuopćinska društva slijepih i slabovidnih (MDSS) osiguravaju važne lokalne prostore za vršnjačko povezivanje i sudjelovanje, nadopunjene nacionalnim inicijativama Slovenskog saveza slijepih i slabovidnih. Jačanje suradnje između organizacija osoba s invaliditetom, redovitih centara za mlade i organizacija mladih, uz ciljane edukacije za radnike s mladima, podržalo bi inkluzivnije i održivije prakse rada s mladima. Proširivanje mogućnosti za vršnjačko mentorstvo, vodstvo mladih i sudjelovanje u procesima donošenja odluka u skladu je s ciljevima Nacionalnog programa za mlade 2023.–2030.

e) Unaprjeđenje mobilnosti i pristupačnosti u lokalnim sredinama

Edukacije iz područja orijentacije i mobilnosti od ključne su važnosti za samostalnost mladih s oštećenjem vida, no njihova učinkovitost ovisi o pristupačnim i predvidljivim

okruženjima. Općine bi mogle dodatno podržati sigurno i samostalno kretanje unaprjeđenjem pješačkih ruta, prijelaza, taktilnih oznaka i zvučne signalizacije na raskrižjima, u skladu s obvezama pristupačnosti propisanima Zakonom o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom. Promicanje pristupačnih općina, pristupa koji je već usvojen u više lokalnih zajednica u Sloveniji, pridonijelo bi sustavnijim unaprjeđenjima fizičke pristupačnosti, informiranja i javnih prostora. Osiguravanje pristupačnosti digitalnih navigacijskih alata i javnih informacijskih sustava dodatno bi unaprijedilo autonomiju i svakodnevnu mobilnost mladih s oštećenjem vida.

f) Jačanje međusektorske suradnje i koordinacije usluga

Suradnju između obrazovnog sustava, rehabilitacijskih usluga, sustava socijalne skrbi, organizacija mladih i kulturnih institucija potrebno je dodatno osnažiti kako bi se osigurao kontinuitet podrške mladima s oštećenjem vida i mladim osobama s invaliditetom. Uspostava strukturiranijih mehanizama suradnje, poput zajedničkih programa, zajedničkih stručnih edukacija i jasnijih upućivačkih puteva, pridonijela bi smanjenju fragmentacije i unaprjeđenju koordinacije između usluga. Takvi su pristupi u skladu s preporukama europskih politika u području invaliditeta te bi pridonijeli koherentnijem i održivijem sustavu podrške.

g) Unaprjeđenje podataka, digitalne pristupačnosti i pristupa kulturi

Pouzdani podaci o mladim osobama koje su slijepe ili slabovidne u Sloveniji i dalje su ograničeni, budući da su informacije raspršene među institucijama, a članstvo u međuopćinskim društvima slijepih i slabovidnih osoba dobrovoljno. Iako se nacionalni registar slijepih i slabovidnih osoba razvija u okviru Sveučilišnog kliničkog centra Ljubljana, on još uvijek nije dovoljno uspostavljen za sveobuhvatne analize. Jačanje koordiniranog prikupljanja podataka i praćenja omogućilo bi kvalitetnije planiranje usluga i razvoj politika temeljenih na dokazima.

Istovremeno, osiguravanje usklađenosti digitalnih platformi, mrežnih okruženja za učenje i kulturnih resursa sa standardima pristupačnosti od ključne je važnosti za puno sudjelovanje mladih s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom. Jačanje provedbe Zakona o pristupačnosti mrežnih stranica i mobilnih aplikacija, kao i kontinuirana ulaganja u pristupačne digitalne knjižnice i kulturne sadržaje, uključujući institucije poput Knjižnice Minke Skaberne, dodatno bi podržali ravnopravan pristup informacijama, kulturi i slobodnim aktivnostima.

Hrvatska

Za sustavno unaprjeđenje položaja mladih osoba s oštećenjem vida i mladih osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj nužno je istodobno djelovati u područjima zdravstva, obrazovanja, zapošljavanja, pristupačnosti i sudjelovanja u zajednici. Ključno je osigurati istinski inkluzivan odgojno-obrazovni sustav koji podrazumijeva ranu razvojnu podršku, pravovremenu i kvalitetnu procjenu potreba, dostupnost tiflotehničkih pomagala i asistivnih tehnologija, udžbenike i nastavne materijale u pristupačnim formatima, kao i kontinuiranu podršku stručnih suradnika. Nastavnom kadru potrebno je osigurati dodatne edukacije o inkluzivnim metodama rada, uz jasno definirane standarde, odgovornost sustava i institucionalnu podršku, a ne oslanjanje isključivo na osobni angažman pojedinaca.

Na tržištu rada nužno je unaprijediti programe zapošljavanja i zadržavanja u radnom odnosu kroz kvalitetnije i pravovremene poticaje poslodavcima, razvoj mentorstva na radnom mjestu, fleksibilne oblike rada te sustavne prilagodbe radnih mjesta i radnog okruženja. Posebnu pozornost treba posvetiti razvoju profesionalnog usmjeravanja koje će mladima s invaliditetom biti dostupno već na srednjoškolskoj razini, uključujući stručnu praksu i pripravnički staž u realnom sektoru.

Paralelno s tim, država i jedinice lokalne samouprave trebaju osigurati pristupačan javni prijevoz, digitalnu pristupačnost javnih usluga te daljnji razvoj usluga osobne asistencije i videće pratnje, kako bi mladi mogli samostalno studirati, raditi i ravnopravno sudjelovati u društvenom životu.

Posebno je važno uključiti same mlade osobe s oštećenjem vida i mlade osobe s invaliditetom u procese donošenja odluka, kroz savjetodavna tijela, radne skupine i javna savjetovanja, uz stabilnu i dugoročnu financijsku podršku njihovim organizacijama.

Samo kombinacijom zakonodavnih mjera, konkretnih i dostupnih usluga podrške te stvarnog partnerstva s organizacijama civilnoga društva moguće je suštinski unaprijediti položaj mladih osoba s oštećenjem vida u Republici Hrvatskoj. Kako bi se ove preporuke mogle kvalitetno i održivo provesti, nužna je snažna međuresorna suradnja, odnosno aktivno uključivanje svih ministarstava te njihova tijesna suradnja i partnerstvo u skladu s najvišim standardima.

Nažalost, društvena svijest i odgovornost pojedinih resora još uvijek nisu na potrebnoj razini, jer se pitanja invaliditeta i dalje dominantno promatraju kao isključiva nadležnost sustava socijalne skrbi. Oštećenje vida, međutim, zahvaća sve segmente života pojedinca te zahtijeva koordinirano i odgovorno djelovanje svih sektora – od obrazovanja i zdravstva, preko zapošljavanja, prometa i digitalizacije, do kulture, sporta i javne uprave.

Bosna i Hercegovina

Neophodno je uskladiti zakonodavni okvir i prilagoditi ga stvarnim potrebama osoba s oštećenjem vida i njihovih organizacija, odnosno nevladinih udruga. Institucije moraju imati jasnu i obvezujuću odgovornost osigurati izgradnju i razvoj javne infrastrukture prilagođene osobama s oštećenjem vida.

Iznimno je važno povećati broj obrazovnih programa, kao i obrazovnih ustanova, ako je to potrebno, koji su prilagođeni osobama s oštećenjem vida. Veći broj dostupnih programa omogućio bi mladim osobama s oštećenjem vida više prilika za obrazovanje, stručno osposobljavanje i zapošljavanje.

Istovremeno je potrebno jačati kapacitete organizacija koje okupljaju osobe s oštećenjem vida kako bi mogle samostalno provoditi programe neformalnog obrazovanja. Također je nužno razviti jasan formalni okvir, uključujući nastavne planove i studijske programe, za obrazovanje asistenata za rad s osobama s oštećenjem vida.

Suradnja i razmjena iskustava s organizacijama osoba s oštećenjem vida iz drugih zemalja predstavljaju dodatno važan element unaprjeđenja sustava podrške. Dobar primjer i čvrstu osnovu za takvu suradnju predstavlja zajednički rad na projektu Youth IMPACT.

Cipar

a) Politike i pravni okviri

Neophodno je dodatno ojačati provedbu postojećih zakona i propisa, kao i njihovo kontinuirano unaprjeđivanje. Država treba osigurati da se već uspostavljeni zakonski i

podzakonski akti dosljedno poštuju i primjenjuju u praksi, kako bi se na odgovarajući način promicali inkluzija, jednakost i prava osoba s invaliditetom u svim sektorima društva.

b) Obrazovanje i osposobljavanje

Kontinuirani razvoj inkluzivnog obrazovanja i sustava podrške treba biti jedan od ključnih prioriteta, ne samo iz perspektive pristupačnosti, već i u cilju osobnog razvoja i unaprjeđenja vještina mladih osoba s invaliditetom. Pristupačni obrazovni resursi, asistivne tehnologije i kvalificirani stručni kadar trebaju biti dostupni i u visokoškolskim ustanovama, poput fakulteta i sveučilišta.

Mladi s invaliditetom mogu imati značajne koristi od programa profesionalnog i karijernog savjetovanja, koji bi im olakšali prijelaz iz obrazovanja na tržište rada i pridonijeli donošenju informiranih odluka o daljnjem profesionalnom razvoju.

c) Mogućnosti zapošljavanja

Inicijative javnog i privatnog sektora nužne su kako bi se povećale mogućnosti zapošljavanja mladih osoba s invaliditetom. Proširenje sustava zapošljavanja po kvotama, poticanje programa podržanog zapošljavanja i osiguravanje razumnih prilagodbi radnog mjesta mogu značajno pridonijeti većem pristupu kvalitetnim i održivim radnim mjestima.

Posebno je važno unaprjeđivati svijest poslodavaca o potencijalima mladih osoba s invaliditetom te osigurati poticaje za njihovo zapošljavanje, čime se pridonosi smanjenju predrasuda i jačanju inkluzije na tržištu rada.

d) Pristupačnost i tehnologija

Unaprjeđenje i dosljedna primjena standarda pristupačnosti u javnim prostorima, prometu i digitalnim uslugama predstavlja još jedan važan prioritet. Ulaganja u

pomagala za mobilnost, pristupačne mrežne stranice i asistivne tehnologije mogu značajno unaprijediti sudjelovanje i samostalnost mladih osoba s invaliditetom.

Istovremeno, edukacija mladih o digitalnoj pismenosti i korištenju asistivnih tehnologija pridonosi unaprjeđenju njihovih obrazovnih i zapošljavačkih perspektiva te većoj neovisnosti u svakodnevnom životu.

e) Podizanje svijesti i zagovaranje

Podizanje svijesti i zagovaranje predstavljaju ključne mehanizme društvenog razvoja te trebaju biti u središtu napora usmjerenih na suzbijanje predrasuda i stereotipa o osobama s invaliditetom. Nevladine organizacije, obrazovne institucije i medijske kampanje mogu značajno pridonijeti smanjenju stigme i promjeni društvenih stavova.

Mladim osobama s invaliditetom potrebno je omogućiti aktivno sudjelovanje u javnim raspravama, savjetovanjima i procesima donošenja odluka kroz različite zagovaračke inicijative, kako bi njihovi glasovi bili prepoznati i uvaženi.

f) Suradnja i usluge podrške

Unaprjeđenje usluga podrške moguće je kroz jačanje suradnje između jedinica lokalne samouprave, nevladinih organizacija i državnih institucija. Pojednostavljenje procedura za pristup specijaliziranim programima, financijskoj podršci i dobivanju potvrde o invaliditetu pridonijelo bi smanjenju administrativnih prepreka.

Kroz individualizirano savjetovanje i mentorstvo, prilagođeno potrebama svakog pojedinca, mladim osobama s invaliditetom može se omogućiti uspješnija integracija i aktivnije sudjelovanje u društvenim, obrazovnim i profesionalnim procesima.

Zaključak

Priručnik *Inclusive Horizon* predstavlja sveobuhvatnu refleksiju zajedničkih stvarnosti, izazova i težnji mladih osoba s oštećenjem vida te mladih osoba s invaliditetom u partnerskim zemljama. Razvijen unutar okvira projekta *Youth IMPACT*, priručnik objedinjuje institucionalne analize, europske političke okvire, a što je najvažnije, iskustva mladih čiji svakodnevni život oblikuju pristupačnost, sustavi podrške i društveni stavovi. Njegova vrijednost leži u sposobnosti da ove dimenzije poveže u koherentnu cjelinu koja ističe i sistemske nedostatke i konkretne prilike za dugoročne promjene.

U različitim nacionalnim kontekstima, mladi s invaliditetom, uključujući i osobe s oštećenjem vida, i dalje se suočavaju sa strukturnim barijerama koje ograničavaju njihovo potpuno sudjelovanje u obrazovanju, zapošljavanju, mobilnosti i životu u zajednici. Iako zakonodavni okviri sve više prepoznaju prava osoba s invaliditetom i usklađuju se s međunarodnim i europskim standardima, njihova primjena ostaje neujednačena. U praksi pristup podršci često ovisi o mjestu stanovanja, institucionalnim kapacitetima ili projektno orijentiranim inicijativama, umjesto da se temelji na stabilnim i koordiniranim sustavima. Ta fragmentacija izravno utječe na sposobnost mladih da planiraju svoje obrazovne putove, prijelaz u zaposlenje i razvoj neovisnog i ispunjenog života.

Središnja tema priručnika jest temeljna važnost pristupačnosti kao preduvjeta za jednakost. Za mlade s invaliditetom, pristupačnost nadilazi fizičko okruženje te uključuje digitalne prostore, komunikacijske kanale, informacije i stavove. Mladi dosljedno ističu da im nepristupačne web stranice, obrazovne platforme, javne usluge i administrativni postupci uskraćuju sudjelovanje već pri prvom kontaktu. Bez pristupa informacijama u upotrebljivim formatima, sudjelovanje u obrazovanju, programima zapošljavanja, inicijativama za mlade i procesima donošenja odluka ostaje ograničeno, bez obzira na

formalno zajamčena prava. Iz njihove perspektive, pristupačnost nije dodatna pogodnost, već temelj na kojem se gradi autonomija, sudjelovanje i dostojanstvo.

Komparativni pregled partnerskih zemalja pokazuje da, unatoč razlikama u pravnim sustavima i organizaciji usluga, iskustva mladih s invaliditetom iznenađujuće su slična. Inkluzivno obrazovanje formalno se promovira, no njegova kvaliteta i učinkovitost često ovise o pojedinačnoj predanosti, dostupnosti stručnih osoba i lokalnim resursima. Mnogi mladi opisuju kašnjenja u dobivanju pristupačnih obrazovnih materijala, nedovoljnu upotrebu asistivnih tehnologija i neujednačeno razumijevanje invaliditeta među obrazovnim osobljem. Ovi izazovi posebno postaju vidljivi tijekom prijelaza između različitih razina obrazovanja i prijelaza iz obrazovanja u zaposlenje, gdje često nedostaje koordinirana i kontinuirana podrška. Mladi naglašavaju da je takva kontinuitet ključan za očuvanje motivacije, samopouzdanja i jednakih prilika.

Zapošljavanje i neovisni život predstavljaju ključne težnje mladih s invaliditetom, ali i područja u kojima su sistemski nedostaci najvidljiviji. Mladi izvještavaju da se suočavaju s predrasudama, niskim očekivanjima, ograničenim prilagodbama na radnom mjestu i složenim administrativnim postupcima. Istodobno, njihova iskustva jasno pokazuju da, kada je osigurana adekvatna podrška, asistivne tehnologije i inkluzivno radno okruženje, oni su potpuno sposobni doprinijeti profesionalno i društveno. Neovisnost, kako je razumiju mladi s invaliditetom, ne definira se isključivo zaposlenjem ili financijskom autonomijom, već mogućnošću donošenja odluka, slobodnog kretanja, pristupa uslugama i sudjelovanja u životu zajednice na jednakim osnovama.

Priručnik ističe ključnu ulogu organizacija civilnog društva i organizacija osoba s invaliditetom kao prostora osnaživanja, međusobne podrške i zagovaranja. Iz perspektive mladih, te organizacije često predstavljaju prva okruženja u kojima se njihov glas čuje i njihova iskustva vrednuju. Kroz programe za mlade, mentorstvo, međunarodnu mobilnost i inicijative zagovaranja, mladi s invaliditetom razvijaju vještine,

samopouzdanje i osjećaj pripadnosti. Međutim, priručnik također jasno pokazuje da inkluzija ne može primarno ovisiti o nevladinom sektoru. Održivi napredak zahtijeva snažnu institucionalnu odgovornost, stabilno financiranje usluga podrške i učinkovitu koordinaciju između obrazovnih sustava, sustava socijalne zaštite, službi za zapošljavanje i politika za mlade.

Na europskoj razini, međunarodni okviri i programi percipiraju se od strane mladih s invaliditetom kao važan izvor prilika i osnaživanja. Europski standardi pristupačnosti i programi mobilnosti poput *Erasmus+* i *Europskog korpusa solidarnosti* pokazuju kako inkluzija može funkcionirati u praksi kada se fleksibilnost i individualizirana podrška integriraju u dizajn programa. Sudjelovanje u međunarodnoj mobilnosti često se opisuje kao transformativno, jačajući neovisnost, samopouzdanje i aktivno građanstvo. Ova iskustva potvrđuju zaključak da prepreke ne proizlaze iz nedostatka sposobnosti ili motivacije među mladima, već iz sustava koji još nisu u potpunosti prilagođeni različitosti.

Jedna od ključnih snaga priručnika *Inclusive Horizon* jest naglasak na perspektivama samih mladih. Njihovi doprinosi otkrivaju ne samo izazove, već i otpornost, odlučnost i snažnu želju za aktivnim sudjelovanjem u oblikovanju politika i praksi koje utječu na njihove živote. Mladi s invaliditetom dosljedno izražavaju da ne žele biti promatrani isključivo kao korisnici podrške, već kao partneri u procesima donošenja odluka. Njihova perspektiva potiče institucije da se pomaknu izvan formalne ili simbolične inkluzije prema stvarnom sudjelovanju i zajedničkoj odgovornosti.

U tom smislu, priručnik funkcionira i kao analitički dokument i kao poziv na djelovanje. Poziva donositelje politika, javne institucije, odgajatelje, poslodavce i organizacije za mlade da prepoznaju inkluziju kao kontinuiran i koordiniran proces koji zahtijeva odgovornost, dijalog i trajnu predanost. Zakonski okviri i strategije pružaju ključnu

osnovu, no stvarna inkluzija postiže se tek kada se ti okviri pretoče u pristupačne usluge, inkluzivna okruženja i svakodnevne prakse koje poštuju različitost.

Priručnik *Inclusive Horizon* stoga predstavlja više od rezultata projekta. On služi kao temelj za buduće inicijative, alat za zagovaranje i referentna točka za razvoj politika. Integriranjem perspektiva mladih s oštećenjem vida i mladih s invaliditetom, doprinosi zajedničkoj viziji društva u kojem su svi mladi podržani da uče, rade, sudjeluju i oblikuju vlastitu budućnost s dostojanstvom, autonomijom i jednakim prilikama.

Izvori

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).

2. European Commission. EU Disability Strategy 2021–2030.

3. World Wide Web Consortium. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1.

4. World Health Organization. World Report on Vision.

5. European Union. Directive (EU) 2016/2102 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies.

6. European Union. European Accessibility Act (Directive (EU) 2019/882).

7. European Committee for Standardization. EN 301 549 – Accessibility requirements for ICT products and services.

8. European Blind Union. Policy papers and recommendations on accessibility, inclusion and youth participation.

9. Government of the Republic of Slovenia. Act on the Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities (ZIMI).

10. Government of the Republic of Slovenia. Act on the Guidance of Children with Special Needs (ZUOPP-1).

11. Government of the Republic of Slovenia. Accessibility of Websites and Mobile Applications Act (ZDSMA).

12. Government of the Republic of Slovenia. Action Programme for Persons with Disabilities 2022–2030.

13. Government of the Republic of Slovenia. National Youth Programme 2023–2030.

14. Statistical Office of the Republic of Slovenia (SURS).

15. University Medical Centre Ljubljana.

16. Center IRIS – National Resource Centre for Blind and Partially Sighted Children.

17. Inter-municipal Associations of the Blind and Partially Sighted (MDSS).

18. Slovenian Union of the Blind and Partially Sighted (ZDSSS).

19. Minka Skaberne Library for the Blind and Visually Impaired.

20. Zavod ODTIZ.

21. ŠENT – Slovenian Union for Mental Health.

22. YHD – Association for Independent Living.

23. Government of Montenegro. Constitution of Montenegro.

24. Government of Montenegro. Law on Prohibition of Discrimination of Persons with Disabilities.

25. Government of Montenegro. Law on Social and Child Protection.

26. Government of Montenegro. Law on Electronic Administration.

27. Government of Montenegro. Strategy for the Integration of Persons with Disabilities in Montenegro.

28. Government of Montenegro. Youth Strategy of Montenegro.

29. Ministry of Labour, Employment and Social Dialogue.

30. Ministry of Public Administration.

31. State Election Commission of Montenegro.

32. Statistical Office of Montenegro (MONSTAT).

33. Gov.me.

34. Savez slijepih Crne Gore.

35. Udruženje mladih sa hendikepom crne gore.

36. Government of the Republic of Croatia. Constitution of the Republic of Croatia.

37. Government of the Republic of Croatia. Anti-Discrimination Act.

38. Government of the Republic of Croatia. Act on the Register of Persons with Disabilities.

39. Government of the Republic of Croatia. Act on Inclusive Allowance.

40. Government of the Republic of Croatia. Act on Personal Assistance.

41. Government of the Republic of Croatia. National Plan for the Development of Social Services.

42. Government of the Republic of Croatia. National Youth Programme.

43. Ministry of Labour, Pension System, Family and Social Policy.

44. Croatian Institute of Public Health.

45. Office of the Pravobranitelj for Persons with Disabilities.

46. National Centre for External Evaluation of Education.

47. Croatian Union of the Blind.

48. Croatian Union of Associations of Persons with Disabilities.

49. Government of Bosnia and Herzegovina. Constitution of Bosnia and Herzegovina.

50. Federation of Bosnia and Herzegovina. Law on the Protection of Persons with Disabilities.

51. Republic of Srpska. Law on Social Protection.

52. Brčko District of Bosnia and Herzegovina. Law on Social Welfare.

53. Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina. Policy on Disability in Bosnia and Herzegovina.

54. Ministry of Civil Affairs of Bosnia and Herzegovina.

55. Institute for Statistics of the Federation of Bosnia and Herzegovina.

56. Republic Institute of Statistics of Republika Srpska.

57. Union of the Blind of Federation of Bosnia and Herzegovina.

58. Union of the Blind of Republika Srpska.

59. Union of the Blind of Herzeg-Bosnia.

60. Ministry of Education, Sport and Youth. Special Education.

61. Department for Social Inclusion of Persons with Disabilities. National Strategy and Action Plan on Disability.

62. European Commission. Students and staff with physical, mental or health-related conditions (Erasmus+).

63. European Disability Forum. Accessible DATA Project – Cyprus country report.

64. Open University of Cyprus. Internal Regulations for Persons with Disabilities.